

Canon van Oegstgeest

Inhoud:

1. De oudste tijden, <i>ca 5000 v.Chr. – ca 1000 het landschap tot de middeleeuwen</i>	2
2. Willibrord, 690 – 740 <i>de kerkbouwer</i>	5
3. Water en wegen, <i>begin jaartelling – heden</i>	8
4. De Oudenhof, <i>ca 860 – ca 1500</i>	11
5. Fusie met Poelgeest, <i>1399 een oude bestuurlijke herinrichting</i>	13
6. Verbod op de buitennering, <i>1351 – 1809</i>	16
7. Boerhaave, <i>1724 – 1735</i>	19
8. Jeannette Wyttenbach, <i>1800 – 1830</i>	21
9. Gevers van Endegeest, <i>1800 – 1896 over een belangrijke familie</i>	24
10. Van Wijkerslooth, <i>1786 – 1851 eerste bisschop in Nederland na de reformatie</i>	27
11. Openbaar vervoer, <i>1657 – heden van trekschuit tot interliner</i>	30
12. Zoutzieder, pannenkokers en melkboeren, <i>ca 1800 – heden</i>	33
13. Bollendorp, <i>ca 1811 – 1980 poort naar de bollenstreek</i>	36
14. Van boerendorp tot forensengemeente, <i>1896 – 1940 een bevolkingsexplosie</i>	38
15. Annexaties, <i>1896, 1920 1966 terug tot minder dan de helft</i>	41
16. Psychiatrische instellingen, <i>1897 – heden van gekkenhuis tot KZ-kliniek</i>	44
17. Het Zendingshuis, <i>1917 – 1999 scholing en nascholing zendingswerkers</i>	47
18. Het MEOB, <i>1939 – 2001 groot defensiebedrijf in een klein dorp</i>	49
19. Terug naar Oegstgeest, <i>1641 – heden bakermat kunstenaars/wetenschappers</i>	52
20. Nieuw elan, <i>1945 – heden de naoorlogse wijken</i>	56

ca 5000 v.Chr. – ca 1000
1. De oudste tijden
het landschap tot de middeleeuwen

Wie uit de Terweeweg komt, ziet het Land van Bremmer aan de overkant. Rechts het bos, op de zandgrond, links de wei, op de veengrond. Daar ligt een van de laatste resten van wat tot in het begin van de 19^e eeuw overal in Oegstgeest te zien was. De grens van geest en veen.

Zo'n 7000 jaar geleden, kort na de laatste ijstijd, lag Oegstgeest bij wijze van spreken nog in zee. De kustlijn lag toen ter hoogte van waar nu kasteel Oud-Poelgeest ligt. Omstreeks die tijd kwamen er enorme hoeveelheden zand en dergelijke via de Rijn in zee terecht, afkomstig van de gletsjers in de Alpen. De zee legde dat zand voor de kust. Steeds opnieuw ontstond er eerst een zandbank, daarna strand en daarna, door opstuiving met duinen, een strandwal. Zo schoof de kust almaar verder richting zee. De eerdere stranden kwamen met hun duinen in het land te liggen als de strandwallen die wij nu nog kennen.

*De strandwallen
(bruin) met de Rijn
(donkerblauw) en
de Noordzee
(lichtblauw).*

De strandwal van Poelgeest lag er als eerste. Daar lag immers ooit de kust. Op de afbeelding is dat goed te zien, ook dat de strandwallen steeds door de Rijn werden onderbroken. De kust breidde zich op deze manier in hoog tempo verder richting zee uit. De strandwallen van Voorhout lagen er omstreeks 4000 v.Chr., zodat de structuur van het achterliggende gebied van Oegstgeest toen 'af' was. Toen lagen de twee strandwallen van dit dorp voltooid in het land. Zij waren destijds veel zichtbaarder dan nu, voorzien van duinen die pas in moderne tijden zijn afgegraven. Vergelijk ze met de Waddeneilanden, die in feite ook oude strandwallen zijn maar in zee liggen in plaats van, zoals bij ons, in het land. Op het kaartje staat de stip van Oegstgeest op de strandwal ter hoogte van de splitsing Rhijngeesterstraatweg-Wijtenbachweg. Hier deelt de wal zich in tweeën. De linker, westelijke poot loopt naar het zuiden door tot Endegeest, de rechter tot het eind van de Terweeweg, bij de Beukenhof. Oostelijk hiervan ligt de strandwal van Warmond en het oude Poelgeest, waarover de Warmonderweg loopt en de Nachtegaallaan. Deze wal loopt door tot iets over de Wassenaarseweg. Strandwallen worden ook wel 'geesten' genoemd.

In het begin had de zee tussen de geesten vrij spel. Daar ontstond een soort waddengebied dat af en toe droog kwam te staan. Hierdoor werd er begroeiing mogelijk, waaruit later veen ontstond. Ook de Rijn overspoelde het lage land, waarbij tevens water uit zee meekwam. Zand en klei zette zich op het veen af. Vlak langs de Rijn en haar zijrivieren was de neerslag van zand en dergelijke het grootst. Hierdoor ontstonden er verhogingen langs de rivierbeddingen, die oeverwallen werden genoemd. Dit proces herhaalde zich diverse keren, zodat de veengebieden bestaan uit lagen van afwisselend veen en zeeklei, deze laatste vermengd met zand en slib uit de Rijn.

Tegen 1600 v.Chr. was de kust gesloten. Zeewater kwam alleen nog binnen via de monding van de Rijn en de daarop afwaterende kleinere waterlopen, zoals de Mare en de Vliet. Zo was de situatie nog bij het begin van de jaartelling toen de Romeinen in deze buurt kwamen. De strandwallen en de rivieroevers kregen geleidelijk bewoners. Dat waren er in het gebied van Oegstgeest niet meer dan enige tientallen, soms enige honderden. In de loop der eeuwen tot ongeveer het jaar 1000 ging dat aantal op en neer, mede als gevolg van wisselende klimaatomstandigheden. Weliswaar was in de kuststrook het water brak, maar door voldoende regenval was dat geen probleem.

Tussen de strandwallen in lagen onbewoonbare moerassige veengebieden. Geleidelijk begon men die voorzichtig bruikbaar te maken, nog niet om er te wonen maar wel om als landbouwgebied te gebruiken. De gebieden die het dichtst bij de strandwal of de oeverwal lagen, werden in gebruik genomen als weiland, en wat verder weg liggende gebieden, waar de koeien niet meer droog konden staan, als hooiland.

AANVERWANTE ZAKEN

Indeling in ambachten

Rond het jaar 1000 viel Holland onder de Duitse koningen en keizers. Die konden onmogelijk persoonlijk hun hele gebied besturen, zodat zij regionaal functionarissen aanstelden met de titel 'graaf.' Voor deze graaf ging het zelfde gelden: het gebied werd door de toename van het aantal inwoners te groot om zelf te besturen. Dus werd het graafschap verdeeld in 'ambachten.' Daarin werd een schout aangesteld om het bestuur op zich te nemen, in het bijzonder de rechtspraak. En vaak zien wij ook een heer die rechten in het ambacht had, soms omdat hij daarvoor een bedrag aan de graaf betaalde, soms omdat hij een beloning had verdiend. Zo'n heer kreeg dan recht op bepaalde inkomsten uit het gebied die anders naar de graaf gingen. Een ambacht met een ambachtsheer, zoals Oegstgeest er een was, heette ook wel 'ambachtsheerlijkheid' of kortweg 'heerlijkheid.' Al vrij snel werden de functies van graaf en heer erfelijk.

In onze regio sloot men voor de verdeling in ambachten aan bij de natuurlijke verdeling in geesten of strandwallen. Zo werd het gebied ten noorden van de Rijn als volgt in ambachten verdeeld. Op de eerste, meest oostelijke strandwal lagen de ambachten Poelgeest en Warmond, op de tweede Oegstgeest en Sassenheim, op de volgende strandwallen ontstond Voorhout, en op de daaropvolgende Noordwijk. Voor Leiden en Rijnsburg werden bij die indeling geen ambachten gereserveerd. Zodoende liep het ambacht Oegstgeest richting Leiden door tot aan de Oude Rijn en het Galgewater, de eerste ontwikkeling van Leiden als stad vond plaats ten zuiden van de Rijn. In de jaren van 1355 tot 1611 moest Oegstgeest geleidelijk het gedeelte van Leiden binnen de singels voorzover dat eerder in Oegstgeest lag, aan Leiden afstaan.

Ook in de richting van Katwijk lag de grens van het ambacht bij de Rijn. Het dorp Rijnsburg was er al wel, was in feite als vestigings-, burcht- en marktplaats en later vanwege de abdij belangrijker dan Oegstgeest, maar als zelfstandig ambacht bestond het aanvankelijk niet. Rijnsburg werd echter al in 1183 als rechtsgebied van de abdij afgesplitst van de ambachten Oegstgeest en Noordwijk. Pas vijf eeuwen later volgden nog een paar strookjes, zodat vanaf de 17^e eeuw de grens liep langs de Sandtlaan en de Oegstgeesterweg in Rijnsburg.

Bijzonder is nog 'Het Zand,' het deel van Katwijk langs de Sandtlaan tussen het Additionele Kanaal en de Rijn waar het tehuis 'De Wilbert' ligt. 'Het eiland van Katwijk' heet dit gebied nu ook wel. Tot 1399 behoorde ook het Zand tot het ambacht Oegstgeest.

Oegstgeest en Poelgeest waren aanvankelijk afzonderlijke ambachten, die in datzelfde jaar werden samengevoegd. Zie hierover hoofdstuk 5. Poelgeest besloeg mede de hele Leidse Merenwijk benoorden de Slaaghsloot, en ook nog een stukje van Leiderdorp aan de overkant van de Zijl. Pas in de 19^e eeuw werd het begrip 'ambacht' als voorloper van 'gemeente' door dat woord vervangen. Aan het eind van die eeuw begon ook een meer ingrijpende reeks annexaties.

De naam Oegstgeest

Het mag intussen duidelijk zijn waar het 'geest' in Oegstgeest vandaan komt.

Voor het eerste deel van de naam moeten we terug naar de oudste vermelding van Oegstgeest, Osgeresgeist. Deze is te vinden in het goederenregister van de Sint Maartenskerk te Utrecht, een lijst

van bezittingen in de 8^e tot 10^e eeuw. Hierin is genoteerd dat ergens in de eerste helft van de 9^e eeuw de kerk twee hoeven in bezit had 'in Osgeresgeist.' Deze aantekening kreeg een plaats tussen soortgelijke notities over Warmond en Poelgeest, zodat niet hoeft te worden betwijfeld dat Osgeresgeist de oude naam is van Oegstgeest. Die naam betekent: Osger z'n geest. De strandwal van Osger dus, zodat Osger een 9^e-eeuwse (of nog oudere) landeigenaar zal zijn geweest, of althans iemand die er de touwtjes in handen had.

Hoe de ontwikkeling van 'Osgeres' naar 'Oegst' precies is verlopen, is nooit helemaal duidelijk geworden. Als eindresultaat is eigenlijk alleen maar 'Oestgeest' logisch, zonder de eerste g dus. De extra letter g is uiteindelijk (hij kwam eerder ook al vaak voor) te wijten aan een in 1803 door het gemeentebestuur van Oegstgeest genomen besluit: 'Na gehouden deliberatie word beslooten om voortaan te schrijven Oegstgeest en Poelgeest zooals voor de Revolutie van 1795 heeft plaats gehad en niet Oestgeest en Poelgeest, zooals na deselve Revolutie van 1795 is geschied.'

Bronnen

- R.M. van Heeringen (red.), *Een tweeschepige huisplattegrond en akkerland uit de Vroege Bronstijd te Noordwijk, prov. Zuid-Holland*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort 1998.
- Leendert P. Louwe Kooijmans c.a. (red.), *Nederland in de prehistorie*, Bert Bakker, Amsterdam 2005.
- Notulen van de vergaderingen van het gemeentebestuur van Oegstgeest van 9 mei 1797 - 12 december 1803, Gemeentearchief Oegstgeest, inv. 2.
- D. Parlevliet, kaartje strandwallen.

690 – 740

2. Willibrord *de kerkenbouwer*

Aan de rand van Oegstgeest staat het Groene Kerkje. Officieel is dit de Groene of Willibrordkerk. Meer in het centrum van Oegstgeest bevindt zich de R.K. kerk, die ook aan Willibrord is gewijd. Daarnaast staat de Willibrordschool en de rotonde aan de andere kant van de kerk heet Willibrordrotonde. In de Grunerie ligt de Willibrordlaan. Zelfs in de ambtsketen van de burgemeester zit de W van Willibrord. Oegstgeest heeft kennelijk iets met deze Willibrord.

Willibrord was een Angelsaksische monnik, in 658 geboren in Noord-Engeland. Voor zijn opvoeding werd hij op jonge leeftijd naar het klooster bij de plaats Ripon gebracht. Toen hij ongeveer 20 jaar was, ging hij voor verdere studie naar het klooster te Rathmelsigi in Ierland. Net zoals andere monniken van dit klooster besloot Willibrord om het christelijk geloof te verkondigen bij de volken aan de overkant van de Noordzee. In 690 stak hij met elf of twaalf metgezellen over naar het land waar bijna dezelfde taal werd gesproken als in zijn geboortestreek.

Veel van wat er in die tijd is gebeurd, is onduidelijk of onbekend. Er zijn twee geschiedschrijvers uit die tijd die over hem schrijven, de monnik Beda en Alcuin, leraar aan het hof van Karel de Grote. Zij melden soms tegenstrijdige gebeurtenissen en lotgevallen van Willibrord, zijn werk en zijn reizen. Willibrord moet geland zijn ergens bij de monding van het rivierengebied van Rijn en Maas. Waarschijnlijk is dit geweest in de buurt van waar nu de Rijn bij Katwijk in de Noordzee uitmondt. Waar de strandwallen achter de duinen (op één ervan staat het Groene Kerkje) door de rivier werden doorsneden, zou het gezelschap van Willibrord het eerste contact gehad kunnen hebben met de plaatselijke bevolking: waarschijnlijk voornamelijk Friezen. Politiek gezien behoorde het gebied ten zuiden van deze rivierdelta tot het Frankische rijk. Ten noorden van de Rijn woonden de Friezen, die zich, onder leiding van hun koning Radboud, niet wilden onderwerpen aan de reeds vanuit Tongeren en Maastricht tot het Christendom bekeerde Franken. Hun vorst, of eigenlijk ‘hofmeier,’ was Pepijn II.

Willibrord begreep al vroeg dat hij bescherming van de christelijke Pepijn nodig had om zijn bekeringswerk in deze onrustige streken enigszins succesvol te kunnen doen. Behalve de wereldlijke medewerking van Pepijn wilde Willibrord ook een duidelijke kerkelijke goedkeuring voor zijn activiteiten. Daarom reisde hij, waarschijnlijk op uitdrukkelijk verzoek van Pepijn, al het volgende jaar naar Rome. Teruggekeerd in 692, met de apostolische zegen van paus Sergius I, begon Willibrord aan het werk waarvoor hij naar de Lage Landen was gekomen. Eerst trok hij door het huidige Zeeland, Brabant en Limburg, waarschijnlijk vanuit Antwerpen, want Utrecht was weer in Friese handen gevallen. Nadat Willibrord bij een tweede bezoek aan Rome in 695 was benoemd tot aartsbisschop der Friezen met standplaats Utrecht, waar de rust weer was hersteld, kon hij tot ongeveer 714 vrij veilig de christelijke boodschap verkondigen.

Na de dood van Pepijn in 714 werd de politieke en militaire situatie in de Lage Landen wederom zeer onveilig. De Friezen onder leiding van Radboud hadden Utrecht weer eens heroverd. Daarom trok Willibrord zich tijdelijk terug in Echternach, in het huidige Luxemburg, waar hij eerder een klooster had gesticht. Toen de Friezen in 719 door de Franken waren verslagen, kon Willibrord zijn missiereizen weer hervatten. Na 728 heeft hij niet veel reizen meer gemaakt en verbleef hij meestal in Echternach, waar hij op 7 november 739 overleed.

In een afschrift van een oud middeleeuws document (1063) worden de bezittingen van het klooster van Echternach opgesomd. Daarin worden vijf zogeheten moederkerken genoemd: Vlaardingen, Kerkwerve, Velsen, Heiloo en Petten. Met Kerkwerve werd Oegstgeest bedoeld. Dit is het enige schriftelijke bewijs van de band van Willibrord met Oegstgeest. Volgens een legende had Willibrord toegezegd het kerkje dat de plaatselijke bevolking hier mogelijk op zijn verzoek had gebouwd, persoonlijk te komen wijden. Echter, toen het in 740 zover was, was Willibrord net overleden. Zijn

aanwezigheid bij de kerkwijding werd, volgens de legende, op wonderbaarlijke wijze zichtbaar, toen onder gezang van engelen uit de strakblauwe hemel een zachte geurige regen neerdaalde. Daarom heeft Oegstgeest iets met Willibrord. Hij is hier begonnen met zijn evangelieverkondiging, en was zelfs na zijn overlijden Oegstgeest niet vergeten.

AANVERWANTE ZAKEN

Het Groene Kerkje

Over de vroegste geschiedenis van de eerste kerkjes van Kerkwerve, de naam van de terp waarop het kerkje ligt en die later ook wel voor de parochie werd gebruikt, tasten we in het duister. Het eerste houten kerkje zou inderdaad in de tijd van Willibrord gesticht kunnen zijn. In 1063 moet er in elk geval een kerk hebben gestaan, blijkens de oorkonde waarin de vijf ‘moederkerken’ worden genoemd. Waarschijnlijk in de 11^e of 12^e eeuw is er een tufstenen kerk gebouwd in romaanse bouwstijl, met een toren. Het schip van de kerk is enkele malen verbouwd, maar in de roerige periode na 1570 ernstig beschadigd en tot ruïne vervallen. Nadat het schip tegen het jaar 1600 was hersteld, vond er in 1662 volledige herbouw plaats, in sobere gotische stijl. De toren bleef zoals hij was, maar moest wegens ernstige verzakkingen in 1830 worden afgebroken.

Als tegen het eind van de 19^e eeuw klimop tegen de muren is geplant, ontstaat de naam het Groene Kerkje. Na een aantal kleinere restauraties in de eerste helft van de 20^e eeuw, is de kerk in 1954 grondig gerestaureerd, waarbij de klimop is verwijderd. Toch blijft het godshuis bekend als het Groene Kerkje.

De H. Willibrordkerk

Nadat bij het beleg van Leiden in 1574 het Groene Kerkje goeddeels was verwoest, werd de katholieken van Oegstgeest – de helft van de bevolking – ook de toegang tot deze kerk ontzegd. Zij moesten voortaan hun geloof in stilte belijden, zonder dat het in de openbaarheid kwam. Pas honderd jaar later, in 1687, kregen zij de gelegenheid ver van de openbare weg een simpele boerenwoning te verbouwen tot een soort schuurkerkje. Weer honderd jaar later, in 1772, mocht dit bouwsel op dezelfde plek worden vervangen door een echte kerk met toren. Deze stond op de plaats van de noordelijke vleugel van horecabedrijf La France aan de Rhijngeesterstraatweg. Tijdens de bouw werd gekerkt in de boerderij Ora et Labora aan de Terweeweg. Het houten altaar dat in de toen gebouwde kerk stond en de marmeren communiebank, die vermoedelijk is geschonken door monseigneur van Wijkerslooth (hoofdstuk 10), zijn later overgebracht naar de huidige kerk. Tegen de kerk aan werd wat later de pastorie gebouwd, die er nu als rijksmonument nog steeds staat.

Opnieuw ruim een eeuw later, in 1901, werd de nu bestaande kerk in gebruik genomen. Het is een ontwerp van de architecten Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt. De Mariakapel werd in 1951 gebouwd, als vervulling van een in 1944 gedane belofte om een kapel ter ere van Maria te bouwen als de kerk gespaard zou blijven van het geweld van de Tweede Wereldoorlog.

Vanzelfsprekend herinnert de kerk van boven tot onder aan de stichter van de eerste Oegstgeester kerk. De grootste klok in de toren is de ‘Willibrordus.’ Hij weegt meer dan een ton, is in 1943 door de Duitsers geroofd en in 1948 opnieuw gegoten. Op het tongewelf daaronder, boven het schip van de kerk, is de naam van Willibrord geschilderd naast die van de Noordwijkse heilige Jeroen. Die komen wij in hoofdstuk 4 nog tegen. Daaronder, boven de doorgang naar de torenruimte, bevindt zich een muurschildering met diverse scènes uit het leven van de missionaris. Vlak daarbij is het beeld van Willibrord te vinden dat op deze pagina’s is afgebeeld.

Onder dit beeld tenslotte bevindt zich een reliekschrijn. Hierin wordt een klein deel van het skelet van de heilige bewaard. Het opschrift van de console waarop de schrijn staat, wil hieraan althans geen twijfel laten bestaan: ‘ex ossibus *sancti* Willibrordi conditoris parochiae nostrae,’ uit het gebeente van de heilige Willibrord, stichter van onze parochie.

Bronnen

– Eliane Braun, *Sint Willibrord, patroon van Nederland (Willibrord-jaar 89-90)*, Editions du Signe, Limolsheim Strasbourg 1989.

- Comité 100 jaar kerkgebouw H. Willibrord te Oegstgeest, *De H. Willibrordkerk te Oegstgeest 1901-2001*, Oegstgeest 2001.
- L. Driessen, G.D.M. Schwencke, J.J. Thorn, E.J. Veldhuyzen, I.J.G.M. van Woerden, *Willibrords Erven, 1250 jaar christendom in Oegstgeest*, Oegstgeest 1989.
- P.P.V. van Moorsel, *Over Willibrord gesproken*, Baarn 1989.
- A.G. Weiler, *Willibrords Missie; christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw*, Hilversum 1989.

3. Water en wegen *begin jaartelling – heden*

De oude wegen en waterwegen van Oegstgeest zijn in het algemeen nog goed te herkennen. Een overzicht.

Waterwegen

De **Rijn**, later ook wel Oude Rijn genoemd, is in hoofdstuk 1 al aan de orde gekomen.

De **Haarlemmertrekvaart** is in 1657 gegraven. Het deel vanaf Leiden tot het Poelmeer was er echter daarvoor ook al. De Rijn had op die plaats de **Mare** als zijrivier, die vanaf de grens met Warmond verder ging als de Leede. Op dat punt kwam de Rijnsburgse Vliet in de Mare uit, en het eerste stukje van die Vliet, tot aan het Poelmeer, werd net als de Mare in de Haarlemmertrekvaart opgenomen. Sinds het aanleggen van het Oegstgeester Kanaal moeten boten vanuit Leiden eerst een stukje Oegstgeester Kanaal nemen om dan rechtsaf te slaan en via het Leidse Gat weer in de Trekvaart te komen.

Het **Oegstgeester Kanaal** dateert van 1840, toen het werd geopend om de waterhuishouding van deze streken te verbeteren, ook in verband met het leegmalen van het Haarlemmeer. Ook het kanaal volgt deels het traject van een al bestaand water, de **Rijnsburgse Vliet**. In Rijnsburg is deze nog voluit te zien, tot het punt waar hij nu in het Oegstgeester Kanaal uitkomt. Van daar af liep de Vliet richting Groene Kerkje en verder naar het Poelmeer.

Het Oegstgeester deel van de Rijnsburgse Vliet is rond 1297 gegraven om de afwatering te verbeteren, aangezien na het verzanden van de Rijn het water alleen nog richting Kager Plassen kon worden afgevoerd. Vóór die tijd was het gedeelte van de Vliet in Rijnsburg al wel aanwezig. Het water heette toen de **Flieta** en net buiten Rijnsburg liep die niet in oostelijke maar in noordelijke richting. De kronkelige Flieta is er nog, ziet er uit als een simpele sloot maar vormt nog steeds de grens tussen Oegstgeest en Voorhout.

Enigszins verborgen ligt de **Pastoorswetering**. Wie uit de Dorpsstraat over de brug over het Oegstgeester Kanaal gaat, is eerst de brug over de Pastoorswetering gepasseerd. Deze komt daar met een sluis uit in het Oegstgeester Kanaal, vroeger dus in de Rijnsburgse Vliet. Mogelijk was zij er al eerder dan de Vliet en is er gebruik van gemaakt om de Rijnsburgse Vliet in het Poelmeer te laten uitkomen. De Pastoorswetering stroomt langs de oude pastorie aan de Groenhoevelaan, waarna zij langs de Willibrordlaan loopt om bij de Apollolaan op te gaan in de daar liggende sloten. Daarna loopt de wetering via een lang ondergronds traject naar het bos van Rhijngeest. Het water liep oorspronkelijk nog verder door, tot in Nieuw-Rhijngeest waar het misschien de zijarm was van de Rijn waaraan in de 6^e eeuw twee binnenhavens lagen.

Van de **Zandsloot** zijn alleen nog enkele restanten over. Die liggen bij de Oudenhofmolen, zowel richting Kennedylaan als richting Irislaan, in het Bos van Wijckerslooth en langs het Land van Bremmer. De Zandsloot liep in de 9^e of 10^e eeuw al bij de Oudenhof en ging daar aan de ene kant richting Poelmeer en de andere kant richting Wijttenbachweg, die zij naast het huis Schoutenburg kruiste. Van daar ging het via het Bos van Wijckerslooth naar de Rhijngeesterstraatweg en zo verder langs de Rijnsburgerweg naar Leiden. Haar naam kreeg de Zandsloot toen zij al in de middeleeuwen werd gebruikt voor het transport van zand voor de ophoging van Leidse bouwterreinen.

Landwegen

De **Haarlemmerstraatweg** loopt langs het Groene Kerkje en gaat verder als de **Dorpsstraat**, splitst zich daarna eerst in **Rhijngeesterstraatweg** en **Wijttenbachweg** en daarna bij de Willibrordrotonde in een tak richting Endegeest en een tak richting Leiden. De afgesplitste Wijttenbachweg, overgaand in de **Terweeweg**, komt aan het eind samen met de tak naar Leiden. De weg loopt over de top van de strandwal en splitst zich waar de strandwal zich splitst. De twee routes vormen de oudste wegen van Oegstgeest en moeten – als duinpad – al bestaan hebben rond het begin van de jaartelling.

Een voorname zijweg is de **Hofdijk**, die de verbinding vormde met Poelgeest. Deze wordt in de stukken voor het eerst genoemd in 1329, maar moet veel ouder zijn. Vanuit Poelgeest was via de **Groene Maredijk** (in 1258 al genoemd) Leiden te bereiken.

De belangrijkste tak van de Haarlemmerstraatweg-Dorpsstraat ging via de Rhijngeesterstraatweg-**Endegeesterstraatweg** en een aansluitend traject naar het Haagse Schouw. Deze route was tot ver in de 20^e eeuw de doorgaande weg voor al het landverkeer tussen Amsterdam en Den Haag.

De **Vinkenweg** was minstens al in de 10^e eeuw de hoofdweg naar Rijnsburg en Katwijk. Bij het huis ‘Buitengebeuren’ is nog te zien waar die op de Haarlemmerstraatweg uitkwam. De **Oude Dam**, in 1329 genoemd maar zeker veel ouder, was de hoofdroute naar Warmond, liep min of meer via de dam tussen de Klinkenbergerplassen en kwam op de Haarlemmerstraatweg uit ongeveer waar nu het Lotte Stam Beesepad is.

In het midden van het dorp is de aloude **Groenesteeg** nog herkenbaar als Oude Rijnzichtweg. Langs de wijk Poelgeest loopt al eeuwenlang de **Broekweg**, net als de **Duifhuislaan** door Nieuw-Rhijngeest. De middeleeuwse naam van de Rhijnhofweg aldaar is **Morsdijk**, moerasdijk, terwijl de Rijnsburgerweg-Oude Rijnsburgerweg bekend stond als de **Leidseweg**. Deze ging bij de ‘Drie Witte Palen’ aan het eind van de Endegeesterstraatweg verder als **Lage Morsweg**, die weer een aftakking naar het Haagse Schouw had.

AANVERWANTE ZAKEN

Het Oegstgeester Kanaal

Het Haarlemmermeer was in de loop der eeuwen steeds groter en gevaarlijker geworden. Toen door een orkaan met kerstmis 1836 ook grote delen van onze regio kwamen blank te staan (zelfs de hooggelegen Herenweg tussen Sassenheim en Oegstgeest stond twee dagen onder water, de golven schuimden tegen de poorten van Leiden), werd besloten de plannen van Leeghwater voor droogmaking van het Haarlemmermeer uit te voeren. Het meer werd echter tevens gebruikt om de stinkende Leidse grachten zo goed mogelijk te legen. Met behulp van een molen aan de Stinksloot, nu in de Merenwijk, werd water naar het noorden gepompt, uiteindelijk tot in het Haarlemmermeer, die via het IJ in verbinding stond met de Noordzee. Als alle waterstanden gunstig waren, kon er zo vuil water uit de stad worden verwijderd. Dat zou niet meer kunnen als het Haarlemmermeer zou worden gedempt.

Om deze en andere afwateringsproblemen voorgoed uit de wereld te helpen, werd het Oegstgeester Kanaal aangelegd, tussen de kruising van de Haarlemmertrekvaart en de Leede en de uitwateringssluitzen die al bij Katwijk waren gebouwd. Tot aan Rijnsburg volgt het kanaal min of meer de oude route van de Rijnsburgse Vliet, daarna is het tot aan Katwijk helemaal nieuw gegraven. In 1840 kwam het klaar.

Vanzelfsprekend ging de aanleg van het kanaal niet ongemerkt aan Oegstgeest voorbij. Er kwam vreemd volk naar het dorp om het karwei te klaren, uit België onder meer, van wie er 100 à 150 in Oegstgeest werden gehuisvest. De burgemeester verzag problemen en vroeg om hulp aan de Gouverneur van Zuid-Holland omdat ‘de dienst der politie met de ontoereikende middelen welke op het platteland aanwezig zijn, niet naar behooren kan worden waargenomen’. Het politiekorps bestond destijds uit één veldwachter. De angst van de burgemeester was echter ongegrond. Drie weken later hadden de werklieden het dorp verlaten en hun intrek genomen in een soort tentenkamp bij het werk, zonder dat er iets ernstigs was voorgevallen.

Belangrijker was dat twee boerderijen het veld moesten ruimen voor het te graven kanaal. Westelijk van de huidige brug naar Warmond over het kanaal stond de boerderij Overveer precies daar waar het kanaal moest komen. De boerderij werd vervangen door Mariahoeve, die nog steeds in de hoek van het kanaal en de Abtspoelweg ligt te pronken. Hij is overigens in 1970 volledig uitgebrand, maar daarna herbouwd. De andere boerderij, Haaswijk, lag bij het Groene Kerkje, waar de Vliet iets zuidelijker lag dan nu het Oegstgeester Kanaal. Daarom moest hij worden afgebroken en vervangen door de boerderij Haaswijk die wij nu kennen. De gevelstenen **HAAS- WIJK**, [zetter: punten op de **IJ**] zijn vermoedelijk afkomstig van de poort die toegang gaf tot het oude landhuis Haaswijk.

Snelverkeer door het dorp

De route langs het Groene Kerkje, Endegeest en het Haagse Schouw was sinds de middeleeuwen *de* doorgaande weg van Den Haag naar Amsterdam. Al het verkeer moest zich over de smalle brug bij de

kerk en de bochtige wegen bij Endegeest wringen. Nu was dat vele eeuwen lang geen probleem, want er was maar spaarzaam verkeer en dat vormde zelfs wel een plezierige afwisseling voor degenen die langs de weg woonden. Het prieeltje bij Rhijngeest getuigt daar vandaag de dag nog van. Maar in het begin van de 20^e eeuw begon de dramatische opmars van de auto, terwijl door Oegstgeest een van de hoofdwegen van west Nederland liep. Dat leidde tot knelpunten en de daarbij behorende ongelukken, relatief en waarschijnlijk ook absoluut veel meer dan wij thans gewend zijn, soms met dodelijke afloop. Knelpunten waren een kruising in de Mors, de bocht bij Endegeest en de scherpe bocht bij het Groene Kerkje. Hier vonden zoveel ongelukken plaats dat deze plek landelijke bekendheid kreeg als 'het chauffeursgraf.'

Aan het eind van de jaren '20 werd besloten een snelweg rond het dorp aan te leggen. Dat werd de A44 die bij de Postbrug over de Haarlemmertrekvaart het dorp binnenkwam maar ophield ongeveer waar nu de Dirck van Swietenlaan is, waar hij overging in de oude weg naar het Haagse Schouw. In 1934 werd dat deel van de weg in gebruik gesteld. In 1966 kwam het tweede deel in gebruik, van het viaduct over de Rijnzichtweg naar Wassenaar, westelijk van het Haagse Schouw. Pas toen was Oegstgeest vrij van het snelverkeer tussen Den Haag en Amsterdam.

Bronnen

- Wil Berting, *Oegstgeester Kanaal 150 jaar*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert (VOOp) oktober 1997, 25-28.
- Riet van Dort, *In en om Mariahoeve*, VOOp september 1992, 7-12.
- Carla de Gloppe, *Uit het archief gelicht*, VOOp februari 1992, 11; september 1994, 13-15.
- Freek Lugt, *Het Overveers Poldertje*, VOOp oktober 2006, 14-17.

4. De Oudenhof ca 860 – ca 1500

Midden in Oegstgeest staat het reusachtige beeld van de Verhalenverteller. Hij staat op één oor te luisteren naar de verhalen die daar uit de grond borrelen. Het eerste verhaal dat hij hier hoorde, moet het verhaal van de Oudenhof zijn geweest. Die bevond zich namelijk precies daar op die plek. In de negende eeuw werd heel West-Europa geteisterd door de invallen van de Vikingen. In 856 was onze streek aan de beurt. In Noordwijk werd priester Jeroen vermoord en in Oegstgeest ging het Groene Kerkje in vlammen op. Van hogerhand kwam de opdracht burchten te bouwen om de bevolking een vluchtplaats te geven bij nieuwe invallen. Overal werden burchten gebouwd in de vorm van ronde houten palissaden, gemaakt van stevig eiken. Want baksteen konden ze toen nog niet maken, natuursteen uit de Eifel was veel te duur en bomen waren er genoeg. Hier in de buurt gebeurde dat in Wassenaar, in Rijnsburg, in Leiden en vermoedelijk in Warmond. In Oegstgeest kwam eveneens zo'n burcht te staan, een flinke grote, 40 meter in doorsnee. Maar daarmee hield de overeenkomst met de andere burchten op. Want de Oudenhof, zoals de burcht later zou worden genoemd, kreeg maar liefst drie cirkelvormige grachten. Rondom de burcht lag een gracht met een breedte van niet minder dan 14 tot 16 meter. Daarna kwam de middelste gracht met een breedte van 6 meter en tenslotte de buitenste gracht met een breedte van 10 tot 13 meter. Tussen de grachten lagen twee wallen die 4 tot 8 meter breed waren.

De verdedigingswerken op de twee wallen tussen de grachten bestonden uit ondoordringbare hagen van duindoorn of andere doornige struiken. In een latere fase, de dertiende of veertiende eeuw, werd de houten palissade vervangen door een stenen ringmuur, vergelijkbaar met die van de Leidse Burcht, maar dan wat groter, gemaakt van grote kloostermoppen.

Vermoedelijk woonde er niemand in de burcht zelf maar diende die alleen maar als vluchtburcht in geval van nood. Er zijn tenminste nooit sporen van bouwwerken of van bewoningsafval in het middendeel gevonden, een paar bier- of wijnkruiken uit de dertiende of veertiende eeuw daargelaten. Ten zuiden van de buitenste ringgracht zijn echter wel vage sporen van gebouwen gezien en bij de brug daar is ook keukenafval gevonden, zodat het mogelijk is dat hier de woongebouwen hebben gestaan. Waarschijnlijk heeft daar ook een gracht gelopen die aansloot op de buitenste ringgracht, zodat, als je een plattegrond van het geheel zou maken, deze het uiterlijk van een ei met de punt omlaag zou krijgen. Het midden van het cirkelvormige gedeelte, de waterburcht, lag dus onder de Verhalenverteller; de buitenste gracht liep tot aan de Oudenhofmolen die er nu staat en tot royaal onder het winkel-appartementengebouw aan de Irislaan. De zuidelijke woonvleugel ligt nu deels onder het flatgebouw op de hoek van de Lange Voort/Ommevoort en de Lijtweg. Het burchtcomplex is dus enorm, een van de grootste van Nederland, met een grootste lengte van ruim 200 meter en een grootste breedte van circa 150 meter. Er passen bijna vier voetbalvelden in.

Over al die grachten liepen bruggen. Een juk van een van die bruggen is teruggevonden. Het was een mooi staalje middeleeuws timmermanswerk met een hoogte van 2 en een breedte van maar liefst 3 meter.

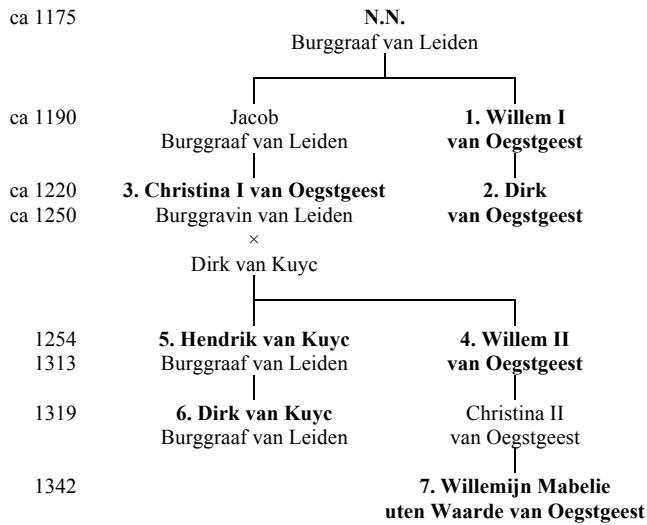
De Oudenhof kwam nog tot 1447 in de stukken voor, rond 1500 zal de bebouwing verdwenen zijn. Op een kaart van 1550 is de plek waar de waterburcht lag nog aangegeven. In het begin van de twintigste eeuw zijn ook de laatste wallen weggeëgaliseerd, maar sinds 2006 is de waterburcht weer voelbaar in het Oudenhofpark, met de Verhalenverteller er bovenop.

AANVERWANTE ZAKEN

Bewoners van de Oudenhof

Het is niet bekend wie de eerste bewoners van de Oudenhof waren. Misschien waren er aanvankelijk niet eens bewoners, aangezien het een vluchtburcht was. Aangenomen mag worden dat in de laatmiddeleeuwse periode, van 1190 tot 1342, de heren van Oegstgeest op de Oudenhof resideerden. Hun stamboom uit die periode is hierna afgedrukt. Daarbij bestaat geen zekerheid over de relatie tussen Willem I en Willem II. Het in de stamboom aangegeven verband is echter redelijk

waarschijnlijk. De namen van de Heren en Vrouwen van Oegstgeest zijn vet gedrukt; het cijfer geeft hun volgorde aan. Vermeldenswaard is dat in die toch betrekkelijk korte periode de heerlijkheid en de naam twee of drie keer via de vrouwelijk lijn zijn doorgegeven.

Daarna hebben er nog slechts huurders op de Oudenhof gezeten, waaronder Jan van den Woude die, toen hij heer van Warmond werd, naar het Huis te Warmond verhuisde.

Opgravingen

Sinds mensenheugenis was het maken van kaarten gebaseerd op directe waarneming van de in kaart te brengen regio. Tussen de twee wereldoorlogen kwam daar de revolutionaire mogelijkheid van het maken van luchtfoto's bij. C.A.J. von Frijtag Drabbe, cartograaf bij de Topografische Dienst, ontdekte in 1938 op een luchtfoto van Oegstgeest de sporen van drie concentrische cirkels in een door gebogen sloten omgeven veld. Bij nadere beschouwing zag hij ook nog sporen van bebouwing ten zuiden van de cirkels. Von Frytag Drabbe bracht een en ander onder de aandacht van Oegstgeestenaar dr W.C. Braat, conservator van het Rijksmuseum voor Oudheden. Die besloot tot een opgraving in 1940. In 1961 werd onder de Lange Voort een diepriool aangelegd. Daarbij stuitten de gravers op het juk van de brug. De Oegstgeester historicus W.J. van Varik zag dit en waarschuwde Braat. Deze liet het Rijksmuseum voor Oudheden een tekening maken, die hierbij is afgedrukt. In 1999 en 2005 zijn opnieuw archeologische onderzoeken gedaan, deze keer onder leiding van jhr J.E. van den Bosch. Hierbij zijn de maten en de ligging definitief vastgesteld en zijn ook de profielen van de grachten opgenomen. Een foto waarop een grachtdoorsnede goed te zien is, is ook hierbij afgedrukt.

Bronnen

- J.E. van den Bosch, *Archeologisch Onderzoek Kasteel de Ouden Hof, Oegstgeest: Tussenrapportage*, SOB Research, Heinoord 1999.
- W.C. Braat, *De Ouden-Hof te Oegstgeest*, Leidsch Jaarboekje 1941, 94-104.
- W.C. Braat, *Nogmaals de Oudenhof te Oegstgeest*, Leids Jaarboekje 1962, 37-39.
- Antheun Janse, *Wie was Willem van Oegstgeest (1201)?*, VOOp februari 2001, 4-19.

5. Fusie met Poelgeest *een oude bestuurlijke herindeling*

In het gemeentearchief is het hierboven afgebeelde archiefstuk te vinden over wat je zou kunnen noemen de fusie van de ambachten Oegstgeest en Poelgeest. De gang van zaken heeft iets van een moderne gemeentelijke herindeling en vormt onderdeel van een grotere bestuurlijke herziening.

Het ambacht Poelgeest lag tussen de Poelen bij Warmond en het gehucht Poel bij Leiden, met kasteel Oud-Poelgeest in het midden. Aan de kant van Warmond ligt nu nog het Poelmeer, dat vroeger de Achterpoel werd genoemd, met een uitloper naar het zuiden, die de Abtspoel heette, waaraan vervolgens ook het kasteel Abtspoel is gebouwd. Ten oosten daarvan lag 'de Poel,' nu reeds lang ingepolderd als de Klaas Hennepoelpolder. De Mare, nu de Haarlemmertrekvaart, kwam in de Poel uit en werd zelf ook lange tijd de Poel genoemd. Het gehucht Poel lag waar de Wassenaarseweg op de Rijnsburgerweg uitkomt. Daar stond in de middeleeuwen kasteel Podikenpoel en later klooster Mariënpoel. Rond de studentenflats die daar nu staan, ligt een vijver waarin nog restanten van het klooster te zien zijn. Ook de Poelbrug is daar nog, net als de Poelwetering waar de brug overheen ligt. Het was dus al Poel wat de klok sloeg, de oorsprong van de naam Poelgeest is allesbehalve een raadsel. Daarnaast hoorde het gebied aan de overkant van de Haarlemmertrekvaart tot aan de Zijl, en zelfs nog een klein hoekje daaroverheen, ook bij het ambacht Poelgeest.

In de 14^e eeuw nam het aantal inwoners van het ambacht Poelgeest, dat toch al niet groot was, drastisch af. Dit had verschillende oorzaken, zoals de zuigkracht van Rijnsburg waar de belastingen lager waren, maar vooral de onstuitbare opkomst van de stad Leiden die veel arbeidskracht aantrok. Dit had praktische gevolgen voor een aantal belangrijke zaken in het ambacht. Minder mensen betekende minder overtredingen en dus minder werk voor de schout. Die mocht 1/3^e deel van de boeten zelf houden, maar dat werd zo weinig dat het ambt zijn aantrekkelijkheid verloor. Er waren ook minder mensen beschikbaar om de 'jaarschot' en 'bede' op te brengen, de belastingen van die tijd die werden uitgedrukt in 'riemtalen.' Elk ambacht moest een ooit vastgesteld aantal riemtalen betalen. Minder mensen betekende dat per persoon meer betaald moest worden. Voor het kleiner wordende aantal inwoners van Poelgeest werd de belastingdruk zo wel erg hoog.

Dit alles baarde aan het eind van die eeuw de heer van Poelgeest zorgen. Als heren van Poelgeest was de familie Van Poelgeest sinds het begin van de 14^e eeuw geleidelijk vervangen door de familie Van Alkemade, het kasteel was daarom ook Alkemade gaan heten. Destijds was de heerschappij in handen van Willem Hendriksz. van Alkemade, die geen mannelijke nakomelingen had. Hij deelde zijn zorgen met de heer van Leiderdorp, met welk ambacht de riemtalen samen moesten worden opgebracht. Dit was Filips IV van Wassenaar, die tevens Willem van Alkemades leenheer was wat betreft het kasteel, en ook heer van het naastgelegen Oegstgeest. Maar de rechtspraak gaf de doorslag. Er bleken niet meer genoeg personen beschikbaar te zijn voor de lagere rechtspraak met azing (rechtkundige) en burenen, die stamde uit het Friese recht en nog werd toegepast in ambachten waar dat vanouds gebeurde. In 1399 trok graaf Albrecht van Beieren zijn conclusies. De oplossing moest komen uit het samenvoegen van de ambachten Poelgeest en Oegstgeest. Hij legde dat vast in een oorkonde waarvan een 16^e-eeuwse kopie hiernaast is afgedrukt en waarvan de regels 7 tot en met 12 luiden, enigszins vrij vertaald: 'Daarom hebben wij onze goede lieden van Oegstgeest en van Poelgeest het genoegen gedaan dat zij samen een gezamenlijke dingbank voor beide ambachten zullen hebben, waar de schout met de azing en burenen recht zal doen op de tijd en de plaats waarop men dat tot op de dag van vandaag in het genoemde ambacht van Oegstgeest gedaan heeft. Verder hebben wij het riemtal verlicht waar zij ons mee plachten te dienen, dat wil zeggen dat de genoemde parochie van Oegstgeest en van Poelgeest ons en onze nakomelingen zullen dienen in onze heervaart, jaarschot en bede, te betalen met een riem.'

Aldus kreeg Filips IV van Wassenaar, reeds burggraaf van Leiden en heer van Katwijk, Oegstgeest en Leiderdorp, een nog groter deel van de noordelijke Rijnsoever in handen. Bovendien werd Het Zand uit het ambacht Oegstgeest gelicht en tot zelfstandige heerlijkheid gemaakt, met als heer dezelfde Filips Van Wassenaar. Sluitstuk van de reorganisatie van 1399 was dat Filips ook de hoge rechtspraak in

Oegstgeest voor zijn rekening kreeg, de rechtspraak waaraan lijfstraffen te pas kwamen, tot de doodstraf aan toe. Sindsdien was het ambacht een ‘hoge heerlijkheid.’

AANVERWANTE ZAKEN

Riemtalen

Het was een forse belastingverlaging. Van eerst 7 riemtalen in Oegstgeest en 4 in Poelgeest en Leiderdorp samen, dus zeg 8 voor de regio Oegstgeest-Poelgeest, tot slechts één voor het nieuwe ambacht Oegstgeest-Poelgeest.

De belastingheffing op basis van een aantal riemtalen dateerde nog uit de tijd van de Vikingen. Toen werden alle regio's aan de rivieren verplicht om samen oorlogsschepen in de vaart te houden. Elke regio moest een aangewezen aantal roerriemen leveren. Dat was het riemtal. Oegstgeest en Poelgeest moesten bijdragen aan de ‘heerkogge’ die in Leiden lag. Dat was een soort galei met zeilen en een groot aantal roeiers die in de 14^e eeuw in ‘der stede coghuys’ aan de Rijn lag.

Bij iedere riem hoorden twee roeiers, die verplicht moesten opkomen in dreigende situaties en bij oefeningen. Dat bleek al vrij snel onwerkbaar te zijn, zodat de opkomstplicht werd vervangen door een belastingplicht: in plaats van het riemtal in natura betaalden de inwoners een bepaald bedrag per riem. Doordat de oorsprong daarvan uit het collectieve geheugen verdween, werd uiteindelijk de belasting zelf ‘de riemtalen’ genoemd.

Van Poelgeest tot Alkemade

In de 13^e/14^e eeuw werd op Oud-Poelgeest de familie Van Poelgeest langzamerhand vervangen door de familie Van Alkemade. Het is niet meer precies bekend hoe dat zo gekomen is. Wel zijn er berichten over Van Poelgeesten die zich ook Van Alkemade noemden en Van Alkemade die zich ook Van Poelgeest noemden, en over een gezin Van Alkemade waarin de eerste en de derde zoon beiden Hendrik heetten. Uit deze en andere feiten kan met een hoge mate van waarschijnlijkheid worden afgeleid dat de gang van zaken als volgt moet zijn geweest.

Ergens na het jaar 1250 is er een heer Jan van Poelgeest. Hij trouwt met Aleid, dochter van ridder Hendrik van de Lek en krijgt bij haar een zoon, Hendrik van Poelgeest. Jan sterft kort daarna. Vlakbij, in Warmond, ligt kasteel Alkemade. De heer daar, Dirk van Alkemade, heeft twee zoons, Hendrik en Floris. Dan overlijdt zijn vrouw, misschien, zoals toen niet ongevoerd was, in het kraambed van Floris. In het licht van die tijd ligt het dan voor de hand dat de nog jonge Dirk op zijn eigen niveau hertrouwt met de net weduwe geworden Aleid, die haar zoontje Hendrik in het huwelijk meeneemt. Zo wordt Hendrik van Poelgeest de stiefzoon van Dirk van Alkemade. Met Aleid krijgt deze nog vier dochters.

Dit verklaart waarom er in het gezin van Dirk van Alkemade twee Hendrikken voorkwamen, terwijl de eerste Hendrik niet op jeugdige leeftijd is overleden. Dit verklaart ook waarom de jongere Hendrik door Floris van Alkemade ‘Hendrick zijn broeder van Poelgeest’ werd genoemd.

Zoon IJsbrand van deze Hendrik van Poelgeest noemde zich IJsbrand van Poelgeest, maar liet zich soms ook Van Alkemade noemen. Diens zoon Hendrik noemde zich daarentegen Hendrik van Alkemade, en liet zich soms ook nog Van Poelgeest noemen. Pas de latere generaties noemden zich enkel Van Alkemade.

De moord op Aleid van Poelgeest

Een oude tak van de familie Van Poelgeest was al vroeg naar Koudekerk aan de Rijn vertrokken en had daar de kastelen Groot-Poelgeest en Klein-Poelgeest gesticht. Een van de dochters uit die tak was de mooie Aleid van Poelgeest. Zij was de vriendin van graaf Albrecht. De Van Poelgeesten behoorden in de Hoekse en Kabeljauwse twisten die toen heersten (een soms heftige strijd om de bestuurlijke functies in het graafschap) tot de partij van de Kabeljauwen. Aleid werd er door de Hoeken van verdacht de graaf in het Kabeljauwse kamp te trekken en werd daarom in 1392 in Den Haag vermoord. De woedende graaf wees een aantal vooraanstaande Hoeken als schuldigen aan, verbande hen uit het graafschap en liet hun kastelen verwoesten. Een van hen was Filips IV van Wassenaar, heer van Oegstgeest. Diens kastelen Podikenpoel, hiervóór al genoemd, en Het Zand (zie hoofdstuk 3) werden afgebroken.

Zo had Oegstgeest van 1392 tot 1396 een ‘heerloos tijdperk.’ In het laatste jaar werd Filips weer in genade aangenomen (de graaf had hem nodig in zijn oorlog tegen de Friezen), ook als heer van Oegstgeest.

Bronnen

- P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, deel I, Leiden 1910, 65, 115, 118, 318-319.
- M.L.H. Eerdbeek-Claasen, *Het Zant en zijne bewoners*, Leids Jaarboekje 1930, 116.
- Gemeentearchief Oegstgeest, inv. 805 en 806.
- C.C. de Glopper-Zuijderland, *Inventaris van het archief van het gemeentebestuur van Oegstgeest en Poelgeest, 1395 – 1813*, Gemeente Oegstgeest 2004, 11.
- J.C. Kort, deel V met L.J. Malherbe, *Van Alkemade 1200-1782*, delen I t/m V, De Nederlandsche Leeuw 1997, 1998, 2000, 2003.

1351 – 1809

6. Verbod op de buitennering

Denkend aan Oegstgeest zien we brede gazons, hoge bomen en bloemenweelde. Een groene gemeente. Een oude encyclopedie spreekt van ‘een woongemeente met veel forensen en uitgebreide parkaanleg. Verder zijn er bloembollenbedrijven, bloemeteelt, landbouw en veeteelt.’ Dat herinnert aan de middeleeuwen, toen het hier een bosrijke streek was met veel agrarische maar weinig andere bedrijvigheid.

De grote buur, de stad Leiden, wilde dat toen ook per se zo houden. Het Leidse bestuur was beducht voor concurrentie op industrieel terrein en in de handel. Vanaf het eind van de middeleeuwen tot de Franse tijd probeerde Leiden daarom Oegstgeest en andere buurgemeenten groen te houden. Het belangrijkste middel daartoe was lange tijd het Verbod op de Buitennering. Dat kwam er op neer dat Leiden, net als andere Hollandse steden trouwens, in een bepaalde straal rond de stadsgrenzen alle nijverheid, horeca en handel liet verbieden.

Hoe kwam Leiden ertoe om, zoals J.B. van Loenen nog in 1911 in het Leids Jaarboekje schreef, zo’n ‘onvergeeflijke tyrannie tegenover hare zwakkere burenen’ uit te oefenen? Leiden ontplooidde zich pas rond de eerste helft van de 13^e eeuw ten volle als stedelijk marktcentrum van Rijnland en overvleugelde daarmee definitief de eens grotere omliggende dorpen Leiderdorp, Zoeterwoude en Oegstgeest. Sinds de 14^e eeuw vormde de Leidse lakennijverheid de belangrijkste tak van bedrijvigheid. De stad kreeg het exclusieve recht op de belastinginkomsten uit deze bedrijvigheid. De stedelijke overheid bemoeide zich intensief met groei, bloei en reglementering van de lakenindustrie. Daarbij maakte zij steeds meer kosten voor de stad en haar voorzieningen, die onder meer door toestromend landvolk steeds meer uitdijde. De vele fasen van het productieproces van laken waren arbeidsintensief en kleinschalig. Ze vonden deels plaats als huisnijverheid. Juist die kleinschaligheid maakte vestiging van elementen van de textielproductie op het omringend platteland betrekkelijk gemakkelijk. En dat soort concurrentie wilde en kon Leiden niet dulden.

Leiden vroeg en kreeg in de loop der eeuwen een aantal keren de nodige bescherming tegen die vermaledijde plattelandswevers en -herbergiers en andere neringdoenden die zo dicht tegen de stadsmuren aanschurkten. Zij zochten de voordelen van vestiging bij de stad en de lage belasting van het dorp. Protectie verkreeg Leiden in de vorm van octrooien, ordonnanties of orders, die werden uitgevaardigd door de graven van Holland.

In 1351 kreeg Leiden voor elkaar dat de graaf afkondigde dat binnen drie mijl buiten de stadsvesten productie van laken ongeoorloofd was. In 1494 bepaalde een octrooi dat buiten de stadsvesten binnen een omtrek van 500 roeden (bijna 2 km) niemand koren, brood, wijn en dergelijke mocht verkopen als hij daarover niet dezelfde accijnzen zou betalen als men in de stad zou moeten doen. Een volgende graaf, niemand minder dan keizer Karel V, bepaalde in 1547 dat binnen 1000 roeden vanaf de stadsvesten geen steen- of kalkovens mochten worden gebouwd.

Een van de zwaarste maatregelen was de onder diezelfde graaf afgekondigde Order op de Buitennering van 1531. Die bepaalde dat voortaan niemand buiten de stad weverijen, looierijen, aannemingsbedrijven of andere dergelijke ambachten of neringen mocht oprichten, en bovendien dat niemand nog bakkerijen, brouwerijen of tapperijen zou mogen beginnen binnen 600 roeden buiten de stad. En het octrooi van Karels zoon, koning Philips II, bepaalde in 1575 ‘alle getimmerten binnen de 800 roeden van den uitkant van der stede van Leyden vesten ende grachten, ook binnen 800 roeden van deze uitkant niet te mogen maken dan bouwhuysen, en geen tapperijen, tavernen of ambachten en neringen te mogen doen of te oefenen in de zelven’.

Door juridisch en ander verzet van de adel, inclusief de ambachtsheren van de getroffen dorpen, is het spectaculaire octrooi van 1531 nooit van kracht geworden. Voor diverse andere maatregelen schortte het vermoedelijk aan controle en dwangmiddelen. Toen echter de stad Leiden in de 17^e eeuw in korte tijd de ambachtsheerlijkheden van Leiderdorp, Zoeterwoude en (in 1615) Oegstgeest aankocht (de

burgemeesters van Leiden waren sindsdien de heren van Oegstgeest), kreeg de stad de feitelijke jurisdictie en dus de mogelijkheden om de oude beschermingsvoorrechten te handhaven. Aan deze situatie kwam pas een eind toen in 1809 op 'den 12^e van Bloemaand' (mei) koning Lodewijk Napoleon het privilege van zijn verre voorganger in 1575 voor vervallen verklaarde, ondanks tegenstribbelen van Leiden.

Het is moeilijk te zeggen in hoeverre Oegstgeest heeft geleden onder het anti-industriële juk van de grote buur. Sinds de 19^e eeuw ontplooide zich wat nijverheid aan de Oegstgeester kant van de Rijn. Voorbeelden vormen de fabrikanten van de Oegstgeester dakpan en van het fraaie Amphora aardewerk. Een echt grootschalige industriële traditie ontstond echter niet. Daar zullen de huidige inwoners van de groene gemeente niet om treuren.

AANVERWANTE ZAKEN

Grenspalen

We hebben gezien hoe Leiden er met meer of minder succes in slaagde zijn rechtsmacht in economische zin op te leggen aan de buurdorpen. Het kwam neer op het verleggen van handelsgrenzen. We zagen al dat hierbij sprake was van grenzen van 500, 600, 800 of zelfs 1000 roeden. Bedoeld wordt de Rijnlandse Roede van 3,7674 meter. Een grens op 500 roeden had dus een reikwijdte van bijna twee kilometer. Het kenbaar maken van die grenzen gebeurde door middel van paaltjes, eerst van eikenhout met schildjes voor het opschrift, later van steen met ingehakte kentekens. Op de paaltjes stonden de Leidse sleutels en, afhankelijk van het gebied van het neringverbod in kwestie, 500 ROE of 800 ROE. Het Stedelijk Museum de Lakenhal bewaart nog drie van deze schildjes. Bij de westelijke toegang tot de Leidse Hout langs de Groene Maredijk kunnen we nog een stenen roedenpaal aantreffen (zie foto). Ooit hebben er veel meer gestaan.

Had Oegstgeest last van die beperkingen?

Ja. Vrijwel het gehele bebouwde deel van Oegstgeest lag immers binnen de 800 roedenzone, een roedenpaal stond omstreeks Wijtenbachweg 93. Zo is de herbouw van kasteel Oud-Poelgeest er in de 17^e eeuw jaren door tegengehouden, zie hoofdstuk 7. En in een ander voorbeeld deden 30 Oegstgeester handwerklieden en neringdoenden kort na 1650 een verzoek aan de burgemeesters van Leiden om ontheffing van het verbod, aangezien dit hen grote schade zou berokkenen en tot 'gantsche ruïne van veele derselven' zou leiden. Het waren twee wolspinners, twee wolkammers, twee wevers, vier kleermakers en een schoenmaker, alsmede drie kruideniers, vijf bakkers, een poelier en een biersteker (groothandelaar in bier), en maar liefst zeven herbergiers. Bovendien waren er lieden die twee beroepen uitoefenden: een wolspinner die tevens herbergier, en een wolspinner die daarnaast bakker was.

Hoe op dit verzoek is gereageerd, is niet bekend. Wel weten we dat er ondanks alles ook toen bakkers en herbergiers in het dorp waren.

Inlijving 'buitenpoorters'

Met de feitelijke opheffing in de Franse tijd van alles wat leek op het oude verbod op de buitennering was het niet afgelopen met Leidse irritaties over vermeende welvaart buiten de grenzen van de stad. Vooral in de tweede helft van de 19^e eeuw dijde de stedelijke bebouwing uit naar de overzijde van de Leidse singels op Leiderdorps, Zoeterwouds en Oegstgeester grondgebied. Men sprak in Leiden van parasitaire bebouwing, want in de randgemeenten waren de belastingen veel lager. De bewoners van bijvoorbeeld de Mors droegen niet bij aan allerlei stedelijke voorzieningen. De gemeente Leiden zocht de oplossing van dit euvel vooral in annexatie. De eerste moderne annexatie zou in 1896 plaatsvinden. Hierop gaan wij in hoofdstuk 15 in.

Bronnen

- D.E.H. de Boer, C.G. Quispel en A. Fokkema, *Tien eeuwen Leiden, Leienaars en hun nijverheid*, in *Hutspot, Haring en Wittebrood*, nr. 6, De Kler en Waanders, Leiden 1982.
- T. Brouwer, *Grenspalen in Nederland*, Walburg Pers, Zutphen 1978.
- E.C.G. Brünner, *De Order op de Buitennering van 1531*, Oosthoek, Utrecht 1918 (proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht).

- Gemeentearchief Oegstgeest, inv. 623.
- J.B. van Loenen, *Wat betekenen de steenen palen, met gekruiste sleutels aan de eene zijde en getallen aan een anderen kant, langs de wegen buiten Leiden geplaatst?*, Leidsch Jaarboekje 1911, 76-80.
- Frans van Mieris, *Handvesten, privilegiën, octroyen, rechten en vrijheden ... der stad Leyden*, Leiden 1759.
- G. Schwencke, *Nering en ambacht in 17^e eeuws Oegstgeest*, VOOp februari 1993 11-15.

1724 – 1738

7. Boerhaave

Wie wel eens wandelt in het bos van Oud-Poelgeest, kent vast ook de grote steen met inscriptie die ligt voor de toegangstrappen van het kasteel. De tekst spreekt voor zich: hier heeft Boerhaave gewoond. En al is de duur van zijn verblijf slechts veertien jaar geweest, het kasteel dankt zijn faam mede aan de aanwezigheid van deze wereldbekende genees- en plantkundige. In Oegstgeest zijn vandaag de dag alleen die steen en het straatnaambord van het Boerhaaveplein nog verwijzingen naar deze beroemde Oegstgeestenaar.

Herman Boerhaave werd geboren op oudejaarsdag 31 december 1668, als zoon van een dominee in Voorhout. Zoals in die tijd niet ongebruikelijk was, kreeg hij als kleine jongen onderwijs thuis, vooral van zijn vader. Herman was kennelijk een leergierige en ijverige knaap, want op dertienjarige leeftijd ging hij naar de ‘Latijnse School’ in Leiden. Al in 1684 werd hij, nog maar vijftien jaar oud, ingeschreven als student aan de ‘Leidse Academie’, wat in die tijd ook niet ongewoon was. Herman zou theologie en wijsbegeerte gaan studeren, hij was immers de zoon van een dominee. Maar vrij spoedig zwaaide hij om naar geneeskunde, al heeft hij nog wel een academische graad in de wijsbegeerte gehaald.

In 1693 behaalde Boerhaave de doctorsgraad in de geneeskunde aan de toenmalige universiteit van Harderwijk, waar een academische promotie veel goedkoper was dan in Leiden. Zijn vader was in 1682 overleden, waardoor de student krap bij kas zat.

Herman Boerhaave werd benoemd tot lector in de geneeskunde aan de Leidse Universiteit in 1701, en in 1709 tot hoogleraar in de plantkunde. Als professor in de botanie (plantkunde) was hij automatisch ook ‘prefect’ van de Leidse *Hortus Botanicus*, en als zodanig kreeg hij een dienstwoning aan de Nonnensteeg.

Boerhaave werd benoemd tot hoogleraar in de geneeskunde in 1714, en in 1718 ook nog in de scheikunde. Met drie professoraten had hij waarlijk een druk bestaan, terwijl hij bovendien vaak sukkelde met zijn gezondheid. Om rust en ontspanning te vinden, en om zijn hobby – het kweken van bomen en planten – te kunnen uitoefenen, kocht hij in 1724 het buiten Oud-Poelgeest. Hier ontving Boerhaave collega’s en buitenlandse gasten, hield hij muziekavonden en legde hij een arboretum (bomentuin) en een plantentuin aan. Het werd een soort dépendance van de Hortus, en uit de hele wereld, onder andere via de VOC, werden exotische planten naar hem toegestuurd.

Als hoogleraar geneeskunde heeft Boerhaave ook les gegeven in het toenmalige Caecilia Gasthuis, waar thans het ‘Museum Boerhaave’ is gevestigd. Hij heeft geen opzienbarende medische onderzoeksresultaten behaald. Wel voerde hij het gebruik van de thermometer in om koorts te meten. Boerhaave was vooral een heel goede en heldere docent in woord en geschrift, die vooral in de geneeskunde veel studenten aantrok uit binnen- en buitenland. Hij had dan ook leerlingen en relaties in heel Europa. Bekende namen zijn Van Swieten, de lijfarts van de Oostenrijkse keizerin Maria Theresia, en de botanicus Carl von Linné (Linnaeus), de ontwerper van het nog steeds gebruikte systeem van plantennamen. Linnaeus is ook op Oud-Poelgeest geweest, waar hij onder de indruk kwam van de bomencollectie die Boerhaave had aangelegd. Boerhaave heeft zelf niet gereisd, de reis naar Harderwijk is waarschijnlijk zijn verste uitstap geweest.

Toen Boerhaave, waarschijnlijk mede door zijn slechte gezondheid, in 1729 het hoogleraarschap in de botanie neerlegde, kon hij niet blijven wonen in zijn ambtswoning in de Nonnensteeg, en kocht hij het pand Rapenburg 31. Oud-Poelgeest hield hij wel aan. Op 23 september 1738 is hij overleden.

AANVERWANTE ZAKEN

Kasteel Oud-Poelgeest

Kasteel Oud-Poelgeest verkeerde, toen Boerhaave het in 1724 kocht, in redelijke staat. De herbouw was gereedgekomen rond 1668, het geboortjaar van Boerhaave. De eigenaar toen was de in Warmond woonachtige Constantin de Sohier, afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden. Diens dochter was

getrouwd met de Pruisisch edelman Johann Rautter von Arnstein. Zij waren de bewoners van het kasteel. Vandaar dat er ook wel werd gesproken over het huis 'Arenstein'.

De Sohier had de bouwval met omliggende landerijen in 1644 gekocht. Het duurde tot 1661, toen hij zijn adellijke status herkreëg, eer hij van de stad Leiden toestemming kreeg voor herbouw. Voor dit soort activiteiten had Leiden de zeggenschap in de omringende ambachten, (gemeenten) binnen een afstand van 800 roeden (ongeveer 3 km) van de stad (hoofdstuk 6).

Het kasteel werd herbouwd op de plek waar veel vroeger het kasteel van de families Van Poelgeest en Van Alkemade had gestaan. Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten was het kasteel in 1420 vermoedelijk gedeeltelijk verwoest. En in 1572 zal het Spaanse beleg van Leiden wel tot verdere afbraak hebben geleid.

Het nieuwe kasteel was een U-vormig, strak en hoekig gebouw, nog zonder de 'uientorentjes'. Toen Boerhaave de 'Hofstad te Poelgeest, ook genaamd Alkemade' kocht, was het al een tijdje niet meer bewoond. In de jaren na 1724 breidde Boerhaave het grondbezit rond het kasteel uit, en verrijkte hij het bos en de tuin met allerlei uitheemse en zeldzame bomen en planten. Misschien plantte hij ook de bekende tulpenboom, hoewel daarover geen zekerheid bestaat.

Na Boerhaave's dood in 1738 is het kasteel tot 1835 in de familie gebleven. Latere bekende eigenaars/bewoners zijn twee leden van de familie Gevers, zie hoofdstuk 9, en mr. Gerrit Willink, die de 'uientorentjes' en het 'jagershuis' aan de Haarlemmertrekvaart liet bouwen. Zijn kleindochter verkocht kasteel Oud-Poelgeest in 1940 aan de gemeente Oegstgeest. Sinds de Tweede Wereldoorlog is het door verschillende stichtingen gebruikt als vormingscentrum en conferentieoord.

De 'echte' tulpenboom

Hoewel hiervoor geen bewijs bestaat, is het goed mogelijk dat Boerhaave in het bos van Oud-Poelgeest een tulpenboom heeft geplant. Met tulpenboom wordt bedoeld de *Liriodendron tulipifera*, niet te verwarren met de *Magnolia*, de zogenaamde Beverboom, die ook wel tulpenboom wordt genoemd. De 'echte' tulpenboom is afkomstig uit het oosten van Noord-Amerika. Hij kan vrij oud worden en uitgroeien tot een grote boom. Er zijn aanwijzingen dat deze tulpenboom aanvankelijk op een eilandje in een vijver heeft gestaan. De tekst op het bord dat jarenlang bij de boom heeft gestaan, suggereert dat hij door de kleindochter van Boerhaave is verplaatst naar een 'heuvel', vermoedelijk tussen 1781 en 1785. In de loop van de jaren is de boom verouderd, en ging de hoofdstam verrotten. Rond 1950 is de hoofdstam helemaal vergaan, en nu staan er nog enkele dunne stammen die aan de oude brede worteltrunk zijn ontsproten. Eigenlijk krijgen ze nu te weinig licht door de omringende hogere beuken.

Bronnen

- B.C. van Krieken, *Korte geschiedenis van het kasteel 'Oud-Poelgeest,' in Het dorp 'Oegstgeest; een verzameling artikelen over de geschiedenis van Oegstgeest*, 1976.
- A.M. Luyendijk-Elshout e.a., *Wandelen met Boerhaave in en om Leiden*, Caecilia Stichting, Museum Boerhaave, Leiden 1994.
- I.W.L. Moerman, *Het kasteel Oud-Poelgeest*, Nederlandse Kastelen Stichting en Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB, Overloon/Den Haag 1977.
- B. Rink-Ensink, *Oud Poelgeest; de geschiedenis van bewoners, huis en tuin*, in *Kastelen en buitenplaatsen in en rond Leiden*, Erfgoedhuis, Leiden 2002.
- B. Rink-Ensink, *De geschiedenis van het Bos van Oud Poelgeest*, VOOp maart 2003.
- J. Schrage, *Herman Boerhaave en Warmond*, in *Dwars Op, tijdschrift van de Historische Kring Warmond*, voorjaar 1999.

1800 – 1830

8. Jeannette Wytttenbach

Op de hoek van het wandelpaadje van de Wijtttenbachweg en de Hofdijck ligt een plantsoentje met een groot inrijhek en een zuil met daarop de naam Wytttenbach. Die zuil is ter nagedachtenis aan haar man opgericht door Jeannette Gallien, later Jeannette Wytttenbach, een vrouw die niet heeft verdiend te worden vergeten, hoewel zij zelf alle mogelijke moeite heeft gedaan om uit onze herinnering te verdwijnen.

In 1807 voltrok zich de buskruitramp op het Leidse Rapenburg. Het ontploffende kruitschip bevond zich op een kleine 100 meter van het huis van prof. Daniël Albert Wytttenbach, befaamd hoogleraar oude talen en wijsbegeerte, en tevens ‘opziener over de academische boekerij’. Het huis werd onherstelbaar beschadigd en Wytttenbach moest ander onderdak zoeken. In Oegstgeest bezat hij al een zomerverblijf, de Hoogeboom, op de hoek van de Wijtttenbachweg en de Hofdijck (eerder had hij Veldzicht als buitenverblijf, nu Rhijngeesterstraatweg 60). Hij besloot zich permanent op de Hoogeboom te vestigen. Aan dat besluit lagen de opvattingen van zijn huishoudster mede ten grondslag. Zij verfoeide het stadsleven.

Die huishoudster was een nicht en petekind van Wytttenbach. Jeannette Gallien was op 29 december 1773 geboren in Hanau, Hessen, als dochter van Wytttenbachs oudste zuster, en kleindochter van een hoogleraar theologie. Moeder overleed toen Jeannette nog maar 6 jaar was, en haar verdere opvoeding kreeg zij in een pensionaat. Haar uit Parijs afkomstige vader, Louis Jean Gallien, was tekenaar. Toen haar ongehuwde oom huishoudelijke verzorging bleek nodig te hebben – het was in die tijd ondenkbaar dat een man van aanzien zijn eigen huishouding voerde – en een huwelijk voor haar niet in het verschiep leek te liggen, kwam Jeannette op 26-jarige leeftijd naar Leiden om Wytttenbachs huishouding te ‘besturen’. Dat hield in dat zij de huishoudkas beheerde, toezicht hield op het personeel en optrad als gastvrouw, in feite fungeerde als vrouw des huizes. Verder bekwaamde zij zich, met hulp van haar oom en diens bibliotheek, in de wetenschap van de klassieke oudheid en assisteerde zij hem als secretaresse, als onderzoeksassistent en bij zijn werk in de universiteitsbibliotheek. Vijf talen sprak zij vloeiend.

Jeannette Gallien was 43 toen zij op 21 februari 1817 met Wytttenbach in het huwelijk trad. Deze was toen 70 jaar. Het lijkt een verstandshuwelijk, zeker als wij weten dat mevrouw Wytttenbach door het huwelijk recht kreeg op een weduwenpensioen van de universiteit in het geval van overlijden van haar man. Toch blijken uit de *prologue* van haar boek *Histoire de ma petite chienne Hermione* affectieve gevoelens voor haar echtgenoot (*‘cet ami si bon, si indulgent’*), die toch bekend stond als een jegens derden moeilijk en ijdel man.

In 1820 overleed Wytttenbach. Twee dagen eerder was zijn hondje Hermione ook al gestorven. Zij werden samen begraven, het hondje in een tinnen schaal, in een gemetselde kelder onder de bestrating van het toenmalige voorplein van de Hoogeboom, ergens tussen het raam van de eetkamer en het inrijhek.

Na het overlijden van haar man kwam Jeannette Wytttenbach tot intellectuele bloei. Zij schreef vijf essays die in Parijs zijn uitgegeven door Antoine Augustin Renouard. Zij schreef ze in het Frans. Dat is aan de ene kant te verklaren uit haar half Franse afkomst, en aan de andere kant uit de omstandigheid dat het destijds in hogere sociale kringen nog gebruikelijk was zich in het Frans uit te drukken. Naast *Hermione* (1820) schreef zij *Théagène* (1815), *Banquet de Léontis* (1817), *Symposiaques ou Propos de table* (1823) en *Alexis* (1823). Enkele werden vertaald in het Duits, Grieks en Nederlands (*Het feestmaal van Leontis: eene zamenspraak* (ca. 1820) en *Symposiaca, of Tafelgesprekken* (Rotterdam 1823), beide onder de naam mevrouw Wytttenbach, geboren G.). Haar eerste werk schreef zij anoniem als Mademoiselle G., maar sedert haar huwelijk publiceerde zij onder de naam Mme Wytttenbach, née G... . Daarnaast zijn er brieven van haar bewaard gebleven, en een bij de Universiteit van Amsterdam berustend autobiografisch handschrift.

Deze publicaties werden in kringen van deskundigen zodanig op waarde geschat dat de universiteit van Marburg mevrouw Wytttenbach bij het driehonderdjarig bestaan in 1827 een eredoctoraat in de

filosofie verleende. Volgens de laudatio bezat zij een grote wetenschappelijke vorming en konden haar geschriften het dagelijks leven in de klassieke oudheid doen herleven.

Jeannette Wyttenbach was de eerste vrouw met een doctorsgraad in Nederland. In haar testament legateerde zij omvangrijke, gelijke bedragen aan het Hervormde en het Rooms-Katholieke Armbestuur. Ook dit gebaar toonde in het begin van de 19^e eeuw een verlichte geest.

AANVERWANTE ZAKEN

De Hoogeboom

De Hoogeboom was oorspronkelijk een boerenwoning, die reeds voorkomt op de kaart van Jacob Coensz. van 1550 en in een transportakte van 1614. Onder meer ds. Jacob Boerhaave heeft er gewoond, de jongere halfbroer van Hermannus Boerhaave (hoofdstuk 7). Toen Wyttenbach het huis kocht, bestond het uit drie aan elkaar gebouwde gedeelten van één verdieping met ieder een eigen zadeldak, met een gevel aan de westkant, aan de Wijttenbachweg, en aan de oostkant, richting Hofdijck. Tussen het huis en de Hofdijck lag een voorplein met aan de Hofdijck, op de hoek van de Achterweg, het nu nog bestaande inrijhek.

Het huis bestond uit een eetkamer met een raam dat uitzag op het voorplein, de ‘zaal’ of mooie kamer met zes ramen die uitkeken op de tuin en het weiland aan de achterkant, een grote slaapkamer die met twee ramen op het voorplein uitzag, een bibliotheek, een provisiekamer, de keuken en een kelder met daarboven een opkamer, een logeerkamertje en nog een provisiekamertje, en aan de oostkant boven een grote slaapkamer. Tenslotte waren er nog een koe- en paardestal, wagenhuis en schuur. Dit alles, met ‘eene vruchtbare tuin met klein houtboschje’, in totaal 450 roeden (dat is zo’n 6000 m²), kocht Wyttenbach voor 2200 gulden. Blijkens de volkstelling van 1809 had hij er niet alleen gezelschap van ‘Juffrouw Galjen’ maar ook van de inwonende knecht Jan Hendrik Kruger en dienstbode Maria van Leeuwen.

In 1815 kocht Wyttenbach de hofstede Toorenvelt verderop aan de Wijttenbachweg erbij, met 1 morgen en 745 roeden grond (ruim 19 000 m²). Hij voegde dit aaneen met de Hoogeboom tot een klein landgoed van circa 2,5 hectare.

Het voorplein dat ‘nimmer zal mogen worden geroerd’

Jeannette Wyttenbach overleed op 27 april 1830 op 56-jarige leeftijd op de Hoogeboom. Zij had tevoren uitgebreide en minutieuze regelingen getroffen betreffende haar begrafenis en nalatenschap. Het lijkt erop dat zij, die geen kinderen of andere naaste familie had, alle materiële sporen van haar aardse bestaan wilde uitwissen, om zo de herinnering aan haar man extra te profileren. Zij wilde bij hem begraven worden, zonder dat op die plek een grafteken moest worden geplaatst. Het landgoed schonk zij aan het pensioenfonds van de universiteit, onder een aantal voorwaarden, waarvan er drie in het oog springen. In de eerste plaats moest op het voorplein van de Hoogeboom (maar niet op het graf) een monument worden opgericht, een ‘gebroken zuil,’ ter nagedachtenis aan enkel Daniël Wyttenbach. Dat voorplein moest als een eenvoudig te onderhouden tuin worden ingericht. In de tweede plaats moest het huis geheel worden afgebroken en moesten alle bouwmaterialen naar elders (maar niet via het voorplein) worden afgevoerd, echter pas nadat haar huishoudster elders onderdak had gevonden. De inboedel moest ten bate van de nalatenschap worden verkocht, maar in het huis mocht geen boeldag worden gehouden. Ook moest al het ‘boomgewas’ worden gerooid. Alle vrijgekomen grond moest worden omgevormd tot weide- en hooiland en moest worden verhuurd, verkoop werd uitgesloten, mede met behulp van een ‘kettingbeding’ in de schenkingsakte. En in de derde plaats werd het pensioenfonds verplicht het monument, de tuin eromheen en het inrijhek ten eeuwigden dage in goede staat te houden. Zwart op wit staat dat het voorplein ‘nimmer zal mogen worden geroerd.’ Voorzover bekend is Jeannette Wyttenbach ook inderdaad bij man en hond bijgezet, er zijn in elk geval geen aanwijzingen dat zij elders is begraven. Van haar man is het zeker dat hij daar ligt of heeft gelegen, waar precies is niet bekend. In de jaren ’50 van de 20^e eeuw is de grond onder dreiging van onteigening verkocht aan de gemeente Oegstgeest. Die heeft zonder veel omhaal de nieuw Lijtweg over het grootste deel van het oude voorplein gelegd. Wat daar nu nog van over is, is maar een klein stukje, dat aan de westelijke kant is uitgebreid met een strook Wijttenbachweg, die vroeger veel breder was. Het nog aanwezige inrijhek vormde vroeger de uiterst westelijke hoek. Het graf zou zich nog

ergens in het groene plantsoen kunnen bevinden, maar ook ergens onder het asfalt van de Lijtweg. De kans is niet denkbeeldig dat het graf bij het aanleggen van die weg al dan niet bewust is geruimd. Wat er van de weide- en hooilanden is terechtgekomen, is ook bekend. Van de zorgvuldige plannen van Jeannette Wyttenbach is, door het wederrechtelijke optreden van het pensioenfonds en het weinig piëteitvolle handelen van de gemeente, vrijwel niets terechtgekomen.

Bronnen

- Hans Günther Bickert en Norbert Nail, *Daniel Jeannne Wyttenbach, Marburgs erste Ehrendoktorin (1827)*, Marburg 2000.
- W.J.J.C. Bijleveld, *Daniel von Wyttenbach in Oegstgeest*, Leidsch Jaarboekje 1944, 193-200.
- Leen Dorsman, *Wyttenbach-Gallien, Jeanne*, in *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*, <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Wyttenbach-Gallien>.
- Gemeentearchief Oegstgeest, stukken betreffende D.A. Wyttenbach en D.J. Wyttenbach-Gallien.
- Silke Lorch-Göllner (red.), *Johanna Wyttenbach (1773 - 1830)*, in *Handbuch der Frauen an der Philipps-Universität Marburg*, Philipps-Universität, Marburg 2003.
- P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel I*, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, Leiden 1911, 1595-1596.
- S.J. le Poole L. Gzn., *Herinnering aan Prof. Daniel Wyttenbach*, Leidsch Jaarboekje 1924, 65-67.
- W.J. van Varik, *Bijdragen tot de geschiedenis van Oegstgeest*, Rijnland, Tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis voor Leiden en omstreken, typoscript, Leiden 1972, 43-54.

1800 – 1896

9. Gevers van Endegeest
over een belangrijke familie

Basisscholen hebben vaak namen die kinderen aanspreken, zoals de Vogels en de Kring, of die zijn afgeleid van de plaats waar de school ligt, zoals de Hofdijkschool, of allebei, zoals de Oudenhof-Bokkesprong. Eén school valt op door zijn moeilijke naam. Kinderen noemen de Gevers-Deutz Terweeschool dan ook meestal gewoon de GDT, waarbij ze vaak niet weten dat met deze ingewikkelde naam enkele weldoeners geëerd worden. De naam herinnert aan het echtpaar Gevers van Endegeest-Deutz van Assendelft (en aan burgemeester Terwee, die weer andere verdiensten heeft). De naam van de school is niet het enige spoor dat de familie Gevers in Oegstgeest heeft achtergelaten.

De band tussen Gevers en Oegstgeest ontstond pas in de 19^e eeuw. Op 31 december 1800 kocht mr Dirk Cornelis Gevers (1763-1839) kasteel Endegeest. In de zomer van 1801 ging hij er wonen, samen met zijn tweede vrouw Maria Catharina de Leeuw, hun zoontjes Daniël Theodoor en Adriaan Lodewijk, en een zoon uit zijn eerste huwelijk. Vanaf dat moment noemde hij zich Gevers van Endegeest.

Dirk Cornelis was afkomstig uit een Rotterdamse burgemeestersfamilie. Hij werd na zijn studie rechten in Leiden schepen van Schieland en daarna schepen en pensionaris van Rotterdam. Tijdens de Bataafse Republiek werd hij tijdelijk van zijn functies ontheven, maar daarna zou hij het tot Commissaris-Generaal van de Waterstaat en lid van Gedeputeerde Staten brengen. Bij de hulp aan slachtoffers van de ramp met het kruitschip in Leiden in 1807 speelde hij een belangrijke rol. Koning Willem I besloot hem in 1827 in de adelstand te verheffen. In het vervolg mochten hij en zijn nakomelingen zich ‘jonkheer’ noemen.

Dirk Cornelis gedroeg zich in bijna ieder opzicht als een echte landheer. Hij liet in het kasteel een groot aantal modernisering en aanbrenge, maakte plannen om het park in landschapsstijl te veranderen, kocht veel omringende gronden aan en hield zich intensief bezig met de paardenfokkerij. Na de dood van zijn vrouw in 1823 bemoeide hij zich echter ‘met niets meer van alle nuttige en weldadige gewoonten van zijn huis Endegeest’ en in 1835 verraste hij iedereen, en vooral zijn zoons, door een derde huwelijk aan te gaan met de 36-jarige Jannetje Schaaïj, de zus van een van zijn dienstbodes. In 1839, kort nadat hij Endegeest door ruiling had overgedaan aan zijn zoon Daniël Theodoor, overleed hij tijdens een rit in zijn rijtuig.

Jonkheer Daniël Theodoor Gevers van Endegeest (1793-1877) studeerde evenals zijn vader rechten. Hij was een begaafd man, die niet alleen een grootse politieke carrière maakte, maar ook op het artistieke vlak veel talent bezat. De aquarellen en tekeningen die hij maakte op reizen naar Italië zijn fraai te noemen. Hij was lid en tweemaal voorzitter van de Tweede Kamer, lid van de Eerste Kamer, minister van Buitenlandse Zaken, curator van de Leidse universiteit en hoogheerraad van Rijnland. Tijdens zijn politieke loopbaan had hij onder meer bemoeienis met de ‘Wet tot afschaffing van de slavernij in Nederlandsch-Indië.’ Hij schreef verhandelingen ‘over het toegankelijk maken van de duinvalleien langs de kust van Holland’, ‘over het snoeyen of beytelen van het opgaand houtgewas’ en boeken over het hoogheerraadschap van Rijnland en de droogmaking van de Haarlemmermeer. Als voorzitter van de voor die droogmaking in het leven geroepen commissie legde hij in 1843 de eerste steen voor het gemaal Leeghwater. Hij speelde een leidende rol bij de feesten ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Leidse universiteit en wist het benodigd bedrag voor een nieuwe sterrenwacht van diezelfde universiteit bijeen te brengen. Daarnaast behaalde hij diverse prijzen van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw en kreeg hij talloze binnen- en buitenlandse onderscheidingen. In 1828 trouwde Daniël Theodoor met jonkvrouw Johanna Margaretha Deutz van Assendelft. Het echtpaar woonde vanaf mei 1840 op Endegeest dat door hun komst ‘weer een centrum der goede werken’ werd. In 1845 lieten zij bouwen zij een ijskelder bouwen en werd de bebouwing van het park uitgebreid.

In 1849 kocht Daniël Theodoor van de gemeente Leiden ‘het heerlijk regt van Oestgeest’. Hij werd hierdoor de laatste heer van Oegstgeest, hetgeen overigens inhoudelijk nog maar weinig inhield. Het enige was eigenlijk het gebruik van de heerlijkheidsbank in het Groene Kerkje. Met deze kerk had het

echtpaar een bijzondere band. In 1857 lieten zij een orgel plaatsen, waarvan ook de organist door hen werd betaald. Later schonken zij nog twee gebrandschilderde ramen en een aantal koperen kronen. Daniël Theodoor werd na zijn overlijden in 1877 in de familiegrafkelder naast het Groene Kerkje begraven. Omdat het echtpaar kinderloos was gebleven, werd na de dood van Johanna Margaretha in 1895 een achterneef hun erfgenaam, jonkheer Leonard Adrien Charles Gevers (1858-1913). Al in 1896 verkocht hij, gedwongen door financiële problemen, zijn bezittingen aan de gemeente Leiden, die Endegeest met de omringende landerijen bestemde tot psychiatrische inrichting.

AANVERWANTE ZAKEN

Kasteel Endegeest

De oudste vermelding van het middeleeuwse kasteel Endegeest, dat gebouwd werd op 'op het einde van de geest', dateert van 1307. Het zal nog wat ouder zijn: er is een stuk muur gevonden met metselwerk uit de 13^e eeuw. Hoe het er precies uitzag, is niet bekend, maar waarschijnlijk was het een rechthoekig gebouw. In verband met de dreigende belegering door de Spanjaarden in 1573 werd het op bevel van de stad Leiden gedeeltelijk afgebroken. Naderhand, toen het weer bewoonbaar was, werd het enige malen verhuurd, onder andere aan de bekende filosoof René Descartes, die er van 1641 tot 1643 woonde. Omdat het uiteindelijk niet meer voldeed aan de moderne eisen van de tijd, lieten Elisabeth van Schouwen van Endegeest en haar man Jacob van Berchem het in 1647 vervangen door het huidige gebouw, dat in 1651 door de toevoeging van twee torens een kasteelachtige uitstraling kreeg.

Aan de buitenkant werden in de loop der tijd vooral de raampartijen van het kasteel telkens aan de heersende mode aangepast. Het interieur onderging lange tijd minder veranderingen: 17e-eeuwse balkenplafonds, een 17e-eeuws cassettenplafond en 19e-eeuwse papieren behangsels met mythologische jachtscènes trotseerden de vernieuwingsdrift van opeenvolgende eigenaren.

Rhijngeest

De broer van Daniël Theodoor, jonkheer Adriaan Leonard van Heteren Gevers (1794-1866), kocht rond 1840 de tegenover kasteel Endegeest gelegen buitenplaats Rhijngeest. Dit buiten, dat van 1734 tot 1764 Overgeest heette, was ontstaan rond een hofstede die in 1638 in bezit kwam van de familie Van der Meer. In de jaren '20 van de 18^e eeuw lieten zij een nieuw huis en het nu nog bestaande koetshuis bouwen. Diverse eigenaren bewoonden Rhijngeest achtereenvolgens, waaronder Gijsbert Johan Hoppesteijn die van 1811 tot 1814 'burgemeester' van Oegstgeest was.

Adriaan Leonard liet Rhijngeest, voordat hij er in 1844 met zijn vrouw en zoons ging wonen, ingrijpend verbouwen. Het werd uitgebreid met een nieuwe vleugel en kreeg, vooral dankzij de veranda op de eerste verdieping, het aanzien van een koloniaal landhuis.

Nadat Adriaan Leonard in 1857 naar Den Haag was vertrokken, bewoonden eerst de zuster van jonkvrouw Deutz van Assendelft, lady De Tuyll, en vanaf 1891 professor Suringar, directeur van de Hortus Botanicus en het Rijksherbarium in Leiden, het landhuis. In 1898 werd Rhijngeest, net als eerder Endegeest, aan de gemeente Leiden verkocht en tot verpleegpaviljoen bestemd.

Burgemeester Gevers

Gijsbert Johan Hoppesteijn was wel de eerste, maar niet de enige burgemeester van Oegstgeest die op Rhijngeest heeft gewoond. Jonkheer Karel (Charles) Adriaan Theodoor Gevers (1825-1873), de tweede zoon van Adriaan Leonard van Heteren Gevers, woonde nog bij zijn ouders, toen hij op 21 juni 1849 werd benoemd tot burgemeester en secretaris van de gemeente Oegstgeest en Poelgeest. Deze benoeming had hij waarschijnlijk te danken aan zijn adellijke afkomst, aangezien de koning zich niets aantrok van de aanbeveling, door 28 kiesgerechtigden, van een plaatselijke concurrent. Zijn burgemeesterschap heeft nog geen vier jaar geduurd. De meest opvallende gebeurtenis in die periode was de invoering van de Gemeentewet van 1851. In 1853 nam hij om onbekende redenen ontslag. Na nog enkele jaren actief te zijn geweest als gemeenteraadslid, vertrok hij in 1857 voorgoed uit Oegstgeest en verhuisde hij naar Den Haag. Daar overleed hij in 1873.

Gevers-Deutz bewaarschool

Eén van de ‘goede werken’ van jonkvrouw Johanna Margaretha Deutz van Assendelft en haar echtgenoot was de stichting in 1875 van een ‘bewaarschool’ voor ‘jonge kinderen, onverschillig van welk kerkgenootschap’. Het schoolgebouw kwam tot stand aan de huidige Deutzstraat op eigen grond van het echtpaar, terwijl voor de dekking van de exploitatie van de school een kapitaal werd vastgezet. Het schoolbestuur werd aanvankelijk gevormd door een college van regenten, voornamelijk familieleden van de oprichtster. Later fungeerde de kerkenraad van de hervormde gemeente als zodanig.

In 1986 is de kleuterschool samengegaan met de openbare lagere school aan de Terweeweg. De huidige naam Gevers-Deutz Terweeschool houdt de herinnering aan de weldoeners van weleer levend.

Bronnen

- Jan Dröge, *Kasteel Endegeest. Een geschiedenis van het huis, de tuin en de bewoners*, 1993.
- H. Rijken, *De Leidse lustwarande. De geschiedenis van de tuinkunst rondom Leiden*, 2003.
- Jos Stöver e.a., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, 2000.
- Wiebe Blauw, *Landgoed Rhijngeest*, VOOp, april 2004, 8-14.
- Marise Spieksma-Boezeman, *Verdwenen kleuterschoolgebouwen. De Gevers-Deutz kleuterschool*, VOOp oktober 2006, 19-20.
- H.G. Oost, *Burgemeesters van Oegstgeest. Burgemeester C.T.A. Gevers*, VOOp april 2006, 3-4.
- C.C. de Glopper-Zuijderland, *Inventaris van het archief van het gemeentebestuur van Oegstgeest en Poelgeest, 1813 – 1930*.

1786 – 1851

10. Van Wijckerslooth

eerste bisschop in Nederland na de reformatie

Geen Oegstgeestenaar is in ons dorp zo vaak vernoemd als baron Cornelis Ludovicus van Wijckerslooth, bisschop van Curium en stichter van het voormalige klooster Duinzicht. We kennen het Bos van Wijckerslooth, het Van Wijckersloothplein, de Duinzichtstraat, het monumentale pand Klein Curium, verpleeghuis Van Wijckerslooth, kantorencomplex Duinzigt, middelbare school Duinzigt en jeugdpsychiatrisch centrum Curium. Tenslotte was er ‘villa Curium’, waarvan de sloop aanleiding vormde om de Vereniging Oud Oegstgeest op te richten.

Cornelis was een kind van de Revolutie, zéér tegen wil en dank. In zijn geboortjaar was Europa in rep en roer. Koningshuizen, adel en kerk lagen onder vuur, de Verlichting was de schutter. In 1786 grepen de Patriotten de macht in Holland, stadhouder Willem V vluchtte naar Nijmegen, adellijke families raakten hun invloed kwijt, straatgeweld bleef niet uit. Drie jaar later begon de heviger Franse Revolutie. Het koningshuis en de adel werden uitgemoord, de kerk raakte haar bezit en soms het hoofd kwijt. Nederland kreeg de Bataafse Republiek, vervolgens het Koninkrijk Holland en daarna werd het onderdeel van het Franse Keizerrijk. Het werd pas weer rustig na de Slag bij Waterloo in 1815.

Dit alles gaf vorm aan de jeugd van Cornelis van Wijckerslooth. Hij werd in Haarlem geboren tijdens de start van de Revolutie in 1786 en als 29-jarige tot professor benoemd vlak na de Slag bij Waterloo. Als adellijke jongeling die ervoor koos om geestelijke te worden, had hij geen warme gevoelens bij deze opstand.

Hij kwam uit een adellijk katholiek nest. Vader Van Wijckerslooth was heer van Weerdestein, moeder barones Ram van Schalkwijk. Zij waren begaan met de slachtoffers van de guillotine, zagen hen als verwanten. Ze namen twee gevluchte Franse priesters op in hun gezin. Deze ontfermden zich over de jonge Cornelis. Het slimme ventje was geboeid door hun intellectuele niveau. Zijn band met de katholieke kerk werd hierdoor gevormd.

Op zijn veertiende ging hij naar school in Willinghege-Borg, bij het Duitse Munster, en als negentienjarige begon hij een rechtenstudie in Brussel. Binnen een jaar koos hij ervoor om priester te worden en ging hij naar het groot-seminarie in Warmond. De student Van Wijckerslooth was een uitblinker en werd in 1811 in Paderborn tot priester gewijd. Hij ging lesgeven in Warmond en werd daar in 1816 tot professor in de theologie benoemd, vóór zijn 30e verjaardag. Daarnaast kreeg hij opdracht een vooropleiding voor priesters te stichten, wat sinds 1815 weer was toegestaan. Dit werd het klein-seminarie Haegenveld in Driehuis. In Katwijk stichtte hij, op de plaats waar eeuwen eerder de heer van Oegstgeest kasteel Het Zand bezat, een Jezuïtenschool waar katholieke jongens zich konden voorbereiden op de universiteit. In 1833 werd hij in Munster tot bisschop gewijd. Beide wijdingen vonden plaats in Duitsland. Dit gebeurde omdat katholieken zich toen in Nederland nog niet mochten organiseren, vooral niet in bisdommen, geen priesters mochten wijden en hun godsdienst niet met uiterlijk vertoon mochten belijden. Daarom kreeg hij de titel ‘bisschop van Curium i.p.i.’ alsof hij eigenlijk bisschop in een stadje op Cyprus was. Zo waren er meer ‘illegale’ bisschoppen. In het stukje ‘Paapse list’ is te lezen hoe Van Wijckerslooth later de eerste legale bisschop werd.

De bisschop van Curium was een vaardig bouwer. Hij kocht de buitenplaats ‘Duinzigt’ om er te wonen. Hij bouwde een paleisje midden in het aangelegde wandelbos dat wij nu kennen als het Bos van Wijckerslooth. Hij reisde voortdurend door Nederland om kerken te wijden, priesters te benoemen, vormsels toe te dienen, scholen te bouwen en contacten te leggen. Zo kon de koning het goed met hem vinden, waarschijnlijk door beider afkeer van de liberale revoluties. Dit werk combineerde hij met het organiseren van dekenaten en bisdommen (wat na zijn dood pas lukte, in 1853). Daarbij hield hij zijn ogen open voor een geschikte kloosterorde om zijn grote wens in vervulling te laten gaan: het stichten van een klooster voor onderwijs aan wezen en opvang van bejaarden op zijn eigen landgoed Duinzigt. Samen met de Roosendaalse Mère Joseph lukte dit. De bouw begon in 1850, de eerste weesjes kregen les in ‘Klein Duinzigt’ (nu: Klein Curium) en het Franciscanessenklooster was af in 1853. Toen was Cornelis van Wijckerslooth al overleden, in 1851. Zijn forse erfenis ging helemaal naar onderwijs voor armen, opvang van ‘ongelukkige vrouwen’ en wezen, en jaarlijkse uitdelingen aan armen.

Cornelis van Wijckerslooth was een kind van zijn tijd. Hij had een hekel aan de Revolutie en alles wat tijdgenoten als vooruitgang bestempelden. Toch speelde deze intellectuele hoogvlieger een belangrijke rol in de emancipatie van een grote, toen achtergestelde groep in Nederland: de katholieken. Daarnaast is er een duidelijk patroon in zijn inspanningen en uitgaven te zien: vrijwel alles ging naar onderwijs en mensen die zorg nodig hebben. En dat is precies de manier waarop in Oegstgeest, naast straat- en huisnamen, drie grote instellingen aan hem herinneren: kinderkliniek Curium, school Duinzigt en verpleeghuis Van Wijckerslooth.

Aanverwante zaken

Bisschop van Curium i.p.i., een Paapse list?

Priester- en bisschopswijding geschieden in Duitsland. Dit was voor katholieken in Nederland namelijk verboden.

Maar de paus benoemde met behulp van een truc (de i.p.i.-constructie: in partibus infidelium, in het land der ongelovigen, alsof het hier een soort missiegebied was) toch bisschoppen in Nederland. Zo'n bisschop werd dan benoemd op een onmogelijk oord in Verweggistan waar je als katholiek je leven niet zeker was. Tja, dan kon hij er ook niks aan doen dat hij zijn dagen achter de geraniums in Nederland moest slijten! Kon hij zich net zo goed daar aan de kerk wijden. Meestal werd daarbij een naam van een oud en verloren bisdom gekozen. Zo zwierf er in die tijd menig illegaal bisschop met exotische naam door Nederland. Cornelis van Wijckerslooth werd aldus in 1832 min of meer illegaal benoemd tot bisschop van Curium i.p.i. Curium is een aan de islam verloren bisdom op Cyprus en heet nu Kourion. Het bisdom verdween al in de 13e eeuw maar had toen mogelijk reeds tien eeuwen bestaan.

Eén ding was bij de benoeming van Van Wijckerslooth nieuw: bij zijn wijding een jaar later in 1833 was dat ook in Nederland niét meer illegaal. Dit kwam door de opvattingen van koning Willem I. De streng-calvinistische groepering in ons land was invloedrijk en bijzonder bang voor paaps bijgeloof en mannen in paarse jurken. Zij vormden een sterke lobby tegen katholieken. Onder meer om deze reden maakte België zich in 1830 los van Nederland, zeer tegen de zin van Willem I. Toen vlak daarna Van Wijckerslooth werd benoemd, gaf de koning de katholieken gedeeltelijk hun zin. Van Wijckerslooth mocht legaal bisschop in Nederland worden en, van groot belang voor de emancipatie van het katholieke volksdeel, een katholieke organisatie opzetten. Deze wijding moest echter wel in het buitenland plaatsvinden. Hij moest 'Curium i.p.i.' voeren omdat er grondwettig nog geen bisdommen in Nederland waren. Pas in 1853 werd mgr. Paredis, eerder bisschop van Hirene i.p.i., de eerste bisschop van een Nederlands bisdom, Roermond.

Klooster Duinzicht en Bos van Wijckerslooth

Toen van Wijckerslooth de buitenplaats Duinzigt kocht, was het een landelijk oord waar rijke Leidenaren zich terugtrokken uit de drukke stad. Toen zijn plannen waren uitgevoerd stonden er een paleisje en een klooster, werd er onderwijs en onderdak gegeven aan wezen en werden er 'oude lieden' verzorgd.

De bejaardenzorg heeft er 130 jaar gezeten. Door het verdwijnen van de kloosterzusters kon men niet meer aan de nieuwe normen in de zorg voldoen. In 1981 werden de laatste bejaarden overgeplaatst naar elders in Oegstgeest. Ook de zusters verdwenen uit het klooster, dat nadien een kantoorfunctie kreeg.

De school voor wezen overleefde wel, al is het in andere vorm. De energieke zuster Salvatrix startte in de jaren '50 een school voor voortgezet onderwijs. In het laatste kwart van de 20e eeuw was Duinzigt met bijna 1000 leerlingen de grootste mavo van Nederland. Het internaat werd in 1980 door de laatste leerlingen verlaten, zuster Odilia trok in 1991 als laatste religieuze de schooldeur achter zich dicht. Nu is Duinzigt een aan het stille deel van de Wijttenbachweg gelegen school voor voortgezet onderwijs met ruim 900 leerlingen.

De ruime tuin van het klooster was te groot voor de zusters. Het 'witte paleisje' van Van Wijckerslooth was in 1915 al wegens bouwvalligheid afgebroken. In 1948 werd de tuin (onder dreiging van onteigening) geschonken aan de gemeente die er het openbaar wandelpark 'Bos van Wijckerslooth' van maakte. De zusters wisten echter wel te bedingen dat deze bestemming voor eeuwig is [Carla, klopt dit?]. Hierdoor lijkt dit flinke stuk publiek groen in Oegstgeest voor altijd te zijn veiliggesteld.

Wij(c)kerslooth, Duinzi(g)(ch)t

Cornelis van Wijckerslooth en zijn familie schreven en schreven hun naam altijd als Wijckerslooth, zonder c. Dat is zonder twijfel de juiste spelling. In 1948 noemde de gemeente echter het wandelbos van klooster Duinzicht 'Bos van Wijckerslooth,' met ck. Daarna zijn ook de namen van het verpleeghuis en het plein met ck gespeld. Het lijkt met deze wonderlijke ontwikkeling in lijn te zijn dat de naam van de school en het kantorencomplex de oude spelling 'Duinzigt' heeft behouden.

Bronnen

– Bert Driessen, 130 jaar Duinzicht, Oegstgeester Courant januari 1983

- L. Driessen, G.D.M. Schwencke, J.J. Thorn, E.J. Veldhuyzen, I.J.G.M. van Woerden, Willibrords Erven, 1250 jaar christendom in Oegstgeest, Oegstgeest 1989, hoofdstuk 5.
- H.P.H. Jansen, Levend Verleden. De Nederlandse samenleving van de prehistorie tot onze tijd, Amsterdam 1983, hoofdstukken 13, 14, 15.
- C.A. Klok, Aphrodite en Europa. Een beknopte geschiedenis van Cyprus van de prehistorie tot heden, Utrecht 2005.
- G.D.M. Schwencke, Rond de Oegstgeester Achterbuurt, Oegstgeest 2002, 13-14.
- Inigo van Woerden, bijdragen aan Met een blik op de toekomst, 150 jaar Duinzigt 1850-200, Den Haag 2000.

1657 – heden

11. Openbaar vervoer *van trekschuit tot interliner*

Makelaars die hier een huis willen verkopen, wijzen er graag op hoe gemakkelijk Oegstgeest per openbaar vervoer te bereiken is: er zijn verschillende buslijnen, het station ligt op fietsafstand, Schiphol is dichtbij en misschien brengt in de toekomst de Rijn-Gouwelijn zelfs de tram terug naar ons dorp.

Wat dat betreft is er niets veranderd. Ook vroeger hadden Oegstgeestenaren geen klagen over het openbaar vervoer.

Omdat in de 17^e eeuw de meeste landwegen slecht begaanbaar waren, zocht men naar andere middelen van vervoer. Reizen per **trekschuit**, in een schip dat door een paard vanaf de wal werd voortgetrokken, bleek een goede oplossing te zijn: het was comfortabel, veilig en goedkoop. In 1657 besloten Leiden en Haarlem in navolging van andere steden een trekvaart te graven. De Haarlemmertrekvaart ging door het gebied van Oegstgeest, waar ook een tolhuis werd gebouwd. Er kwam een regelmatige trekschuitdienst met negen afvaarten per dag vanuit beide steden. De hele tocht duurde vier à vijf uur. Deze nieuwe manier van reizen werd mateloos populair. In 1677 bijvoorbeeld werden tussen Haarlem en Leiden 148 000 passagiers vervoerd. De opkomst van diligences, stoomboot en trein in de 19e eeuw maakte een eind aan dit typisch Hollandse vervoermiddel.

Voor vervoer naar de Hartebrug in Leiden konden reizigers vanaf 1818 tweemaal per week gebruik maken van de **marktschuit**, een door menskracht voortgetrokken dekschuitje. Vanaf 1866 onderhielden **stoomboten** via de Rijn een geregelde dienst tussen Leiden en Katwijk. In Oegstgeest werd aangelegd bij De Vink en het Haagse Schouw.

De **trein** deed vroeg zijn intrede in Zuid-Holland. Al in 1842 werd de oudste spoorlijn in Nederland, Amsterdam-Haarlem, doorgetrokken tot in Leiden en een jaar later reed de eerste stoomlocomotief Den Haag binnen. Eigenlijk werd de spoorlijn doorgetrokken tot in Oegstgeest, want het traject van de spoorbaan lag, van de Broekpolder tot aan de Vink, volledig op Oegstgeester grondgebied, net als het Leidse station. Kwam er hoog bezoek per trein naar Leiden, dan moest de burgemeester van Oegstgeest de gasten als eerste ontvangen. Aan deze situatie zou pas met de annexatie van 1896 een eind komen.

Eind 19^e eeuw begon men nieuwe transportmogelijkheden te benutten. Om het achterland beter toegankelijk te maken werden vanaf de stations tramlijnen aangelegd. In 1880 kreeg J.L.J. Jansen te Hillegom (naderhand de Noord-Zuidhollandse StoomTramweg Maatschappij) toestemming om een **stoomtram** van Leiden naar Haarlem te laten rijden. In datzelfde jaar werd ook aan Crans & Co. te Den Haag (later de Rijnlandsche Stoomtramweg Maatschappij) concessie verleend voor de aanleg en exploitatie van een stoomtram tussen Leiden en Katwijk, via Oegstgeest. Op deze lijn zou later ook een lijn vanuit Noordwijk aansluiten.

Kilometers rails werden er in Oegstgeest gelegd. Vanaf Leiden over de Rijnsburgerweg en de Geversstraat konden de trams tot aan wat toen de Leidse Buurt heette, waar nu de Willibrordrotonde ligt, gebruik maken van hetzelfde spoor. Daarna ging de Haarlemse tram de Rhijngeesterstraatweg op, waarna hij via de Dorpsstraat en de brug over het kanaal het dorp verliet. De Katwijkse tram sloeg in de Leidse Buurt linksaf om via een ‘veldspoor’ richting Rijnsburg te gaan. Langs dat traject is later de Rijnzichtweg gelegd.

In 1911 werd de stoomtramlijn naar Katwijk geëlektrificeerd, in 1933 die naar Haarlem, en in 1919 kwam er nog een lijn van de Leidse stadstram bij. Aan deze kleine **blauwe tram**, die heen en weer reed tussen de Hoge Rijndijk en de Leidse Buurt (vanaf 1949, toen de tramlijn naar Haarlem werd opgeheven, tot aan de Dorpsstraat), hebben vele Oegstgeestenaren dierbare herinneringen. En alsof dit alles nog niet genoeg was, pikte ook de **gele tram**, die van 1925 tot 1961 van Leiden via Wassenaar

naar Den Haag ging, een stukje Oegstgeest mee: van het station reed hij door de Pesthuispolder naar het Haagse Schouw.

In 1960 verving de NZH het trambedrijf door autobussen. De lijnen naar Katwijk en Noordwijk en de stadstram zouden eigenlijk op 8 oktober worden opgeheven, maar om dramatische taferelen bij het afscheid van de geliefde blauwe trams te voorkomen, werden deze al de avond tevoren uit de dienst genomen en moesten de beduusde passagiers hun rit per autobus vervolgen.

Al vanaf de jaren '20 hadden busmaatschappijen geprobeerd het monopolie van de tram te doorbreken, maar zonder succes. 'De tram is boven de autobus te verkiezen. De autobus toch is niet voor massaal vervoer berekend. Voor de bloeiende bloembollenstreek is het onmogelijk zich te ontwikkelen zonder railvervoermiddel.'

Pas na de Tweede Wereldoorlog en vooral na 1960 werd de **autobus** een vertrouwde verschijning in het straatbeeld. Liepen diverse busroutes eerst nog via smalle lanen en straten dwars door het dorp, naderhand koos men ervoor om de haltes vooral aan de doorgaande wegen te situeren. Tegenwoordig rijdt er, zoals het een forenzengemeente betaamt, ook een interliner van Oegstgeest naar Den Haag.

AANVERWANTE ZAKEN

Het eerste station

De aanleg van de spoorlijn Haarlem-Leiden door de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij ging niet zonder slag of stoot. Zo lagen er ten zuiden van Poelgeest aan de Haarlemmertrekvaart twee houtzaagmolens van de firma Bronsgeest (de nog bestaande molen De Herder is er één van). Het tracé van de spoorweg zou precies tussen beide molens doorlopen en het bedrijf in tweeën splitsten.

Bronsgeest protesteerde heftig en wist de aanleg van de spoorlijn op te houden. De HIJSM begon toen ten zuidwesten van het bedrijf aan een voorlopige spoorbrug over de trekvaart. Daar werd ook een voorlopig station gebouwd, 'het provisionele station buiten de Marepoort,' dat op 17 augustus 1842 werd geopend. Pas in de winter van 1843 verkocht Bronsgeest de benodigde grond en kon een station op de huidige plek in gebruik genomen worden.

De elektrificatie van de tram

Toen in 1911 de stoomtramweg naar Katwijk geschikt werd gemaakt voor het berijden met elektrische trams, had dat grote gevolgen. Er was niet alleen een bovenleiding nodig, maar ook een verdubbeling van het spoor. Omdat de Leidsestraatweg-Geversstraat daar niet breed genoeg voor was, werd eerst de Zandsloot aan de westzijde van de weg gedempt. Ook de sloot langs de Endegeesterlaan, die op de Zandsloot loosde, verdween. Die diende tot dan toe als riool. Een gloednieuw rioolstelsel werd zo een bijproduct van de elektrificatie van de tram. Aan het eind van de Geversstraat was er vervolgens niet genoeg plaats voor dubbel spoor, zodat de trammaatschappij besloot het tracé gedeeltelijk te verleggen. In de vroegste plannen was het de bedoeling één spoor om te leiden via het Wilhelminapark en de Rhijngeesterstraatweg. Maar daar wilde burgemeester Van Griethuijsen niets van weten. 'Het spoor kan even goed, zoo niet beter door de Schoolsteeg gelegd worden. Waar in dit gedeelte der gemeente door het samen komen der twee straatwegen het verkeer het drukt en het gevaar het grootst is, is het niet wenschelijk dat ook het Wilhelminapark voor de vele wandelaars onnodig onveilig wordt gemaakt.' De burgemeester kreeg zijn zin: het tramspoor kwam tot 1934 door de smalle Schoolstraat te liggen (later grotendeels tot Deutzstraat vernoemd), waar de bewoners van het intussen afgebroken smalle deel jarenlang alleen met gevaar voor eigen leven hun deuren en ramen konden opendoen.

Veiligheidsmaatregelen

Veel Oegstgeestenaren zagen eind 19^e eeuw de komst van de stoomtram met vrees tegemoet. Hoe kon de veiligheid van bewoners en weggebruikers gewaarborgd worden, wanneer er zo'n snelheidsmonster door de straten zou rijden? Dat ook bij het gemeentebestuur veiligheid hoog in het vaandel stond, blijkt uit 'De verordening betreffende het rijden van de Stoomtram,' daterend van 1895. In de bebouwde kommen 'zullen de machinisten van de tram de snelheid verminderen tot 6 kilometer per uur (gelijkstaande met den gewonen tred van een voetganger) en de bel luiden van den ingang tot den uitgang dier buurten. Tot handhaving dezer bepaling zal op aanschrijving van burgemeester en

wethouders daar steeds een beambte der tramwegmaatschappij op minstens 6 meter afstand vóór de locomotief of het voorste rijtuig gaan, welke beambte personen en geleiders van voertuigen moet waarschuwen met een ontrold wit vaandel in de hand en bij avond met een helder brandende lantaarn.’ Maar zelfs deze maatregelen konden niet voorkomen dat er in de loop der jaren de nodige ongelukken zouden gebeuren.

Bronnen

- Miep Smitsloo-de Graaff, *Tussen tol en trekvaart. 350 jaar het monument, het water en de mensen*, 2007.
- Ad van Kamp, *Vaarwel! Blauwe tram*, 1989.
- A. Koningsveld en J.A. Jacobs, *Een Kamer aan de Rijn. 175 jaar geschiedenis van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland*, 1992.
- Carla de Glopper, *Uit het archief gelicht*, VOOp, oktober 1995, 11-12.
- C.C. de Glopper-Zuijderland, *Inventaris van het archief van het gemeentebestuur van Oegstgeest en Poelgeest, 1813 – 1930*, Gemeente Oegstgeest.

ca 1800 – heden

12. Zoutzieders, pannenbakkers en melkboeren

handel en nijverheid in de 19^e en 20^e eeuw

In het huidige ‘witte boordendorp’ Oegstgeest wemelde het tot een halve eeuw geleden van de zwoegende handwerkslieden. In de 19^e en 20^e eeuw kende het dorp tal van ambachtelijke en agrarische bedrijven die een langer en korter bestaan hebben geleid. Variërend van fabrieken die dakpannen en sieraardewerk produceerden tot scheepswerven, lederververijen, timmerfabrieken, pekelinrichtingen, kopergieterijen, distilleerderijen, schelpkalkfabrieken en slachterijen.

De meeste van deze namen zullen de ogen doen knipperen. Ook de lijsten met beroepen bevatten lang vervlogen termen: pannenbakkers, zout- en lijmzieders, blekersknechten, stalhouders. En, o ja, herbergiers, tappers en caféhouders. Kom er in het huidige dorp maar eens om, dat het met anderhalf café moet doen!

De meeste bedrijven en fabrieken dankten hun bestaansrecht aan de ligging van Oegstgeest, centraal en vooral aan het water. De Rijn, de Haarlemmertrekvaart en het Oegstgeester Kanaal waren deugdelijke alternatieven voor slechte wegen. Aan- en afvoer van producten vond grotendeels via het water plaats.

Vooraf aan de huidige Amphoraweg-Morsweg, die nu tot het grondgebied van Leiden behoort, hadden zich veel fabrikanten gevestigd. Zo ook een van de twee pannenbakkerijen, die tot ver buiten de Hollandse grenzen furore zou maken met de Oegstgeester dakpan.

De Oegstgeester dakpan

De Antwerpenaar Victor Josson richtte daar in 1852 een pannenbakkerij op, ‘De Nijverheid.’ Voor het eerst werd daar de typische Oegstgeester dakpan machinaal vervaardigd en werd deze wijd en zijd toegepast. In de tweede helft van de 19^e eeuw was ‘De Nijverheid’ werkgever van tientallen pannenbakkers. Daarna liep het aantal langzaam terug en in 1871 werkten er nog maar zestien arbeiders. In 1907 viel het doek voor ‘De Nijverheid.’

Iets dergelijks geldt voor de andere pannenbakkerij van Oegstgeest, die een nog langere historie kent.

Al in 1691 werd er melding gemaakt van een pannenbakkerij bij het Valkenburgerveer aan de Rijn. Dit bedrijf, dat in de tweede helft van de 19^e eeuw in handen kwam van de gebroeders Van Sillevoldt, produceerde rond 1850 ruim 300 000 tegels en pannen per jaar en bood gemiddeld werk aan tien werklieden, die vier gulden per week verdienden. Voor restproducten als puin en ‘koolasch’ betaalde de gemeente anno 1885 goed geld: voor een partij puin 15 gulden, een wagen koolasch leverde veertig cent op. In 1929 verkochten de Van Sillevoldts de fabriek. De fabrieksgebouwen werden in de Tweede Wereldoorlog op last van de Duitse bezetter afgebroken.

De twee pannenbakkerijen kenden een vrijwel identiek einde, beide werden overgenomen door Wernink’s Kalkfabrieken, de voorloper van het bedrijf dat vermaardheid zou verwerven als betoncentrale.

De enige zichtbare getuigen van deze Oegstgeester industrie vormen de pannen die nog hier en daar het dak van een enkel huis sieren en, maar dan speciaal opnieuw gebakken (in Roermond, 11 000 stuks!), van het Koetshuis van Oud-Poelgeest. Hoewel, koekjesbakker Hugo de Groot bakt ze nog steeds.

Zoutziederijen

Water speelde ook een centrale rol bij een tweede industrie van Oegstgeest: de zoutziederij. Door de Rijn en het Oegstgeester Kanaal was het dorp verbonden met het uitwateringskanaal bij de zee in Katwijk. En juist met behulp van zeewater werd van oudsher zout gewonnen.

De Zoutkeetlaan bij de Dorpsstraat verwijst naar de periode tussen 1843 en circa 1935, waarin zoutzieders daar het opmerkelijke ambacht uitoefenden van het tot zout laten uitkristalliseren van zouthoudende stoffen die waren vermengd met zeewater. Dat gebeurde in de eerste plaats door dat mengsel in reusachtige pannen te laten koken (zieden). De latere burgemeester Terwee zwaaide nog een tijdlang de scepter bij een van de zoutziederijen. Ook bij deze industrie gold dat er niets verloren ging. Restproducten als ‘koolasch’ en slik werden door de gemeente aangekocht om te dienen als weg- en erfverharding of voor het ophogen van terreinen.

De vondst van zout bij Boekelo luidde in de jaren '30 het einde van de zoutindustrie in. Het gezieede zout werd vervangen door zout uit Twentse bodem. Op het terrein aan de Zoutkeetlaan vestigde zich een jachtwerf en een paar jaar geleden verrezen er woningen.

De zoutkeet daar heeft nog lang stand gehouden. Het gebouwtje verdween pas in 2002. Tot op de dag van vandaag hebben aanwonenden last van zout dat de muren doet uitslaan.

Menken Melk

Water was echter bepaald niet de eerste levensbehoefte van een Oegstgeestenaar die anno 1925 een bedrijfje startte dat een beroemde naam zou gaan dragen. Nee, voor Leen Menken was een ander vocht het belangrijkste: melk.

In de jaren '20 van de vorige eeuw nam Menken een melkwijk over. Vanuit zijn schuurtje aan de Van Assendelftstraat zou hij de daarop volgende jaren bijna heel Oegstgeest van zuivel voorzien. Op simpele wijze wist de ondernemer melk te pasteuriseren die rechtstreeks van de boeren en veehouders uit de omgeving kwam.

'Wat je ook doet, probeer het beter te doen dan een ander,' hield de hardwerkende melkboer zijn zoon steevast voor en de boodschap was niet aan dovemansoren gericht. Zoon Ad was als zesjarig jochie al bezig om de melkdoppen op de flessen te stoppen. Op zijn 13^e trad hij bij zijn vader in dienst en hij bouwde het melkfabriekje uit.

Na de Tweede Wereldoorlog namen vader en zoon successievelijk een aantal kleinere melkfabrieken over. Omdat er in Oegstgeest geen uitbreidingsmogelijkheden meer waren, liet Menken in 1950 een fabriek in Wassenaar bouwen. Daar groeide het bedrijf uit tot de grootste particuliere melkonderneming van Nederland, tot de overname in 1997 door Campina-Melkunie. De ouderen onder ons zullen zich de befaamde Jaffa-driehoekjes (min of meer piramidevormige pakjes sinaasappellimonade) waarmee Menken beroemd werd, nog goed herinneren.

Andere bedrijven

Een aantal andere nijverheidsbedrijven die naam en faam maakten in Oegstgeest en daarom op deze plaats niet mogen ontbreken, worden hierna in vogelvlucht genoemd, in het besef dat het onmogelijk is om volledig te zijn. Zo konden bouwbedrijven als **De Rooij**, **Proper** en **Den Dubbelden** wegens plaatsgebrek niet worden genoemd. Dit geldt nog meer voor andere dan nijverheidsbedrijven, zoals de jachthaven van **Juffermans**. Ook middenstandsbedrijven moeten hier ontbreken, die soms generaties lang de Oegstgeester bevolking hebben bediend, zoals slagerij **Van der Zalm**, bakker **Hugo de Groot** en schoenmaker **Van Abswoude**. Hetzelfde geldt voor de horeca, waaronder **De Beukenhof** dat hierna nog even wordt genoemd, hotel-restaurant **Het Witte Huis**, café **Zomerlust**, tegenwoordig **De Gouwe**, en het in de 17e eeuw wortelende café **De Rode Leeuw**. Dit deed in 2006 definitief de tap toe, maar de naam leeft voort op het appartementengebouw aan het Predikantslaantje.

Het oudste nog bestaande bedrijf is dat van **Van den Ameele**. Oorspronkelijk was het uit 1864 daterende garagebedrijf een wagenmakerij aan de Geversstraat. Sinds het begin van de jaren '20 van de vorige eeuw zat de fabriek in 'rollend materieel, grof-, hoef- en kachelsmederij' aan de Rhijngheesterstraatweg en de Deutzstraat. Tegenwoordig is het een bergingsbedrijf onder de naam **Logicx Oegstgeest**.

Aan de Hoge Morsweg ligt de scheepswerf van de gebroeders **Akerboom**. Als voorganger hiervan trad in 1905 G.G. van der Plas op, die aan B&W toestemming vroeg voor het oprichten van 'eene smederij met uitbreiding van de bestaande scheepsbouwloods aan den Morsweg, gemeente Oegstgeest.'

Veiling Flora, de gigant uit Rijnsburg, bevond zich oorspronkelijk op Oegstgeests grondgebied, en voor een klein stukje ligt het bedrijf daar nog. In 1916 werd het eerste gebouw van de bloemenveiling gebouwd.

H.W. Rübenkamp (1863-1937) zou furore maken als wethouder en als projectontwikkelaar. Als zoon van een smid zette hij de smederij van zijn vader aan de Deutzstraat voort en wist hij het bedrijf uit te bouwen tot een wagenmakerij annex smederij, rijtuig- en wagenfabriek aan de Geversstraat. Rübenkamp bouwde voor zijn personeel de bekende huisjes aan de Terweeweg tussen de De Kempnaerstraat en de Leidsestraatweg, 'de Kaap.' Van 1919 tot 1932 was hij wethouder.

Van der Luyt & Zn. is sinds 1907 aan Oegstgeest verbonden. Aanvankelijk met gebruikmaking van hondenkarren als bodedienst vanaf de Terweeweg en, later, de Wijttenbachweg en de Dorpsstraat. In het huidige gebouw aan de Haarlemmerstraatweg is Van der Luyt uitgegroeid tot een gigantisch transportbedrijf.

‘Tegel- en Faiencefabriek **Amphora**’ produceerde van 1908 tot 1933 aan wat nu, inderdaad, de Amphoraweg in Leiden is, gebruiks- maar vooral sieraardewerk van grote fraaiheid. Het geometrische werk van ambachtsman-kunstenaar Chris van der Hoef vormt een voorbeeld uit vele. Een flink deel van de collectie is terechtgekomen in de Lakenhal in Leiden.

Vrijwel naast Van der Luyt begon Jacobus Wilhelmus **Driessen**, die eigenlijk wielenmaker bij Rübenkamp was, in 1912 een bodedienst op Leiden. Deze bezigheid ontwikkelde zich tot een verhuisbedrijf onder drie generaties Driessen, tot de vierde generatie andere uitdagingen aanging en de zaak in 1991 werd overgedaan aan de Lagerberg Verhuisgroep in Wassenaar.

Het van 1923 tot 1976 aan de Dorpsstraat gevestigde bollenbedrijf van **Homan & Co.** wordt genoemd in hoofdstuk 13.

Ingenieurs Bureau voor de Bouwnijverheid, kortweg IBB, was de voorloper van het tegenwoordig aan de Oude Vaartweg gevestigde **IBB Kondor**. De timmerfabriek maakte tussen 1925 en 1966 naam vanuit de vestiging aan de Rijn nabij het Haagse Schouw, tot 1966 Oegstgeests grondgebied. Zij bouwden daar zonder enige tegenprestatie het monument voor de soldaten die in de meidagen van 1940 zijn gesneuveld. Het bureau had spraakmakende bouwwerken op zijn naam en verbouwde ook De Beukenhof, het hotel-restaurant aan de Terweeweg dat sinds 1926 eveneens landelijke bekendheid geniet.

Bronnen

- Caroline Arps, *Oegstgeest: de jaren vijftig*, Sassenheim 1993.
- Brochure Menken-fabriek 1925-1965.
- Gemeentearchief Oegstgeest, gemeentegidsen 1938, 1939, 1951.
- Jetteke Bolten-Rempt, *De Van Iterson collectie Amphora aardewerk in Stedelijk Museum de Lakenhal*, VOOop april 2006, 9-11.
- Carla de Gloppe-Zuiderland, *De Oegstgeester pannenbakkerijen*, VOOop oktober 1996, 10-25.
- M. Laméris, *Mooi Gebouwd*, Oegstgeest 2006.
- G.D.M. Schwencke, *Meer over de zoutkeet in Oegstgeest*, VOOop oktober 2002, 6-8.

ca 1811 – ca 1980

13. Bollendorp

poort naar de bollenstreek

In het smalle deel van de Dorpsstraat staat op het pand naast huisnummer 79 met smeedijzeren letters 'De Bollenschuur'. Dit is een van de laatste niet mis te verstane overblijfselen uit de tijd dat Oegstgeest een echt bollendorp was. Het is dan ook een gemeentelijk monument.

In Oegstgeest werden alle bekende soorten bolgewassen gekweekt, zoals narcissen, tulpen, hyacinten en krokussen. Sommige grondsamenstellingen waren geschikter voor tulpen, andere voor narcissen, en de bollenkwekers ontdekten dit door de verschillen in kweekresultaat.

De bloembollencultuur begon in West Nederland, vooral bij Haarlem, aan het eind van de 16^e eeuw, nadat de bekende botanicus Clusius rond 1595 de tulp via Wenen vanuit Turkije in Holland en Vlaanderen had geïntroduceerd. Het bleek een gouden greep. Rond 1635 waren met name tulpen razend populair geworden, en rijke burgers telden voor tulpenbollen enorme bedragen neer, wat weer de nodige speculaties opriep (de 'tulpomania').

Later, met name in de loop van de 18^e eeuw, breidde de bollenteelt zich naar het zuiden uit tot de hele Bollenstreek, inclusief Oegstgeest. De ondergrond van de strandwallen, de geestgronden, bleek hier bijzonder geschikt voor te zijn, nadat ze waren 'afgezand,' dat wil zeggen nadat de duinen eraf waren gegraven. Het zand werd gebruikt voor de kalkzandsteenproductie of voor de aanleg van bouwterreinen en wegen. Het aanzien van de omgeving veranderde hierdoor ingrijpend, ook in Oegstgeest.

Gezien vanuit Den Haag werd Oegstgeest wel 'de poort naar de bollenstreek' genoemd. Het waren hier voornamelijk groentekwekers die de bollenteelt erbij gingen doen, vanwege de aantrekkelijke prijzen die bollen konden opbrengen. In het gemeentearchief wordt melding gemaakt van een in 1811 door de burgemeester afgegeven Certificaat van origine 'aan Anthony van Wetering, voor een kistje met 28 Hyacinten Bollen, 10 Dito Drie van Tol, 8 Dito Narcissen, 10 Jonquilles en 6 Dito Couronne Imperiale.' In een ander archiefstuk, uit 1827, staat over 'Gewassen en Voortbrengselen' geschreven: 'De bloembollen zijn over het geheel genomen wel geslaagd.'

De bollenteelt in Oegstgeest nam in de 19^e eeuw langzaam maar zeker in omvang toe. Aanvankelijk speelde de handel zich af tussen kweker en particulier, maar in 1856 werd de eerste openbare veiling gehouden, met een opbrengst van 2000 gulden, een bedrag waar je toen een huis voor kon kopen. Rond 1864 werd een vereniging van bollenkwekers opgericht, die de belangen van de leden moest behartigen en jaarlijks een 'wintertentoonstelling' organiseerde. In de gemeenteverslagen van de jaren daarna werd telkens gemeld dat 'de bloembollenteelt bevredigende resultaten oplevert.' In 1881 werden in Oegstgeest hyacinten, tulpen, krokussen, narcissen en jonquilles (een soort narcis, vaak meerbloemig) gekweekt. In de bollenteelt waren toen circa 42 mensen werkzaam op een oppervlak van ongeveer 21 hectare. De groei van deze tuinbouwsector hield aan tot de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), toen de export sterk afnam. Een tweede welvarende periode voor de bollentelers was van 1920 tot de wereldwijde economische crisis in de jaren '30 van de vorige eeuw. In 1934 wendden veel kleine boeren, tuinders en bollenkwekers zich tot de gemeente om financiële steun. In die jaren waren er ruim 120, voornamelijk kleine, bloembollenkwekers in Oegstgeest.

De belangrijkste bollengronden lagen langs de westzijde van de Rhijngeesterstraatweg (onder andere bij huize 'De Grunerie'), langs de oostzijde van de Dorpsstraat, in de Oudenhofpolder, daar waar nu de Oranjewijk is, langs de Hofdijck, langs de Abtspoelweg, langs de zuidzijde van de Rijnzichtweg (tegenover de wijk 'Buitenlust'), langs de Rijnsburgerweg (richting Rijnsburg), in 'de Mors', in de Elspeestpolder en in de Morsebelpolder. Bekende bloembollenkwekers waren de families Van Grieken, De Groot, Hogewoning, Hoogervorst, Hooijmans, Lubbe, Molenkamp, Van Rijn en Uittenbogaard. En er waren niet alleen kwekers, maar ook handelaren en commissionairs. Een van de belangrijkste bedrijven van de streek was dat van de firma Homan aan de Dorpsstraat, waar nu de Groenhoevelaan is.

De Tweede Wereldoorlog was ook voor de bloembollenteelt een moeilijke tijd. Er werden tulpenbollen gekweekt voor de consumptie, die met name in de 'hongerwinter' van 1944/45 werden

gegeten. Na aanvankelijke herleving van de bloembollenteelt na de oorlog, was het vanaf rond 1950 de woningbouw die leidde tot afname van het areaal. Als gevolg hiervan zal de huidige lezer tevergeefs nog zoeken naar een perceeltje bloembollen in het voormalige bollendorp Oegstgeest.

AANVERWANTE ZAKEN

Bollenschuren

Bij de bollenteelt horen niet alleen bollenvelden, dat wil zeggen velden met ‘bedden’ waarin de bloembollen zich ontwikkelen tot bloemen, en zich vermeerderen, maar ook bollenschuren. Bollenschuren dienen als werkruimte voor de bollenkwekers en hun personeel, en voor de opslag van de bollen. De bollen die tegen de zomer worden geroid, moeten worden gepeld, gedroogd en op maat gesorteerd. De grote bollen worden gereedgemaakt voor aflevering aan de handel en de kleine bolletjes vormen het zogenaamde plantgoed, dat later in het jaar weer geplant wordt om grote bollen en nieuwe kleine bolletjes op te leveren. Dit bewerken en opslaan moet gebeuren onder de juiste klimaatsomstandigheden, die voor de verschillende bollensoorten vaak anders zijn. Voor het vervullen van deze functies hebben bollenschuren een typische herkenbare vorm: veelal rechthoekige gebouwen, vaak met een plat dak, van binnen veel stellages met open houten rekken. Aan de buitenkant zijn veel hoge ramen te zien, die open gezet kunnen worden voor de ventilatie.

Door de afname van de omvang van de bollencultuur en door de invoering van moderne bewerkings- en bewaarmethoden zijn de traditionele bollenschuren buiten gebruik geraakt. Van de ruim duizend bollenschuren die er ooit in de Bollenstreek hebben gestaan, zijn er nog maar een paar honderd over. De meeste hebben een andere functie gekregen. Ook in Oegstgeest zijn er nog maar een paar, één aan de Dorpsstraat, één aan de Endegeesterstraatweg en enkele langs de Rijnsburgerweg.

Actaea

In de tuinen van het dorp zie je soms decoratieve groepjes van een betrekkelijke laatbloeiende narcis, opvallend door zijn zuiver witte bloemdek en fel oranje kroontje. Het is een van de meest succesvolle bloembollenrassen, veredeld en gekweekt in Oegstgeest: de ‘Dichtersnarcis’ *Narcissus poeticus* Actaea. Tijdens de belangrijkste periodes van de bollencultuur in Oegstgeest, voor en na de Eerste Wereldoorlog, waren er grote velden Actaeanarcissen in onder meer de Oudenhofpolder en langs de Hofdijck. Deze meermaals bekroonde narcis is in het begin van de 20^e eeuw door veredeling ontwikkeld door Gerard Lubbe Thzn. Hij had zijn bollenbedrijf bij de boerderij aan Terweeweg 152, op de hoek met de Hofdijck. In de twintiger jaren zijn er aan de Hofdijckzijde twee bollenschuren bijgebouwd, zoals vaak tegen de boerderij aan, die echter intussen ook weer afgebroken zijn. Aan de kant van de Terweeweg is op de twee ronde, blinde vensters de naam ‘Actaea’ geschilderd.

Bronnen

- Riet van Dort en Wout Koppers, *In en om Mariahoeve*, VOOp september 1992, 9-12.
- Bert Driessen, *Het dagboek van een Oegstgeestenaar*. VOOp oktober 2000, 16-19.
- Maria Fehmers-Schlatmann en Ineke Oele: *Van woonhuis tot ...*, VOOp september 1992, 22-26.
- Gemeentearchief Oegstgeest, archivaris Carla de Glopper-Zuiderland.
- Gesprekken met Gé den Hollander, Jacques Hoogervorst, Kees Hooijmans, Wout Koppers, Jan Lubbe, Jaap Maandag.
- Marina Laméris, *Mooi gebouwd; monumenten van Oegstgeest*, Tast/gemeente Oegstgeest 2006, 56-57.
- Sjaak van der Meer: *Buiten Lustig wonen; belevenissen van en door buurtbewoners(sters) in de wijk ‘Buitenlust’ te Oegstgeest 1945-2000*, eigen uitgave.
- Museum De Zwarte Tulp, Lisse.
- Marise Spieksma-Boezeman, *Actaea, Terweeweg 152*, VOOp maart 2002, 9-15.
- Jos Warmenhoven, Peter Nijhof en Marca Bultink, *Nieuw leven voor oude bollenschuren*. Project Behoud en Herbestemming Bollenschuren, Lisse 2000.

1896 – 1940

14. Van boerendorp tot forenzengemeente *een bevolkingsexplosie*

Drastischer kan een dorp niet veranderen. Van een vredig boerendorp met tweeduizend inwoners die meest op een bedrijf in het dorp werkzaam zijn, ontwikkelt het zich in enige tientallen jaren tot een forenzengemeente van twaalfduizend zielen. Als een zwerm sprinkhanen strijkt er een stadse bevolking neer die er plezierig wil wonen en het werk in Den Haag of Leiden heeft, of die er rentenierend zijn gemak van neemt.

In 1896 telde Oegstgeest omstreeks 2000 inwoners. Zij woonden bijna allemaal in de boerderijen en andere boerenbehuizingen in de buurten en verspreid langs de wegen van het dorp. Sommige boerderijen staan er nog steeds, zoals die van Heemskerk aan de Voscuyl, de Wilthoef aan de Rhijngeesterstraatweg, Haaswijk naast het Groene Kerkje, Mariahoeve bij de Abtspoelweg, Bouwlust aan de Rhijnhofweg en Klein Bouwlust aan de Haarlemmertrekvaart. Langs de Wijttenbachweg liggen Torenveld en de boerderij op nummer 75, en aan de Terweeweg Actaea, Ora et Labora en de Beukenhof. Maar hun weidse akkers, graslanden en bollengronden zijn nu bebouwd met woningen.

In 1953 was het aantal inwoners opgelopen tot bijna 12 000, geconcentreerd in enkele nieuwe woonwijken. Daarbij was Oegstgeest intussen door annexatie (zie het volgende hoofdstuk) veel kleiner geworden, zodat de bevolkingstoename extra telde. Waren in 1896 vrijwel alle inwoners ook in Oegstgeest geboren, in 1953 kwam 27% uit Leiden, 12% uit Den Haag, 11% uit Rijnsburg en Katwijk, 8% uit het voormalige Nederlands Oost-Indië (nu Indonesië) en de rest uit andere plaatsen. De toename van de bevolking werd tussen 1920 en 1933 voor slechts 10% veroorzaakt door Oegstgeester geboorten en voor 90% door import van elders.

Deze ontwikkeling werd mogelijk door een samenloop van factoren. Te noemen zijn het aangename van het buiten wonen, de uitstekende verbindingen, de goedkope zandgrond waarop met weinig kosten kon worden gebouwd, de aantrekkingskracht van een moderne woonomgeving met gas, elektriciteit, waterleiding, riolering en telefoon, allemaal zaken die in een stad als Leiden op de meeste plaatsen nog niet gezamenlijk beschikbaar waren, de bouw van het Academisch Ziekenhuis, lage gemeentelijke belastingen en meewerkende gemeentebestuurders. De feitelijke ontwikkeling tot forenzendorp kwam echter tot stand door de voortvarende aanpak van projectontwikkelaars, aannemers en architecten die zowel uit Oegstgeest als van buiten kwamen.

De eerste grote uitbreiding, die van het Wilhelminapark, werd in 1896 in gang gezet door een bijdehante bloemenkweker uit Noordwijk. Rondom een centrale vijver, van oudsher een drinkplaats voor paarden en vee, werd een stratenplan aangelegd. De eerste huizen werden in 1898 opgeleverd en het nieuwe raadhuis van architect H.J. Jesse werd in 1900 feestelijk geopend. In 1901 volgden hotelrestaurant Het Witte Huis en de burgemeesterswoning.

Daarna kwam de Oegstgeester wagenmaker en wethouder H.W. Rubenkamp (1863-1937) in actie, die zijn eerste bedrijf aan kant deed en verder ging als projectontwikkelaar. Hij richtte in 1912 de Bouwgrond Exploitatie Maatschappij 'Prins Hendrik' op, die bollen- en teelland tussen Geversstraat, De Kempenaerstraat en Terweeweg opkocht. Hier kwam de villawijk 'Prins Hendrik.' Architect Jesse maakte daar een eerste ontwerp voor. In 1912 had hij de villa's 'Ina' en 'Maria Elisabeth' aan de Geversstraat gebouwd, die de toegang tot het park gingen vormen. Een brochure werd gericht aan architecten, bouwkundigen en particulieren die 'te Oegstgeest een Landhuis, Villa of Heerenhuis willen bouwen'. Oegstgeest werd er als volgt in aangeprezen: 'Vanaf het station Leiden is het middelpunt dezer schoone omgeving, in 5 minuten per Electriche tram, 90 maal per dag te bereiken.' Meer grond werd aangekocht en Oegstgeest werd uitgebreid met Julianapark, Oranjepark en Emmapark. Het bouwen ging door totdat de oorlog er in 1940 een voorlopig einde aan maakte. Daarna zou de bevolking van het opnieuw kleiner geworden Oegstgeest nog een keer verdubbelen. Zie hoofdstuk 20.

Door al die extra woningen ontstond er behoefte aan meer winkels. Zo bouwde in 1907 Johannes Los een slagerij aan de De Kempenerstraat en in 1913 liet Rijwielhandel van Nieuwkoop een winkelpand bouwen op de hoek van die straat en de Koninginnelaan. Daarna ontwikkelde de De Kempenerstraat zich tot een echte winkelstraat, waarbij steeds meer huizen met voortuintje werden verbouwd tot winkelpand met stoep.

Behalve villabewoners woonden er ook landarbeiders, bouwvakkers, ambachtslieden en fabrieksarbeiders in Oegstgeest. Deze woonden vaak in erbarmelijke krotten. Rubenkamp had voor zijn werknemers in 1900 al wel een rij huisjes ('De Kaap') aan de Terweeweg laten bouwen. Maar het gemeentebestuur had niet veel oog voor de noden van armere mensen, er moesten vooral niet teveel arbeiders in Oegstgeest komen wonen. Dit verklaart de aanvankelijke tegenwerking die de woningbouwvereniging Buitenlust ondervond. Op 15 juli 1925 waren zestien werknemers van de Noord-Zuid-Hollandsche Tramwegmaatschappij bij elkaar gekomen om een woningbouwvereniging te stichten. De woningbouwvereniging zou niet alleen voor tramwegpersoneel bouwen maar ook 'voor personen uit de arbeidende klasse.' Ondanks de aanvankelijke tegenwerking konden in 1928 de eerste woningen aan de Rijnsichtweg betrokken worden. Omstreeks 1935 was Buitenlust, vanwege de straatnamen ook wel de Indische Buurt genoemd, een echte wijk van Oegstgeest geworden. Een wijk met een eigen tuinvereniging 'Tuinlust' en een eigen buurthuis 'de Kratong,' een wijk met een eigen karakter.

AANVERWANTE ZAKEN

Straatverlichting

Aan het eind van de 19^e eeuw werd een begin gemaakt met nutsvoorzieningen zoals straatverlichting, riolering, waterleiding, gas, elektriciteit en de eerste telefoonaansluitingen. Opvallend is de aanvankelijk weinig voortvarende aanpak van het gemeentebestuur hierbij. Zuinigheid ging vaak boven veiligheid. Er lagen toen bijvoorbeeld nog tal van sloten langs de wegen en het was 's nachts aardedonker. Goede straatverlichting was daarom van groot belang.

In 1901 ging de gemeente in zee met de Leidsche Gasfabriek. Lantaarnpalen en gas werden door de Gasfabriek geleverd, maar ontsteken, 'blussen' en onderhoud kwamen voor rekening van de gemeente. Er waren 'avondvlammen' die tot 23.00 uur bleven branden en een enkele 'nachtvlam' die de hele nacht brandde. Aanvankelijk brandde de verlichting alleen tussen 15 augustus en 15 april. Buiten die periode ontstak men de verlichting slechts bij 'lichte maan,' als er dus weinig maanlicht was. Wekelijks stuurde de Gasfabriek een briefkaart naar de gemeente waarop tijden voor 'aan en uit' en de stand van de maan vermeld waren.

In 1923 kon als gevolg van besparingen door betere apparatuur het aantal nachtvlammen op de kruispunten uitgebreid worden.

In 1925 kwamen de eerste elektrische lantaarns. Aan weerszijden van de weg werden om de 35 meter gietijzeren palen geplaatst met een gietijzeren armatuur en een ballon van dik glas.

Waterleiding

Aansluiting op de waterleiding kwam ook niet zonder slag of stoot. De gemeente Leiden besliste over iedere meter aan te leggen buis. Na de droge zomer van 1901 waardoor een watertekort ontstond, werden reeds verleende vergunningen weer ingetrokken. De 'watervang' in Katwijk had aanvankelijk onvoldoende capaciteit. Ook waren niet alle wegen eigendom van de gemeente. Zo was de Leidsestraatweg eigendom van de erven Beijer, die ook het recht van tolheffing hadden. In een moeizaam tot stand gekomen overeenkomst van 1905 is bepaald dat de erven Beijer 1000 gulden zouden ontvangen voor het recht op aanleggen van buizen in hun weg en bovendien één gulden voor elke aansluiting van een particulier. Bovendien zouden ze in het tolhuis 50 m³ water vrij per jaar krijgen. Het opbreken en herstellen van de weg kwam voor rekening van de gemeente.

De gemeente liet standpijpen aansluiten waar burgers emmertjes water konden halen en er kwamen brandkranen. De tarieven die de Leidsche Duinwater Maatschappij aan particulieren berekende waren gebaseerd op het aantal kamers in een huis, ongeacht het aantal bewoners. Voor bad, douche of wc

moest extra betaald worden en waterverspilling was ten strengste verboden. Dit betekende ook dat men geen water mocht verkopen of weggeven.

Riolering

In 1892 kwam de aanleg van riolering op gang. Maar ook hier had Leiden een vinger in de pap en zo duurde het een jaar of dertig voordat de meeste huizen in Oegstgeest op de riolering aangesloten waren. In 1926 was er inmiddels zo'n wirwar van buizen en kabels ondergronds dat besloten werd tot regulering door middel van een standaard wegprofiel. Rioolbuizen kwamen in het midden onder de weg, gas, licht en telefoon rechts en waterleiding links. Rechts en links werd bepaald vanuit het middelpunt van de stad Leiden.

Tot omstreeks 1960 waren er overigens nog steeds plaatsen in Oegstgeest zonder riolering. Te noemen zijn de Dorpsstraat, Zoutkeetlaan, Haarlemmertrekvaart, Almondeweg en Abtspoelweg, alsmede de Lage Mors, die toen ook nog bij Oegstgeest behoorde.

Elektriciteit

In 1911 verleende de gemeente Oegstgeest aan de gemeente Leiden een concessie voor 30 jaar voor levering van elektriciteit. De stroom werd en wordt in Oegstgeest door transformatoren omgezet in de gewenste lagere spanning. Enkele trafohuisjes uit die tijd staan er nog steeds, zoals die aan het Emmamplein (1928) en de Hofdijck (1938).

Telefoon

De eerste telefoonaansluitingen in Oegstgeest dateren van 1895: die waren bij het Oude Raadhuis aan de Wijttenbachweg en wethouder Spaargaren. In 1904 waren er elf aansluitingen en in 1915 bedroeg het aantal abonnees 75. Bedrijven en notabelen als artsen, professoren en fabrieksdirecteuren hadden een eigen aansluiting. Anderen konden gebruik maken van 'eene openbare spreekcel' in het Post- en Telegraafkantoor in het Wilhelminapark. Telefoongesprekken gingen via de centrale van het Rijkstelefoonkantoor in Leiden. Op werkdagen kon men telefoneren tussen 8.00 en 13.00 uur, tussen 14.00 en 15.30 uur en van 18.00 – 19.30 uur. Op zon- en feestdagen kon er tussen 8.00 en 9.00 uur en 's middags tussen 13.00 en 14.00 uur gebeld worden.

Bronnen

- Brochure N.V. Bouwgrond Exploitatie Mij 'Prins Hendrik.'
- Riet van Dort, *Rubenkamp: project-ontwikkelaar avant la lettre*, VOOp september 1989, 9-14.
- Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland, *Oegstgeest. Een studie van een woongebied in de Randstad Holland*, Rotterdam 1955.
- Gemeentearchief Oegstgeest, concept prospectus Leidsche Duinwater-Maatschappij, 1904.
- Gemeentearchief Oegstgeest, correspondentie met nutsmaatschappijen.
- Gemeentearchief Oegstgeest, uittreksels van notulen van raadsvergaderingen.
- M. Laméris, *Mooi Gebouwd*, Oegstgeest 2006.
- J.W.E. Metselaar (red.), *Woningbouwvereniging Buitenlust 1925-2000*, Oegstgeest 2000.
- Naamlijst voor den telefoondienst Oegstgeest, 1915.
- Gerard Sira, Nan van Zundert en Harry de Groot, *Van slachterij tot moderne winkelpanden*, VOOp oktober 1999, 3-5.
- W.J. van Varik, *Bijdragen tot de geschiedenis van Oegstgeest*, Rijnland, Leiden 1972.
- WP Boekcommissie, *Wilhelminapark en Omgeving 100 jaar*, Oegstgeest 2006.

1896, 1920, 1966

15. Annexaties

terug tot minder dan de helft

Het is eigenlijk niet meer te zien dat de Merenwijk, de Leidse Hout, het biosciencepark, begraafplaats Rhijnhof en het terrein van de Floraveiling vroeger Oegstgeests grondgebied waren. Of dat het treinstation in Oegstgeest lag, met het Terweepark erachter. Nog moeilijker is het te beseffen dat in een verder verleden de westelijke Haarlemmerstraat, de Beestenmarkt en het Galgenveld, waar nu studentenroevereniging Njord zit, ook in dit dorp lagen. En dat de voorganger van de Laurentiuskerk in Rijnsburg een kapel was van het Groene Kerkje in Oegstgeest.

Op de oude grenskwesties met Rijnsburg is in hoofdstuk 1 al ingegaan, de wijzigingen van de grens met Leiden van voor 1896 komen verderop bij 'Eerdere annexaties' aan de orde. Hier gaat het om de enorme happen die in 1896, 1920 en 1966 uit Oegstgeest werden genomen.

In 1895 was Oegstgeest een flinke plattelandsgemeente met een bevolkingsdichtheid van 2,5 inwoner per hectare en veel ruimte voor agrarische activiteiten. Goed 70 jaar later, in 1967, was Oegstgeest een typische woongemeente met een bevolkingsdichtheid van ruim 17 inwoners per hectare en nauwelijks nog ruimte voor land- en tuinbouw. Deze ingrijpende verandering kwam aan de ene kant tot stand door de spectaculaire toename van het aantal inwoners, in het vorige hoofdstuk is daar op ingegaan. Aan de andere kant was deze het gevolg van het meer dan halveren van het grondgebied door grenswijzigingen met Leiden en in mindere mate met Rijnsburg. Van ruim 1700 hectare in 1895 ging Oegstgeest terug naar 775 hectare in 1967. In 1895 liep de grens tussen Oegstgeest en zijn buurgemeenten in grote lijnen nog zoals in hoofdstuk 1 is beschreven. In 1967 zien we op een kleinigheid na de huidige gemeentegrenzen.

De grenswijzigingen die geleid hebben tot de inkrimping van Oegstgeest worden meestal aangeduid als 'annexaties.' Helemaal juist is die term niet. Het was niet zo dat Leiden en later ook Rijnsburg eenzijdig delen van Oegstgeest in beslag namen. Grenswijzigingen tussen gemeenten worden voorgesteld door het provinciaal bestuur en geregeld bij wet, dat wil zeggen vastgesteld door regering en parlement. Maar deze grenswijzigingen vonden natuurlijk wel plaats op initiatief van Leiden en Rijnsburg en ze werden door Oegstgeest zeker ervaren als annexaties, ja zelfs als amputaties.

De annexaties vonden plaats in drie etappes: 1896, 1920 en 1966. Het verhaal begon al rond 1880. Leiden had behoefte aan meer ruimte voor een groeiende bevolking en voelde zich benadeeld door de vestiging van welgestelden in de fraaie omgeving net buiten de singels in de omringende gemeenten. Die betaalden minder belasting dan in Leiden, maar profiteerden wel van de stedelijke voorzieningen. Een verzoek tot grenswijziging werd in 1881 ingediend, maar afgewezen omdat Gedeputeerde Staten geen publiek belang zagen in een dergelijke grenswijziging en de omringende gemeenten veel bezwaar maakten.

In 1886 deed Leiden een tweede poging, nu met meer succes. Er volgde een uitvoerige discussie met de betrokken gemeenten. Oegstgeest verzette zich met hand en tand. Het ging om een gevoelig verlies van ruim 40% van de inwoners, voornamelijk welgestelden. Uiteindelijk gaf men zelfs de voorkeur aan totale annexatie boven afstand van het beste deel van de gemeente, 'daar toch een dier van den kop ontdaan, ten laatste dood bloedt.' Het mocht niet baten. Met ingang van 1 juli 1896 werd de grens met Leiden verlegd naar de Poelwetering, zeg maar de Posthof, en ging 85 hectare over van Oegstgeest naar Leiden.

De rust daarna duurde niet lang. Al in 1907 werd de discussie door Leiden hervat, eerst informeel. Toen dat niets opleverde, werd door Leiden weer een voorstel ingediend. Het was een ambitieus plan waarbij het zuidelijke deel van Oegstgeest tot en met het Wilhelminapark en de Julianalaan naar Leiden zouden overgaan. De nadruk lag nu op de behoefte van Leiden aan ruimte voor woningbouw. Na weer een lange discussie en veel verzet werd uiteindelijk in 1920 de grens opgeschoven naar de Warmonderweg en ging 215 hectare over naar Leiden.

Ook deze annexatie bracht geen echte rust. In de navolgende jaren deed Leiden diverse keren een voorstel tot opheffing van Oegstgeest. Uiteindelijk kwam er in de jaren '50 een voorstel van Gedeputeerde Staten om de Broek- en Simontjespolder (nu de Merenwijk) en de hele Mors bij Leiden te brengen. Nu was het argument de Leidse behoefte aan ruimte voor een evenwichtige stadsontwikkeling. Bij datzelfde voorstel kreeg Rijnsburg een flinke uitbreiding naar het zuiden en oosten om uitbreiding van de bebouwde kom mogelijk te maken binnen de eigen gemeente en om de veiling Flora op Rijnsburger grond te brengen. Dit betekende voor Oegstgeest het definitieve verlies van het karakter van plattelandsgemeente. Het gemeentebestuur, gesteund door de bevolking, bood weer hevig verzet en deed nog een tegenbod: de Broek- en Simontjespolder voor woningbouw naar Leiden en een bescheiden strook naar Rijnsburg. Maar het mocht niet baten. In 1966 werden de Mors en de Broek- en Simontjespolder bij Leiden gevoegd, werd de grens met Rijnsburg opgeschoven tot net boven Buitenlust en verloor Oegstgeest ruim 620 hectare.

AANVERWANTE ZAKEN

Eerdere annexaties

De annexaties van 1896 en verder waren niet de eerste gelegenheden waarbij Oegstgeester grondgebied overging naar Leiden. In de middeleeuwen lag de grens tussen de stad Leiden en de heerlijkheid Oegstgeest bij de Rijn. Ten noorden van de Rijn ontstond bewoning, die door Leiden binnen de stadsgrenzen werd gebracht. In twee etappes (1355 en 1403) werd de grens verlegd naar de Oude Vest. Vervolgens vond in 1611 weer een stadsuitleg plaats, waarbij de grens met Oegstgeest langs de Morssingel en de Rijnsburgersingel kwam te liggen. Tenslotte ging in 1812 nog een stukje Oegstgeest ten noorden van de Rijnsburgersingel over naar Leiden bij de invoering van de gemeentelijke indeling door de Fransen.

De betrokkenheid van de bevolking

Het gemeentebestuur van Oegstgeest heeft zich steeds hevig verzet tegen de annexaties, maar hoe stond de bevolking daarin? Bij de annexatie van 1896 voorzag de procedure in het horen van de mening van een commissie van inwoners. De mening van die commissie was geheel gelijklopend aan die van het gemeentebestuur. Daarnaast werd door een aantal inwoners op eigen gelegenheid een verzoek gericht aan de minister van Binnenlandse Zaken om de grenswijziging niet door te zetten. Bij de annexatie van 1920 richtten de inwoners zich twee keer tot Gedeputeerde Staten met het dringende verzoek de procedure stop te zetten. Ook de kiesverenigingen (voorgangers van de politieke partijen) wendden zich tot de gemeenteraad en Gedeputeerde Staten om hun afkeer van de annexatieplannen kenbaar te maken. Net als de vorige keer werd het wetsontwerp voor de grenswijziging voorgelegd aan een commissie van inwoners en ook nu was de mening van die commissie dezelfde als die van het gemeentebestuur: fel tegen annexatie. Dit keer werd er een anti-annexatiecomité opgericht dat op bezoek ging bij de minister van Binnenlandse Zaken en in het laatste stadium nog een brief schreef aan de Tweede Kamer.

In de jaren '50 nam de betrokkenheid van de bevolking grote vormen aan. Toen in 1955 Gedeputeerde Staten met een voorstel voor grenswijziging kwamen, werd er weer een anti-annexatiecomité opgericht. Oud-burgemeester Gerrevink was erevoorzitter en op de eerste vergadering van het comité, waar ruim 600 Oegstgeestenaren aanwezig waren, hield hij een vlamdend betoog tegen de annexatieplannen. Er werd een vrijheidslied van Oegstgeest gemaakt op de wijs van 'Ferme jongens, stoere knapen.' Een tweede lied begon met de regel 'Wij willen Oegstgeest houen.' Her en der werden spandoeken opgehangen met de tekst 'Wij wijzen iedere annexatie af. Zelfs geen □ m,' waarmee 'vierkante meter' werd bedoeld. Een flyer met de tekst 'Wij wijzen iedere annexatie af' werd ruim verspreid en zelfs op de deur van de hoofdingang van het Leidse stadhuis geplakt. Het comité richtte zich in een telegram tot Gedeputeerde Staten om de afwijzing van elke annexatie kenbaar te maken. Kortom, er werd in 1955 op flinke schaal actie gevoerd. Daarom is het op het eerste gezicht wel merkwaardig dat in 1958, toen Gedeputeerde Staten met een veel verder gaand voorstel kwamen dan in 1955, en in de jaren daarna van burgeractie geen sprake meer lijkt te zijn geweest. Wellicht had men de indruk, waarschijnlijk terecht, dat de besluitvorming toch niet wezenlijk te beïnvloeden was.

Latere annexaties

In 1994 ging het nog een keer bijna mis toen de provincie al had besloten tot onteigening van het huidige Poelgeest ten behoeve van Leiden. Het uiteindelijke aanbod van Oegstgeest daar dan zelf wel te zullen bouwen, wendde deze dreiging in het daaropvolgende jaar af. Zie hoofdstuk 20.

Sindsdien is het gevaar van annexatie wegens de woningbehoeften van de burens verdwenen. Oegstgeest heeft inmiddels zichzelf volgebouwd.

Tot slot kan er nog een kleine maar positieve wending worden gemeld. In 1996 was de gemeente Warmond zo vriendelijk het noordelijkste deel van Poelgeest, waar nu de Martinus Houttuynhof is, aan Oegstgeest af te staan ten behoeve van de woningbouw aldaar. Vervolgens zijn in 2005 ter gelegenheid van de vorming van de gemeente Teylingen de kleine Klinkenbergerplas en een paar lappen grond daaromheen aan Oegstgeest toegevoegd, om de gemeentegrens daar naar huidige maatstaven wat logischer te laten verlopen.

Bronnen

– Bijblad bij het Staatsblad, bijlagen TK, 1895-1896, n°. 117: 1-9; 1918-1919, n°. 423: 1-7; handelingen TK 1895-1896, blz. 839, 844, 1485-1497; 1918-1919, blz. 2171, 2279, 3147; handelingen enz. EK 1895-1896, blz. 427, 429, 431, 438; 1919-1920, blz. 10, 41, 104, 143, 144, 147; Kamerstukken 1963/64, 1964/65, 1965/66, nr. 7572; Handelingen II 1965/66, blz. 407-428, 432-435; Handelingen I 1965/66, blz. 383-385, 393-394; Kamerstukken II 2004/05 30 033.

– Riet van Dort, *Annexatie*, VOOp september 1994, 24-27.

– Gemeentearchief Oegstgeest.

1897 - heden

16. Psychiatrische instellingen van gekkenhuis tot KZ-kliniek

In alle openheid en toch verborgen liggen de gebouwen verspreid langs de stille Endegeesterstraatweg en het begin van de Rhijngeesterstraatweg. Iedereen kent kasteel Endegeest, maar op gebouwen als de klinieken achter Centrum '45 en instituut Meander achter het bos van Endegeest heeft menig Oegstgeestenaar nog nooit een blik geworpen. Tegenwoordig zitten hier psychiatrische instellingen van Rivierduinen, nog steeds befaamd en een van de grootste werkgevers van Oegstgeest. De patiënten mengen zich, al dan niet onder begeleiding, probleemloos met het Oegstgeester winkelpubliek.

In de eerste helft van de 20^e eeuw echter was Endegeest het middelpunt van psychiatrisch Nederland, misschien zelfs van de psychiatrische wereld. Een naam die er uitspringt is die van Jelgersma, maar ook mannen als Carp en Van Krevelen hebben bijgedragen aan de grote faam van de op de oude landgoederen Endegeest en Rhijngeest gevestigde instituten. Stoeten psychiaters en andere belangstellenden kwamen er op af, uit binnen- en buitenland. Een naam die eruit springt is die van Sigmund Freud.

De verpleeg- en behandelingsmogelijkheden voor psychiatrische patiënten in Zuid-Holland waren ondanks de Krankzinnigenwet van 1841 zeer onvoldoende. Er waren toen vier kleine, op antieke leest geschoeide gestichten, waarvan dat in Delft nog uit de middeleeuwen dateerde. Nieuwe inzichten eisten andere huisvesting, zoals paviljoenbouw, omgeven door tuinen en landerijen. De regenten verzetten zich echter hevig tegen vernieuwing en de provincie voelde niets voor eigen inrichtingen. In 1890 werd een provinciaal gesticht bespreekbaar. Ook de Medische Faculteit van de Leidse universiteit wilde een psychiatrische inrichting. Maatschappelijke organisaties sloten zich hierbij aan en het gemeentebestuur van Leiden ging in 1891 akkoord. Leiden was daarmee de eerste gemeente die het initiatief nam voor de bouw van een eigen inrichting.

Endegeest

De bouw van de paviljoens begon in 1896 en een jaar later kwamen de eerste patiënten. In 1896 had de gemeente Leiden het landgoed Endegeest voor 75 000 gulden gekocht van de erven Gevers van Endegeest-Deutz van Assendelft. Het oude landgoed, al genoemd in hoofdstuk 9, was een ideale vestigingsplaats naar de eisen van de nieuwe wet. Het ging om acht paviljoens voor elk maximaal 45 'lijders.' Het eerstgebouwde paviljoen was het 'A-gebouw,' dat langs de Endegeesterstraatweg het zicht op het oude kasteel zou belemmeren tot het in 2004 werd afgebroken.

De bouw van Endegeest tilde de psychiatrische zorg in één klap naar de modernste behandelingswijzen van 'krankzinnigen.' De binding aan een universiteit was daarbij een novum. De eerste directeurs waren weliswaar geen psychiater, maar hun opvattingen over verpleging betekende eveneens een doorbraak. Universitair psychiatrisch onderwijs moest nog wachten tot 1899 toen Gerbrandus Jelgersma (1859-1942) de eerste leerstoel in Leiden kreeg.

Rhijngeest → Jelgersmakliniek → Gemeentehuis

Een belangrijke wens van Jelgersma was een aparte kliniek waar patiënten zonder krankzinnigheidsverklaring voor een betaalbaar tarief konden worden opgenomen. Rijke neurosepatiënten maakten traditiegetrouw gebruik van buitenlandse sanatoria. Daarnaast had de universiteit behoefte aan variatie in patiënten met de bedoeling goed medisch onderwijs en een goede opleiding te realiseren.

In 1903 kreeg Jelgersma het landgoed Rhijngeest, gelegen tegenover Endegeest. Op het terrein daarvan verrees een modern sanatorium met 80 bedden. De Leidse gemeentearchitect ir G.J. Driessen ontwierp het gebouw met daarnaast een woning voor de geneesheer-directeur, beide in de kenmerkende Zwitserse chaletstijl. Deze stijl zou een rustgevend effect op de patiënten hebben. De verpleegkosten werden laag gehouden door de administratie in Endegeest onder te brengen. Het bestaande landhuis bood ruimte voor het opnemen van vermogende lijders. Hoogleraar en medewerkers vonden eveneens onderdak in het nieuwe sanatorium. Op deze wijze kreeg Leiden een universitaire kliniek waarbij de hoogleraar toegang had tot de patiënten van Rhijngeest, de

krankzinnigen van Endegeest en (na 1912) de zwakzinnigen van Voorgeest. Colleges bleef Jelgersma geven in zijn eigen collegezaal, nu de kerkzaal (of het bezinningscentrum) van Endegeest.

In 1930 werd Jelgersma opgevolgd door prof. dr E.A.D.E. Carp.

In 1949 kwam Rhijngeest ook financieel onder de universiteit en viel zij met Endegeest en Voorgeest onder één bestuur. Om de oprichter te eren werd de naam Rhijngeest gewijzigd in Jelgersmakliniek.

Door uitstel van onderhoud nam verval toe en bij de benoeming van Jan Bastiaans in 1964 vond men het pand niet meer bruikbaar. De hoogleraar werd landelijk bekend om het 'post-concentratiekampsyndroom.' Het lukte hem echter niet een nieuwe psychiatrische kliniek gerealiseerd te krijgen. In 1973 ging nog één keer de verfkwest over de voorgevel toen koningin Juliana er langs moest om Centrum '45 te openen.

In 1976 werd een tweede hoogleraar klinische psychiatrie benoemd om zodoende ook de in Leiden ontbrekende bio-psychiatrie een fundament te geven. Prof. dr H.G.M. Rooymans uit Groningen vervulde deze vacature.

In 1983 plaatste men nieuwbouw naast de 'Jel' in de stijl 'doe maar.' De staf bleef tot 1993 gehuisvest in het nauwelijks nog bewoonbare gebouw. De bouwval werd tenslotte voor één gulden aan de gemeente Oegstgeest verkocht, alwaar om het behoud ervan jaren geruzied werd. Op 5 juni 1999 herrees de 'Jel' als gemeentehuis Rhijngeest.

AANVERWANTE ZAKEN

Voorgeest

Psychiatrische patiënten en ongeneeslijk zwakzinnigen hoorden niet in één huis. Hun buitenissig gedrag vormde een grote last voor anderen. Eeuwen verkeerden idioten en imbecielen in erbarmelijke omstandigheden, geketend en verblijvend in eigen vuil. Zij werden overal bespot en thuis vaak aan hun lot overgelaten.

In 1907 kreeg Endegeest van de gemeente Leiden het verzoek een aparte afdeling voor 'jeugdige idioten' te stichten. Zodoende werd in 1912 Voorgeest geopend, bestaande uit een jongens- en meisjesafdeling met daar tussenin een school, voor 126 patiënten. Het medisch personeel bestond uit een afdelingsarts, een hoofdzuster en twaalf verpleegsters. Gedeputeerde Staten voteerden ruim 216 000 gulden voor het gebouw. De verpleegprijs werd gekoppeld aan die van Endegeest: 360 gulden per jaar, inclusief kleedgeld. Men sprak over zwakzinnigen of geesteszwakken en nauwelijks nog over idioten; het klimaat werd humaner.

In 1982 kwam aan de zorgverlening van Voorgeest een einde. De patiënten werden voortaan in gezinsvervangende tehuizen of binnen andere voorzieningen opgenomen. Korte tijd later is Voorgeest afgebroken.

Curium

De kinderpsychiatrie kwam in 1936 van de grond toen Carp in zijn werkkamer een polikliniek opende voor kinderen. Vervolgens liet hij op het terrein van Rhijngeest uit privémiddelen een barak bouwen als kinderopoliekliniek. Deze werd het eerste jaar door 148 patiëntjes bezocht. In 1937 realiseerde hij ook opnamemogelijkheden in rusthuis 'Zonneweelde,' Oranjelaan 2.

De psychiater dr D. Arnold van Krevelen werd in 1941 benoemd tot lector kinderpsychiatrie. Zijn staf bestond uit twee artsen en een maatschappelijk werkster. In 1949 kocht hij Huize Curium (waar naderhand 'Résidence Alexandre' verzezen is) aan de Rhijngeesterstraatweg en vestigde er de universitaire kinderpsychiatrie. In 1950 volgde zijn benoeming als privaatdocent. Na een lange periode van voorbereiding met betrekking tot organisatie, beheer en exploitatie werd Van Krevelen in 1955 directeur.

Helaas konden Carp en Van Krevelen niet met elkaar overweg. Van Krevelen nam in 1972 ontslag. Vóór zijn vertrek diende hij nog plannen in voor de lang verbeide nieuwbouw van Curium. Er kwam een gloednieuw complex aan de Endegeesterstraatweg naast de Leo Kannerschool. Hoogleraar Ph. D.A. Treffers werd aldaar de nieuwe directeur kinder- en jeugdpsychiatrie. De kinderpsychiatrische polikliniek van de Jelgersmakliniek sloot overigens pas in 1979, ook het jaar waarin Van Krevelen overleed.

Centrum '45

Prof. dr J. Bastiaans (1917-1997) was in 1964 de opvolger van Carp en werd tevens directeur van de Jelgersmakliniek.

Zijn proefschrift ging over de *Psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet*. Hij maakte sinds 1961 gebruik van LSD ter ondersteuning van de psychotherapeutische behandeling. De onderdrukte angst, woede en haat kwamen dan ten volle naar boven. Gecontroleerde herbeleving verminderde de klachten van het door hem gemarkeerde 'post-concentratiekampsyndroom.' Bastiaans was voor deze lijdens een zorgzame, vaderlijke arts. In 1966 werd LSD weliswaar in de Opiumwet opgenomen, zodat het gebruik ervan verboden werd, maar voor Bastiaans werd (overigens op onvoldoende wetenschappelijke gronden) een uitzondering gemaakt. Hij had zich bij monde van veel patiënten, het voormalig verzet en diverse kamerleden een sterke lobby verworven.

De onrust rond eventuele vrijlating van de 'drie van Breda' in 1972 en het effect daarvan op de slachtoffers stak de kop op. De erkenning van het leed werd mede bepleit door een film die Bastiaans in 1969 met Louis van Gasteren maakte met als titel 'Weet je nu waarom ik huil?'

Het leidde tot de bouw van Centrum '45, het landelijk centrum voor de medisch-psychologische behandeling van verzetsdeelnemers, oorlogsgetroffenen en slachtoffers van georganiseerd geweld. Tot zijn ongenoegen werd de befaamde psychiater niet tot directeur daarvan benoemd. De universiteit wenste de combinatie met het directeurschap van de Jelgersmakliniek niet.

Vanaf dit moment raakte Bastiaans verward in veel conflicten. Hij ging overigens door met zijn methode en paste deze ook toe op andere groepen getraumatiseerden. Een poging om zijn methode aan de hand van de patiëntendossiers wetenschappelijk te staven mislukte omdat de 300 dossiers, op een handvol na, onvoldoende gegevens bevatten.

Bastiaans weigerde op zijn 65^e (in 1982) het directeurschap van de Jelgersmakliniek te beëindigen en wist ook, opnieuw met behulp van de buitenwacht, zijn functie als hoogleraar een paar maal te verlengen. Hij stierf in 1997 op tachtigjarige leeftijd.

Het instituut is nog volledig in functie, nu ook voor veteranen. De kliniek telt 24 bedden, een dagkliniek met per dag 32 plaatsen en een polikliniek.

Bronnen

- Gemma Blok en Joost Vijselaar, *Terug naar Endegeest, Patiënten en hun behandeling in het psychiatrisch ziekenhuis Endegeest 1897 – 1997*, Sun, 1998.
- Ernst de Vries, *Syphillis in het Zwakzinnigengesticht 'Voorgeest'*, III Geneeskundige Bladen 19^e reeks, 1915.
- Ph.D.A. Treffers, *Over de beperkte mogelijkheden van een onuitwisbaar vak*, Afscheidscollege, Universiteit Leiden 2006.
- Leonie de Goei, *In de kinderschoenen; Ontstaan en ontwikkeling van de universitaire kinderpsychiatrie in Nederland 1936-1978*, NCvG-reeks 92-9, Utrecht 1992.
- Leonie de Goei e.a., (red.) *Curium 1955-1995, Bladzijden uit de geschiedenis van de Nederlandse kinder- en jeugdpsychiatrie*; NCvG-reeks 95-18, Utrecht 1995.
- H.G.M. Rooymans, *99 jaar tussen wal en schip, Geschiedenis van de Leidse Universitaire Psychiatrie (1899-1998)*, Bohn, Stafleu, Van Loghum, 1998.
- Nel Rooymans-Dönszelmanns en Ruud Lijnzaat (Boek 1) en Jojanneke Claassen (Boek 2), *Het verhaal van 70 jaar zwakzinnigenzorg in Voorgeest, 1912-1982*, Endegeest, Oegstgeest 1982.

1917 – 1999

17. Het Zendingshuis

scholing en nascholing van zendingswerkers

Boven het geroezemoes van de buspassagiers uit, klinkt een stem uit de luidspreker met de mededeling: Volgende halte... Zendingshuis. Maar eens uitstappen en op zoek gaan naar dat huis. In eerste instantie is er niets opvallends te zien. Aan de ene kant een groot weiland met grazende koeien, wilde ganzen en in het midden een ooievaarsnest. Het Land van Bremmer. Aan de andere kant een rij statige oude huizen met een architectuur uit het begin van de vorige eeuw. Tussen de nummers 10 en 13 is een groot ijzeren hek. Het staat meestal open en geeft toegang tot een brede oprijlaan. In de linker pilaar staat, in natuursteen gebeiteld 'Zendingshuis,' met daaronder het jaartal 1917.

Na een flauwe bocht doemt er tussen de bomen en achter hoge rododendrons een groot breed gebouw op. Het heeft twee bouwlagen met daarboven ruimten met dakkapellen. In het midden, net onder de dakgoot, staat het bouwjaar in Romeinse cijfers. Tot aan de verkoop van het complex in 1999, stond over de volle breedte van het balkon boven de ingang: 'Nederlandsche Zendingsschool.' Oudere mensen spreken daardoor nog steeds over de zendingsschool. Voor de doorgang naar het gebouw erachter zaten vroeger de toegangsdeuren tot die zendingsschool.

Dat was het vroeger. Daar verbleven voor langere tijd, woonden eigenlijk, steeds tientallen mensen die er hun opleiding kregen om daarna als zendingswerker vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk uitgezonden te worden naar een – voor hen – vreemd land. Aan zo'n uitzending, naar bijvoorbeeld een gebied in het voormalige Nederlands Indië, ging een gedegen studie vooraf. Wat te denken van het leren spreken en schrijven in een vreemde taal? Hoe bereid je iemand voor op een jarenlang verblijf temidden van een geheel andere cultuur? Welke kennis is er nodig om enig inzicht in andere religies te krijgen? En hoe begeleid je en steun je een zending als hij eenmaal ter plaatse is? Hoe houdt iemand zich staande in de daar heersende cultuur?

Dat alles kwam in dit gebouw aan de orde. Ook werd er veel aandacht besteed aan timmercursussen, medische zaken, bouwkunde, gesprekstechnieken, het werken met lokale vrouwenorganisaties, onderwijs en ... ontspanning. Hier klonk ooit het geluid van marsmuziek door het Zendingsfanfarekorps Sangka Madali, Indonesisch voor 'schelp als muziekinstrument.' In een ver verleden voetbalden hier zelfs, op een groot veld achter het gebouw, seminaristen uit Warmond in hun zwarte pijen, tegen een voetbalelftal van zendingen in opleiding.

Dit alles was ontstaan in het begin van de 20^e eeuw. Aanvankelijk, in de 18^e eeuw, was de zending een tamelijk individuele zaak. Er ontstonden verschillende organisaties met ieder een eigen structuur en opleiding. Op den duur ontstonden er ideeën om dit zendingswerk, met de daaraan verbonden opleidingen, gezamenlijk te gaan ondernemen. In het begin van de 20^e eeuw besloten de verschillende zendingsorganisaties op zoek te gaan naar een centrale plek voor opleiding, bibliotheek, internaat, bestuurlijke zaken, publiciteit en fondswerving. Die werd gevonden in Oegstgeest.

Daar bood het Bestuur van de Oudenhofpolder voor 65 000 gulden een stuk grond te koop aan. Het was vijf hectare groot en het lag op ruim een kwartier lopen van het station Leiden. Heien was daar niet nodig, de grond lag op uitlopers van de strandwallen van Oegstgeest en Poelgeest. De grotendeels nog onbebouwde stroken langs de Warmonderweg en de De Kempenaerstraat konden als bouwgrond worden doorverkocht voor soms tien keer de aankoopprijs. Daar werd als voorwaarde aan verbonden dat er geen horeca en werkplaatsen en dergelijke mochten komen, wat de reden is waarom dat deel van de De Kempenaerstraat maar aan één kant winkels heeft. Het laatste stuk grond aan de Warmonderweg werd in 1931 verkocht voor de bouw van de Pauluskerk. Een ontworpen bruggetje over de sloot tussen beide terreinen is nooit uitgevoerd. De Hervormde Kerkvoogdij was daar op tegen 'omdat men geen doorloop wenste van algemeen publiek.' En zo is de aankoopsom van het terrein weer grotendeels terugverdiend.

Door het samengaan van de hervormde en gereformeerde zendingsopleiding kreeg de Zendingsschool in 1971 een nieuwe naam: het Hendrik Kraemer Instituut. Hendrik Kraemer (1888-1965) was Indonesisch taal- en letterkundige en pionier op het gebied van zending en oecumene. Het werd een opleidingsinstituut voor kerkelijke en niet-kerkelijke werkers in andere landen en culturen.

AANVERWANTE ZAKEN

De andere gebouwen

Aan de bouwstijl van de woningen Leidsestraatweg 10 en 13 is goed te zien dat die ooit bij het Zendingshuis hebben behoord. Nummer 10 was het huis van de rector. Al in augustus 1916 kon hij zijn nieuwe ambtswoning betrekken, om zodoende de bouw van de school van dichtbij te kunnen begeleiden. Het Zendingshuis werd op 19 september 1917 officieel geopend. Op nummer 13 woonde de ‘director-binnenland.’ Het Zendingshuis zelf kreeg nummer 11. Nummer 12 is de uiterste rechtervleugel van het gebouw, met aan de zijkant een eigen ingang. Hier woonde de directeur van het internaat.

Het Zendingshuis heeft ook een achterpad naar de De Kempenaerstraat. In de twee kleinere huizen onder één kap, naast de uitgang, woonden vroeger de tuinbaas en de timmermanleraar met hun gezinnen. Aan het eind van het pad, op het binnenterrein, is in de jaren '60 nog een bungalow gebouwd voor de secretaris binnenland.

Ziekenhuis

Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog kreeg het Zendingshuis tijdelijk een andere bestemming. Eerst kwamen er verschillende Nederlandse en Duitse overheidsinstanties in, en in 1942 werd het Diaconessenhuis erin gevestigd. De gebouwen van dit Leidse ziekenhuis waren met de complete inventaris door de Duitsers gevorderd als ‘Orts-Lazaret,’ legerziekenhuis in feite, en het Zendingshuis werd zo goed mogelijk ingericht als plaatsvervanger daarvan. Dat was niet eenvoudig, er was geen lift en de bedden waren te breed voor de deuren. De operatiekamer werd ingericht in het grote leslokaal. Het ziekenhuis kreeg een capaciteit van 120 bedden met 45 verplegenden. De zusters sloegen zich met geestdrift en doorzettingsvermogen door de moeilijke tijden heen, onder het oude motto ‘WAT WIL IK? DIENEN WIL IK!’ dat in grote letters boven hun hoofd hing. Toen de stroomvoorziening ophield, werd een hei-installatie bij de keukendeur gezet. De stoommachine daarvan werd drie keer per week opgestookt en zorgde dan voor het steriliseren van de instrumenten en het opladen van een reeks accu's waarmee een vorm van verlichting werd verzorgd. De toch al problematische voedselvoorziening voor 150 personen werd nog moeilijker toen er geen gas meer voor de keuken was. Sinds februari 1945 was er ook geen brandstof meer voor de verwarming. Schoon linnengoed was een luxe geworden. Maar ‘dankzij een ten geschenke gekregen zending stijfjes bleven boorden, mutsen en banden er steeds netjes uitzien.’

Aan het eind van de oorlog kwam ‘Besturend Zuster’ Elema, die deze woorden schreef, letterlijk woorden tekort. Op de laatste oorlogsdag volstond ze in haar dagboek met één zinnetje: Toen het bericht van de overgave kwam, ‘was onze vreugde niet te beschrijven.’ Dat deed ze dan ook niet. Zo heeft het Zendingshuis gedurende een drietal jaren ook een veel directere rol gespeeld in het leven van Oegstgeestenaars. Ze zijn er gestorven, zoals componist Jan van Gilse (hoofdstuk 19), en geboren, zoals een van de schrijfsters van deze Canon.

Appartementencomplex

De fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Lutherse Kerk had tot gevolg dat er één landelijk Dienstencentrum in Utrecht kwam. Het Zendingshuis, met de daarbij behorende tuinen, werd verkocht en op 22 december 1999 aan de ontwikkelaar overgedragen. Het gebouw aan de voorzijde is grotendeels gespaard, maar het achtergedeelte (bibliotheek, leslokalen, conversatiezaal, keuken en eetzaal) werd afgebroken. Hiervoor in de plaats kwam een modern appartementencomplex: Nieuwgeest. Samen met die in het voormalige Zendingshuis zelf, werden er in totaal achtenveertig wooneenheden gecreëerd. De ruimte er omheen kreeg de naam Hendrik Kraemerpark.

Bronnen

– Riet van Dort en Bert Driessen, *Oegstgeest in bange dagen*, Oegstgeest 1994.

– I. H. Enklaar, *De geschiedenis van het Zendingshuis der Nederlandse Hervormde Kerk*, Oegstgeest 1985.

1939 – 2001

18. Het MEOB

een groot defensiebedrijf in een klein dorp

‘Marine Elektronisch Bedrijf’ is de naam die als afkorting nog steeds staat op de bushalte aan de Haarlemmerstraatweg. Als deze Canon van de persen rolt, in 2007, ligt het terrein daar er leeg en verlaten bij. In de tweede helft van de 20^e eeuw was dat wel anders. Toen stonden hier en tussen die weg en de A44 de gebouwen van het MEOB, het Marine Elektronisch en Optisch Bedrijf. Het was een uiterst modern onderhoudsbedrijf voor elektronica en optiek, overal ter wereld gekend en tevens de grootste werkgever van Oegstgeest.

Het bedrijf bood in zijn glorietijd werk aan meer dan duizend werknemers. Tussen die periode en het moment waarop het bedrijf uiteindelijk naar Den Helder verhuisde en er nog ongeveer vijfhonderd mensen werkten, waren honderden van hen inwoner van Oegstgeest, zowel militairen als burgers. Dat was een halve eeuw lang merkbaar in het hele dorp. Wie er niet werkte kende er wel mensen en andersom maakten werknemers van het MEOB deel uit van maatschappelijke organisaties als sportverenigingen, kerken en de gemeenteraad. Een oud-commandant werd wethouder van Financiën, zijn vrouw voorzitter van de Oranjevereniging en de man achter het bedrijfsblad ‘Meobtiëk’ was lange jaren redacteur van de Oegstgeester Courant. Het MEOB was een factor van belang in Oegstgeest.

In de mobilisatietijd voor de Tweede Wereldoorlog besloot de Koninklijke Landmacht om munitiemagazijnen te bouwen op strategische plaatsen in Nederland. In Oegstgeest bouwde de genie in korte tijd een aantal gebouwtjes met de uitstraling van een boerderij, om ze vanuit de lucht niet te laten opvallen. Deze zijn nooit daarvoor in gebruik genomen, omdat nog voor de oplevering de oorlog uitbrak. De Duitse bezetter nam het complex in beslag en de Kriegsmarine breidde het drastisch uit, met onder andere een schietbaan, stallen (er werden door de Duitsers nog veel paarden gebruikt) en een imposant gebouw met muren van een meter dik. Dit ‘gebouw A,’ zoals het werd genoemd, had aan de achterzijde een loods met spoorrails waarop grote kanonnen (kustgeschut dat naar een voorganger uit de Eerste Wereldoorlog ‘Dikke Bertha’ werd genoemd) voor onderhoud naar binnen konden worden gereden vanaf de achtergelegen spoorlijn Leiden-Haarlem. Dat was althans de bedoeling, maar zover is het nooit gekomen. Voordat het spoortje kon worden aangelegd, was de oorlog afgelopen.

De Nederlandse marine besloot in de geest van 1945 om het terrein te ‘kraken.’ De marine had dringend behoefte aan een zendstation voor de radioverbindingen met Oost- en West-Indië. Met hulp van gedetineerden uit de Scheveningse gevangenis werden de gebouwen schoongemaakt, opgeruimd en in gebruik genomen. Al gauw was de Marine Radiodienst in wederopbouw. Dat bedrijf zat sinds 1904 in Amsterdam op Kattenburg, en moest na de oorlog weer helemaal opnieuw worden opgezet. In 1950 was het bedrijf uitgegroeid tot een elektronisch onderhoudsbedrijf met enige wereldfaam en noemde het zich Marine Elektronisch Bedrijf. De afkorting van deze naam, MEB, staat nog steeds op de bushalte. Dit ondanks dat de naam op 1 april 1978, na de fusie met het optische onderhoudsbedrijf uit Wassenaar, was gewijzigd in MEOB en ondanks dat nadien het bedrijf is verdwenen. Inmiddels waren alle losse stukken grond samengevoegd tot één groot terrein, waar een aantal oude panden waren gesloopt om plaats te maken voor modernere gebouwen. ‘Gebouw A’ moest het veld ruimen voor de werkplaatsen die van de Maaldrift uit Wassenaar kwamen. Het nieuwe gebouw werd er dwars op gezet en had als opvallend punt een toren, waar de periscopen van onderzeeboten in konden worden opgehangen. Je kon daarmee over de duinen heen naar zee kijken.

Door allerlei reorganisaties binnen de krijgsmacht werden diverse onderhoudsbedrijven samengevoegd, en moest het bedrijf in Oegstgeest gaan samenwerken met de bedrijven in Den Helder. De beslissing in 1996 om het MEOB te verplaatsen naar Den Helder, bracht het bedrijf en dus ook het dorp in rep en roer. Ondanks diverse acties en stakingen was de beslissing echter onherroepelijk. In 2001 verhuisden personeel en apparatuur naar de kop van Noord-Holland. De helft van de vijfhonderd personeelsleden wilde niet mee verhuizen en vond een baan elders. In 2006 werden de gebouwen gesloopt en in 2007 werd het terrein bouwrijp gemaakt voor de ontwikkeling van een bedrijventerrein.

Pogingen van de Vereniging Oud Oegstgeest om het oude wachthuisje te behouden, liepen op niets uit. Alleen aan de oude poort kun je nog zien dat er ooit een MEOB was. Maar de bushalte is er nog.

AANVERWANTE ZAKEN

Veelzijdig

Het MEOB was een onderhoudsbedrijf met voornamelijk de Koninklijke Marine als klant, maar dat werkte voor de gehele krijgsmacht, ook uit het buitenland. Naast de elektronische apparatuur, zoals radio- en radarapparatuur voor schepen en vliegtuigen, werden er optische instrumenten gerepareerd en onderhouden. Het bedrijf werkte nauw samen met het bedrijfsleven en TNO. Ooit was op het complex het Laboratorium Elektronische Ontwikkelingen der Koninklijke Marine gevestigd. Dit bedrijf fuseerde later met TNO en verhuisde in 1985 naar de Waalsdorpervlakte in Den Haag, waar veel Oegstgeesters bleven werken.

De optische technische hoogstandjes werden in Oegstgeest ook voor niet-defensiedoeleinden ontwikkeld. Oogspecialisten klopten bijvoorbeeld aan voor de ontwikkeling van speciale lenzen.

Staking

Het personeel van het MEOB maakte geschiedenis met de eerste staking bij Defensie in meer dan 60 jaar, na de staking op de kruiser Hr. Ms. De Zeven Provinciën in 1933. Hoewel de argumenten om in Oegstgeest te blijven sterker waren – vond men – dan de redenen om te verhuizen naar Den Helder, bleef de staatssecretaris vasthoudend. De verplaatsing werd omgezet in een samengaan met meerdere onderhoudsbedrijven in Den Helder, en zo ontstond het Marinebedrijf van de Koninklijke Marine. Toen de nieuwbouw op het Nieuwe Haventerrein gereed was, verhuisden de laatste afdelingen naar Den Helder. Voor het personeel dat in Oegstgeest bleef wonen werd een busdienst opgezet. Zij kregen een uur per dag compensatie voor de dagelijkse reistijd.

Bedrijventerrein?

De gemeente Oegstgeest wilde op het MEOB-terrein een bedrijventerrein ontwikkelen met een parkachtige uitstraling. Een dag voor de openbare verkoop verdween echter het ‘Te Koop’-bord: de Dienst der Domeinen trok de verkoop in. Het Ministerie van Justitie had onverwacht zijn oog op het terrein laten vallen om er een middelgrote gevangenis te bouwen. Oegstgeest, en vooral ook de omwonenden, waren hier fel op tegen. Hoewel Justitie in eerste instantie niet wilde onderhandelen over een eventueel andere plek voor een huis van bewaring, waren er toch genoeg argumenten om hen te bewegen andere locaties te onderzoeken. De tijd zal het leren. Misschien komen er een gevangenis en bedrijven?

Morsebel

Het MEOB-terrein ligt in de Morsebelpolder. De vroegere Overpoelsepolder werd in 1657 doorsneden door de Haarlemmertrekvaart. Aan de ene kant van de vaart ontstond de Voorhofpolder en aan de andere kant een polder die Klein Profijt werd genoemd. Pas sinds het begin van de 19^e eeuw wordt voor deze polder de spotnaam Morsebel gebruikt, een oud woord voor ‘morsig vrouwspersoon.’ In de polder werd aan de trekvaart overhaast een poldermolen gebouwd, die aan kwaliteit nogal te wensen overliet. Hij had een ‘morsend scheprad’ en lekte zo meer water dan gebruikelijk was. Hierop lijken beide poldernamen te zijn gebaseerd. Vermoedelijk is de opkomst van de naam Morsebel te danken aan het populaire kinderboek dat toen verscheen: *Ondeugende kinderen, Kaatje Morsebel enz.*, van J.J.A. Goeverneur. Een paar regels uit dit ‘vermakelijk prentenboek met rijmen:’

**Kaatje was een morsebel,
Honderdmaal zei moeder wel:
„Kind, hou toch je jurkje net!**

Mors niet zoo op je servet!”

Maar dat alles hielp geen ziertje

Kaatje bleef een morsig diertje.

Bronnen

- J.J.A. Goeverneur, *Ondeugende kinderen, Kaatje Morsebel enz.*, Sneek, zesde druk 1857, 3.
- K. Meijer en M.J.N. Dofferhof, *Historie van de Marine in Oegstgeest*, VOOp maart 2003, 12-16; oktober 2003, 18-19.
- K. Meijer, W.J. van Elk, J. Bakker, *50 jaar Marine Oegstgeest*, Oegstgeest 1995, met aanvulling door K. Meijer en M.J.N. Dofferhof, 2005.
- Paul Schevenhoven, *Waterbeheer in Oegstgeest en het archief van Rijnland*, lezing Oegstgeest 20 april 2005.

1641 – heden

19. Terug naar Oegstgeest

bakermat van kunstenaars en wetenschappers

Schrijvers

Oegstgeest werd na de Tweede Wereldoorlog een dorp waarin schrijvers gedijen. Er zijn twee P.C. Hooftprijzen gevallen, terwijl Jan Wolkers er eerder al een had geweigerd. Niet dat er voor de oorlog geen schrijvers waren, maar dat waren toch meer bijzondere gevallen. Zoals **Descartes** die van 1641 tot 1643 op Endegeest woonde en daar zijn *Principia* schreef, en **Jeanette Wyttenbach-Gallien** die, zoals wij zagen, aan het begin van de 19e eeuw diverse publicaties op haar naam zette. Of de Spaanse filosoof **José Ortega y Gasset** die in 1937 acht maanden in hotel het Witte Huis verbleef en daar een voorwoord voor zijn *De Opstand der horden* schreef. Hij deed dat op verzoek van de later bij het Groene Kerkje begraven **Johan Huizinga**, zelf ook niet de minste met het wereldberoemde *Herfsttij der Middeleeuwen*. **Hella Haasse** is evenmin een echt Oegstgeester auteur, ook al begon zij aan haar eerste roman *Het woud der verwachting* toen zij in de hongerwinter van 1944 bij haar schoonouders in Oegstgeest verbleef. Pas in en na de oorlog liet een reeks Oegstgeester literatoren van zich horen, waarvan wij er hieronder enkele met naam en toenaam zullen noemen. Velen moeten wij ongenoemd laten, zoals dichter **Lloyd Haft** (1946), psycho-sociaal auteur **Ans van der Heide-Kort** (1915-2005) en vele anderen. Andere kunstenaars en wetenschapsbeoefenaren komen daarna aan de orde.

Voor het gemeentehuis staat de glassculptuur ‘Vrouwen in Verzet’ van **Jan Wolkers**. De gestileerde vlam wordt door vier lampen in de granieten sokkel verlicht. De vlam begint net als het verzet fragiel, om even later fel op te bloeien.

Jan Hendrik Wolkers werd in 1925 geboren in de Deutzstraat op nummer 7. Hij groeide op in een streng gereformeerd gezin met elf kinderen. Zijn ouderlijk huis, met de kruidenierswinkel van zijn vader, vormt het decor van verschillende romans, net zoals de rest van het Oegstgeest van de jaren '30 en '40 van de 20^e eeuw. Na het basisonderwijs moest hij al snel van school om in de zaak te helpen. In 1939 werd de winkel opgeheven en werkte Jan onder meer als dierenverzorger bij het Pathologisch Laboratorium in Leiden, als tuinjongen op het buiten ‘Nieuweroord’ en als jongste bediende op het distributiekantoor in het Wilhelminapark. In oktober 1940 ging hij naar de avondtekenschool in Leiden. Na de oorlog vervolgde hij zijn opleiding aan de kunstacademies in Den Haag en in 1946 in Amsterdam, waar hij in 1950 ook ging wonen. Aanvankelijk schiep Wolkers figuratieve kunst, na 1960 is hij abstract gaan werken. Hij maakte vooral objecten uit afgedankt materiaal. Mede onder invloed van het eiland Texel, waar hij sinds 1980 woont, raakte hij steeds meer geïnteresseerd in licht, transparantie en kleur. Dit is te zien in zijn sprankelende sneeuw- of lichtschilderijen, die zijn opgebouwd uit stipjes verf, en in zijn glassculpturen. Tussendoor, vooral in de jaren '60, schreef Wolkers zijn boeken, met titels als *Serpentina's Petticoat*, *Kort Amerikaans*, *Turks Fruit* en *Terug naar Oegstgeest*.

Generatiegenoot van Wolkers was **F.B. Hotz** (1922-2000). In zijn jeugd had hij nog een korte maar hevige ontmoeting met hem (de vijfjarige Wolkers sloeg de drie jaar oudere Hotz met een stok) achter het huis van zijn grootvader, die vlak bij Wolkers woonde. Het huis van grootvader Hotz op Geversstraat 26 is nog te herkennen aan het gevelsteentje dat Frits en zijn zus Atie daar in 1924 naast de voordeur hebben ingemetseld.

Hotz kwam laat tot literaire bloei. Pas toen hij 52 jaar was publiceerde hij zijn eerste verhaal. Daarvóór voorzag hij in zijn levensonderhoud als jazztrombonist bij onder meer de ‘Dixieland Pipers’, waarin zijn humoristische en sfeervolle muziekverhalen hun oorsprong vonden. In de Juffermansstraat kwamen in totaal 63 sober geschreven korte verhalen tot stand, waaronder de bundels *Dood weermiddel* en *Ernstvuurwerk*, en één korte roman, *De vertekening*. Voor dat alles kreeg F.B. Hotz in 1998 de P.C. Hooftprijs.

Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972) was hoogleraar Nederlands in Jakarta en Groningen. Hij was ook dichter en schreef onder verschillende pseudoniemen, zoals Leen Visser, Marten Kolkman en Muus Jacobse. In het *Liedboek voor de kerken* staan 31 psalmen en 36 gezangen van zijn hand. Aangrijpend is het in de Tweede Wereldoorlog in de Toorenveltstraat geschreven gedicht *Celbrief*,

over verzetsstrijders die op het punt staan geëxecuteerd te worden. Hij is begraven bij het Groene Kerkje.

Eveneens door die oorlog beïnvloed was **Willem Hendrik Nagel** (1910-1983), die rechtsgeleerde was en criminoloog, maar vooral bekend werd als schrijver. Het pseudoniem **J.B. Charles** was zijn schuilnaam in het verzet tijdens de oorlog. Tussen 1944 en 1982 zagen twaalf dichtbundels het licht. Nagel werd vooral bekend door twee prozawerken, in min of meer essayistische vorm: *Volg het spoor terug* en *Van het kleine koude front*. Hij woonde tot zijn dood aan de Warmonderweg in de 'Zonnebloem,' een huis van architect **Hendrik Johannes Jesse** (1860-1943), die zo duidelijk zijn stempel op het Oegstgeest van de eerste helft van de 20e eeuw heeft gedrukt. Oudere Oegstgeesters herinneren zich J.B. Charles van de voetbalwedstrijd die hij in 1951 op Oud-Poelgeest organiseerde tussen twee teams van schrijvers met namen als Harry Mulisch, Remco Campert en W.F. Hermans.

De aan de Lijtweg wonende **Frédéric Louis Bastet** (1926) is wetenschapper, schrijver en dichter. Bastet is een groot kenner van het werk van Louis Couperus, over wie hij in 1987 een biografie publiceerde. Voor zijn essays kreeg hij in 2005 de P.C. Hooftprijs. Bastet was hoogleraar klassieke archeologie aan de Universiteit Leiden en later conservator in het Rijksmuseum van Oudheden. Van een latere generatie is **Hans Maarten van den Brink** (1956), geboren en getogen aan de Waldeck Pymontlaan. Hij studeerde Nederlandse taal- en letterkunde in Leiden. Nadat hij verschillende non-fictieboeken had gepubliceerd, verscheen in 1998 zijn novelle *Over het water*. Dit literaire debuut is met veel prijzen bekroond en in vijf talen vertaald.

Schilders en musici

Andere kunstenaars waren en zijn er ook in ruime mate in Oegstgeest. Beeldend kunstenaar Wolkers is al genoemd. Hierna volgen er meer, hoewel bij lange na niet alle.

Alexander Hugo Bakker Korff (1824-1882) is vooral bekend geworden door zijn kleine genreschilderijen, met oude vrijsters in propvolle interieurs. Met deze vaak humoristische stukjes oogstte hij veel succes. Door zijn minutieuze uitvoering plaatste Bakker Korff zich in de traditie van de Leidse fijnschilders uit de 17^e eeuw. Bakker Korff werd bijgezet in het familiegraf op de begraafplaats bij het Groene Kerkje.

Op de plaats waar nu de 'Terweehof' staat, stond vroeger het woonhuis van de familie **Kamerlingh Onnes**. Menso en zoon Harm Henrick waren beiden kunstschilder.

Menso (1860-1925) was autodidact en heeft een klein maar indrukwekkend oeuvre nagelaten, dat voornamelijk bestaat uit bloemstillevens en portretten. Met name zijn geaquarelleerde bloemstukken waren zeer vooruitstrevend. Acht jaar lang deelde hij zijn atelier met Floris Verster, die later met zijn zuster trouwde. Door zijn broer Heike Kamerlingh Onnes, de beroemde natuurkundige, verkeerde Menso ook in universitaire kringen. Hij vervaardigde een reeks portretten van hoogleraren en onderhield met een aantal van hen vriendschappelijke contacten. Zo logeerde Albert Einstein meer dan eens in het huis aan de Geversstraat, waar hij musiceerde met Harm, die verdienstelijk cello speelde. Ook **Harm** (1893-1985) was autodidact. Zijn schilderijen getuigen van zijn belangstelling voor de mens. Met een hartveroverende onbevangenheid tekende hij het alledaagse leven. Behalve schilder was Harm keramist. Als jongen werkte hij een aantal weken in de Tegel- en Faiiencefabriek 'Amphora' in Oegstgeest.

Cornelis (Kees) **Bol** werd in 1916 geboren in Oegstgeest. In 1944 ging hij naar de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Vanaf 1951 gaf hij les aan de Academie voor Industriële Vormgeving in Eindhoven en later aan de Haagse Academie. Hij schildert het Nederlandse en Franse landschap en interieur, portretten en stillevens. Zijn werk is figuratief, heel direct en zeer herkenbaar.

Gerard de Wit (1931) studeerde aan de academies in Den Haag en Antwerpen. Sinds 1985 wijdt hij zich helemaal aan de schilderkunst, jarenlang in zijn atelier op de zolder van de Gevers-Deutz-Terweeschool. Zijn stijl is figuratief en past in de klassieke schilderstraditie. Naast stillevens en landschappen maakt hij portretten, die getuigen van psychologisch inzicht en vakmanschap. In de loop der jaren kreeg hij regelmatig opdrachten van de Leidse Universiteit. Scheidende hoogleraren als Daems en Oort zijn door hem vereeuwigd.

Leander Schlegel (1844-1913) werd geboren in Oegstgeest aan de Maredijk. Hij studeerde aan de conservatoria te Den Haag en Leipzig. Vanaf 1866 reisde hij als concertpianist door Duitsland en Frankrijk en in 1871 werd hij directeur van de Toonkunst muziekschool in Haarlem. Zijn compositorisch oeuvre is tamelijk omvangrijk, ondanks dat hij eigenlijk pas na 1900 regelmatig produceerde. Vooraanstaande critici vergeleken zijn werken met die van Schumann en Brahms.

Jan Pieter Hendrik van Gilse (1881-1944) was componist en dirigent. Hij schreef onder meer de opera *Thijl*, over de zich in de Tachtigjarige Oorlog tegen de Spanjaarden verzettende Thijl Uilenspiegel. Van Gilse speelde zelf in de Tweede Wereldoorlog een rol in het verzet, onder meer als redacteur van het illegale blad 'De Vrije Kunstenaar'. Hij weigerde zich aan te sluiten bij de Kultuurkamer, waarna zijn composities niet meer mochten worden uitgevoerd en zijn werk in beslag werd genomen. In 1942 doken Van Gilse en zijn echtgenote onder in de oude pastorie aan de Dorpsstraat (tegenwoordig Groenhoevelaan 41), het woonhuis van prof. B.G. Escher. Deze was de vader van componist en muziektheoreticus **Rudolf George Escher** (1912-1980), met wie de Van Gilses bevriend waren, en de halfbroer van de wereldbepaalde graficus Maurits Escher. Van Gilse overleed in het Zendingshuis waar toen het Diaconessenhuis was gevestigd, en werd bij het Groene Kerkje begraven. Het grafmonument is van beeldhouwer Mari Andriessen.

Aan de Julianalaan, later aan de Endegeesterstraatweg, woonde **Maartje Offers** (1892-1944). Zij schitterde onder meer in de rol van Dalila in *Samson et Dalila* van Saint-Saëns, die in de Parijse Opera onder haar publiek zat en haar complimenteerde. Toen dirigent Arturo Toscanini haar fraaie en krachtige alt hoorde, maakte hij haar onmiddellijk primadonna bij de Scala in Milaan. Zij was daarmee de eerste Nederlandse zangeres die optrad in deze opera. Evenals Van Gilse weigerde Maartje Offers in de Tweede Wereldoorlog lid te worden van de Kultuurkamer. Dit betekende het einde van haar carrière. Zij overleed in 1944 als gevolg van een ziekte doordat er geen medicijnen meer te krijgen waren.

Wetenschapsbeoefenaren

Er hebben altijd vooraanstaande wetenschappers in Oegstgeest gewoond. Denk aan Descartes, Boerhaave en Wytttenbach, die reeds ter sprake kwamen. Ook vandaag herbergt het dorp nog eminente wetenschappers, van wie de tijd zal leren wie er in een volgende Canon terecht komen. Hieronder volgt iets meer over enkele eerdere gelauwerde Oegstgeester wetenschapsbeoefenaren.

De meest vooraanstaande onder hen is wellicht de rechtsgeleerde **Rudolph Pabus Cleveringa** (1894-1980), die de laatste jaren van zijn leven doorbracht in Oegstgeest. Hij verwierf onsterfelijkheid door het college dat hij op 26 november 1940 aan de Leidse universiteit gaf op het uur van de door de Duitsers ontslagen joodse hoogleraar Meijers. In sobere, neutrale ('hun daad kwalificeert zichzelf afdoende') maar niets te raden overlatende bewoordingen gaf hij een uiteenzetting over deze maatregel van 'een macht, welke op niets dan enkel zichzelf kan steunen.'

Eminent was ook **Willem Einthoven** (1860-1927), die woonde aan de Rijnsburgerweg. Hij ontwierp de snaargalvanometer, een instrument waarmee vervolgens het elektrocardiogram kon worden ontwikkeld. Daarvoor ontving hij in 1924 de Nobelprijs. Zijn graf ligt achter het Groene Kerkje. Van hetzelfde kaliber was **Jan Hendrik Oort** (1900-1992), sterrenkundige van wereldfaam. Hij groeide op in Oegstgeest, waar zijn vader geneesheer-directeur van de psychiatrische instelling Rhijngeest was. Na zijn studie in Groningen werd hij assistent van prof. W. de Sitter aan de sterrenwacht in Leiden. In 1945 werd hij daar directeur. Oort heeft zich met name beziggehouden met radiosterrenkunde. In 1951 kwam hij tot de conclusie dat de oorsprong van de kometen moest worden gezocht in een wolk komeetkernen, die als een schil om de zon ligt. Deze wolk heet nu de 'Oort-wolk.'

Bronnen

- Willem L. Baars, *Willem Hendrik van der Nat, 'een schilder van ras'*, Stichting Kunstkring Groenord, Oegstgeest 1993.
- Willem L. Baars e.a., *Harm Kamerlingh Onnes*, Stichting Kunstkring Groenord, Oegstgeest 2000.

- Richard Bionda, Carel Blotkamp (red.), *De Schilders van Tachtig, Nederlandse schilderkunst van 1880-1895*, Van Gogh Museum, Amsterdam 1991.
- Peter Bol en Henriëtte Verburgh, *Kees Bol*, Stichting Kees Bol 2005.
- Jetteke Boltzen-Rempt, *De Van Iterson collectie Amphora aardewerk in Stedelijk Museum De Lakenhal*, VOOp april 2006.
- Riet van Dort en Bert Driessen, *Oegstgeest in bange dagen*, Oegstgeest 1994
- Maarten 't Hart, *De man met het glas. Over F.B. Hotz*, Leiden 2003.
- Ab van Kapel, *Leander Schlegel*, VOOp maart 1998.
- Sjoerd Leiker, *J.B. Charles 1910-1983 in: 't Is vol van schatten hier...* (1986) .
- Freek Lugt, *Oorlogsgraven in Oegstgeest*, Oegstgeest 2005.
- Ineke Oele-Kap, *Geschilderd in Oegstgeest*, VOOp oktober 1999; maart 2000; april 2001; maart 2007.
- Louis van Tilborgh (red.), *Monet in Holland*, Zwolle 1986.
- Aleid Truijens, *Over verhalen van F.B. Hotz*, 1981.
- Doris Wintgens Hötte (red.), *Dageraad van de Moderne Kunst, Leiden en omgeving 1890-1940*, De Lakenhal, Leiden 1999.
- Jan Wolkers, *Jan Wolkers schilder beeldhouwer*, Amsterdam 1986.
- M.L. Wurfain, *Alexander Hugo Bakker Korff 1824-1882*, De Lakenhal, Leiden 1981.
- Peter van Zonneveld, *Terug naar Leiden en Oegstgeest, Fietsen en wandelen met Jan Wolkers*, Amsterdam 2005.

1945 – heden
20. Nieuw elan
de naoorlogse wijken

Fiets langs de randen van het dorp en ervaar dat er relatief meer nieuwbouw is te zien dan oudbouw. Na de Tweede Wereldoorlog ging heel Nederland voortvarend van start met het herstel van de oorlogsschade. Woningbouw had prioriteit. Er was door verwoesting van een groot deel van het bestaande woningcontingent een tekort aan woningen ontstaan. Daarbij verwachtte men een geboortegolf, die een grote woningbehoefte tot gevolg zou hebben. Oegstgeest heeft deze taak met groot elan aangevat.

Om te beginnen werden plannen voor nieuwbouw van voor de oorlog alsnog uitgevoerd. Te denken valt aan de lanen bij kasteel Oud-Poelgeest, de Laan van Arenstein en de Laan van Alkemade, maar ook aan de wijk rond de Beatrixlaan.

Terwijl aan de realisering van het ene bouwplan nog gewerkt werd, werd met de voorbereiding van het volgende al een begin gemaakt. In iets meer dan een halve eeuw zijn op deze wijze achtereenvolgens gereedgekomen de Zeeheldenbuurt en de Bloemenbuurt, de Grunerie en de lanen rond de Homeruslaan/Cartesiuslaan, de Schildersbuurt en de Voscuyl, Haaswijk en de Morsebel, alsmede kleine wijkjes als de Clinckenburgh en de Willemschhof, bebouwing langs de Lange Voort en het wijkje rond de Dirk van Swietenlaan.

De wijk Poelgeest is thans (2007) bijna gereed, terwijl voor de wijk Nieuw-Rhijngest, de laatste uitbreiding, net de eerste paal is geslagen.

In de loop van de jaren is het elan wel aan slijtage onderhevig geweest. Aanvankelijk was het doel van de nieuwbouw leniging van de woningnood en opvang van mensen die terugkeerden uit het voormalige Nederlandsch-Indië. Met name de Grunerie is met het oog op dit laatste doel gebouwd. De start van de bouw van de wijk Haaswijk/Morsebel heeft heel lang op zich laten wachten. Gedurende de zeer lange voorbereidingstijd werd al de vraag gesteld of deze nieuwbouw voor de woningzoekenden in Oegstgeest nog wel nodig was en of er wel voldoende onderzoek naar de Oegstgeester woningbehoefte was gedaan.

Voor een groot deel van de Oegstgeester bevolking hoefde de bouw van de wijk Poelgeest niet zo. Men hield de voormalige Broek en Simontjespolder, de Hennepoelpolder en de Veerpolder liever groen. Pas toen door de provincie werd bedreigd met annexatie van deze polders door Leiden, ging Oegstgeest door de knieën. Door de late start van de voorbereiding dreigde een rijkssubsidie verloren te gaan. Om deze niet te verspelen is men hals over kop aan het werk gegaan, zonder dat een deugdelijk bestemmingsplan aan de nieuwbouw ten grondslag lag.

Ook de nieuwbouw in het gebied Rijnfront (nu Nieuw-Rhijngest) is niet direct door Oegstgeest gewild. De opdracht door de provincie luidde dat, naast woningbouw, een bedrijventerrein moest worden gerealiseerd, gelieerd aan het biosciencepark van Leiden.

Ook in sociaal opzicht veranderde het elan. Voor de oorlog was sociale woningbouw alleen gerealiseerd in de wijk Buitenlust aan de westzijde van de A44. Zo maakte men zich aanvankelijk openlijk zorgen over de kwaliteit van de huizen in de Grunerie. Zouden deze woningen niet verworden tot arbeiderswoningen? Eind jaren '50 werd het idee sociale woningen te bouwen lang niet door iedereen omarmd. De lange voorbereidingstijd van de plannen voor Haaswijk en de Morsebel werd mede veroorzaakt door de wens van het Rijk meer sociale woningbouw te realiseren dan in de plannen was voorzien. Men kreeg het gevoel te bouwen voor de bevolking van Leiden. Pas eind jaren '90 werd vastgelegd dat in elk nieuwbouwproject minstens 30% sociale woningbouw diende te worden gerealiseerd.

In het begin van de 21^e eeuw heeft de gemeenteraad een structuurvisie vastgesteld. Aanleidingen hiervoor waren het idee dat voornamelijk werd gebouwd voor de regio, de constatering dat Oegstgeest 'vol' is, en het gevoel dat het groene karakter van Oegstgeest behouden moet blijven. In de structuurvisie is neergelegd dat 'inbreiding' in Oegstgeest niet is toegestaan en dat renovatie van woningen of wijken alleen kan worden toegestaan als er gebouwd wordt in hetzelfde volume en in gelijke hoogte als die van de omgeving.

AANVERWANTE ZAKEN

Grunerie/Voscuyl

De buurt de Grunerie wordt begrensd door de Rhijngeesterstraatweg in het oosten en de A44 in het westen. De wijk de Voscuyl ligt aan de zuidelijke kant van de Grunerie en is op een later tijdstip gerealiseerd.

De Grunerie is vernoemd naar een buitenplaats van deze naam, waarvan nog een restant aanwezig is, nu bekend als Huize de Grunerie aan de Van Cuijcklaan. De naam is ontleend aan het familiebezit van de eerste eigenaren, de familie Mamuchet, in Henegouwen.

De wijk is gerealiseerd in de jaren '50. Er was toen een grote behoefte aan kleine middenstandswoningen. De wijk bestaat dan ook bijna volledig uit duplexwoningen en eengezinshuizen.

Het nieuwere wijkje de Voscuyl is vernoemd naar een 14^e-eeuwse boerderij van die naam, die lag waar nu de pastorie van de Willibrordkerk staat, en die op zijn beurt genoemd was naar het gat in de grond waarin vossen werden gevangen voordat ze zich aan het pluimvee konden vergrijpen.

Voor 2007 staat in de wijk nog uitbreiding op het programma: er wordt een straatje bijgebouwd en een nieuwe sporthal, mogelijk ook een zwembad.

Haaswijk/Morsebel

Deze wijk ten noorden van het Oegstgeester Kanaal wordt aan de noordkant begrensd door de Haarlemmertrekvaart. De wijk is in twee fasen gerealiseerd ter leniging van de bestaande woningnood, lokaal en in de regio. De naam Haaswijk is afgeleid van de buitenplaats Haaswijk uit ongeveer 1650, die al in 1740 weer werd gesloopt. Waar die lag is nu nog te zien aan de gehandhaafde sloten met houtwallen die het buiten omringden. De huidige boerderij Haaswijk is de vervanger van een boerderij die moest wijken voor het Oegstgeester Kanaal.

Met de eerste fase, de bouw van Haaswijk werd begonnen in de jaren '80 van de 20^e eeuw. Eind jaren '90 kwam het tweede deel, de Morsebel gereed. Overigens was al in het begin van de jaren '60 met de voorbereiding van de bouwplannen begonnen. Enerzijds waren er protesten tegen het contingent sociale woningen, anderzijds bedenkingen aangaande de inrichting van het bestemmingsplan.

De wijk kent voornamelijk laagbouw.

Hoogbouw

Echte hoogbouw komt in Oegstgeest niet veel voor. Een twaalf verdiepingen hoge torenflat aan de Lijtweg is het hoogste flatgebouw in Oegstgeest, in 1968 gebouwd ten behoeve van het toenmalige Academisch Ziekenhuis in Leiden (een deel van de flats bevat slechts een miniem keukentje omdat de bewoner toch wel op het Ziekenhuis zou eten). Vlak daarbij aan de Kennedylaan staat de serviceflat Haeswijck, die zeven verdiepingen telt. Om aan te sluiten op de torenflat aan de Lijtweg heeft ook het gerenoveerde winkelcentrum Lange Voort enkele torentjes, die zes à zeven verdiepingen tellen.

Poelgeest

De wijk Poelgeest ligt ingeklemd tussen de spoorlijn Leiden-Amsterdam/Haarlem in het oosten, Warmond in het noorden, de Haarlemmertrekvaart in het westen en een Leids woonwagenvak in het zuiden. De wijk is opgezet met het lenigen van het woningtekort van Leiden als doel. Aanvankelijk wilde Oegstgeest de polders groen houden. Onder druk van de provincie en de gemeente Leiden, waarbij ook annexatie van dit gebied door Leiden niet werd uitgesloten, nam de Oegstgeest de verantwoordelijkheid voor de bouw op zich.

Het streven was van deze wijk een duurzame, autoluwe wijk te maken. Het hemelwater wordt op een bijzondere manier afgevoerd naar de rietlanden ten noorden van de wijk. Dit deel van de polder is onder water gezet om het zelfreinigend vermogen van oppervlaktewater te kunnen benutten. Voor het allergrootste deel bestaat de wijk uit laagbouw. De naam van de wijk is afgeleid van kasteel Oud-Poelgeest, dat aan de westkant van de Haarlemmertrekvaart tegen de wijk aan ligt.

De bouw is begonnen in de jaren '90 van de 20^e eeuw. Problemen met bestemmingsplannen, of liever het ontbreken daarvan, en ontwikkelingsplannen en de daaruit voortkomende bezwaarschriften hebben

de voortgang van de bouw ernstig vertraagd. Een bestemmingsplan werd uiteindelijk in 2007 aangenomen.

Nieuw-Rhijngeest

In opdracht van de provincie is Oegstgeest eind jaren '80 van de 20^e eeuw begonnen met de ontwikkeling van een 10 ha groot bedrijventerrein, gelieerd aan het biosciencepark van de Leidse universiteit. Dit zal plaatsvinden in het gebied ten westen van de A44 en ten oosten van de Rijn, tussen de Ir. G. Tjalmaweg in het zuiden en Rijnsburg in het noorden. Dit gebied had aanvankelijk de naam Rijnfront. Ten noorden van het aan de oude Duifhuislaan gelegen wijkpark zal vrijwel uitsluitend lage woningbouw worden gerealiseerd, waarbij ligging aan nieuw te graven water een belangrijke rol speelt.

De bouw is gestart in 2007 en zal mogelijk zijn afgerond in 2016.

Bronnen

- *De Geschiedenis van de Gruneriebuurt te Oegstgeest*, Oegstgeest 2003.
- *Haaswijknieuws*, jaargang 1, deel 2 en 3. Informatieblad van de Vereniging Haaswijk Oegstgeest.
- M.R.A. Mulder, *Oegstgeest, een (milieu)geografische scriptie*, Oegstgeest april 1972.
- *Oegstgeester Courant*, diverse raadsverslagen.
- *Oegstgeest, een studie van een woongebied in de Randstad Holland*, Economisch-Technologisch Instituut van Zuid-Holland, Rotterdam 1955